

Észak-Erdély a két román bevonulás között (1944. szeptember – 1945. március)

Mindaz, ami jó az itt olvasható tanulmányunkban, az budapesti és kolozsvári barátaink, kollégáink érdeme is – ám mindaz, ami kifogásolható benne, csak a mi felelősségünk.

***

Tanulmányunkat 48 dokumentum követi. A melléklet összeállításakor az egyik fő szempont az volt, hogy egyfelől bemutassuk az Észak-Erdély egy részébe bevonult román közigazgatás kiutasítása előtti hetek fejleményeit. Nem csak Bukarest Erdély-, és magyarságpolitikájának főbb elemeit, hanem a vidéki állapotokat is érzékeltetni akartuk. Néhány dokumentumból képet alkothatunk a magyarellenes atrocitásokról is. Másodsorban – a rendelkezésünkre álló jelenlegi oroszországi források segítségével – a szovjetek (olykor egymásnak is ellentmondó) álláspontját is be szeretnénk mutatni. Végezetül – és ez teszi ki a közölt dokumentumok legnagyobb részét – a kolozsvári autonómista csoport tevékenységét, illetve autonómista törekvéseit akartuk megismertetni az olvasóval.

A közölt dokumentumok közt vannak korabeli újságcikkek, bizalmas feljegyzések, jelentések, jegyzőkönyvek. A budapesti, kolozsvári, bukaresti és moszkvai levéltárakból származó források döntő része *először* kerül publikálásra (a már korábban közzétett iratok esetében feltüntetjük az első közlés helyét is). A román, vagy orosz nyelvű forrásokat magyar fordításban közöljük (a román fordítást L. Balogh Béni, az oroszot Bagi Ibolya, Raincsák Réka és Sarnyai Csaba készítették), ám ha azokat korábban nem publikálták, a hitelesség érdekében a magyar szöveg után mellékletben közöljük az eredetét is.

A szövegekben található *eredeti* kiemeléseket kurziváltuk, az *utólagos* aláhúzásokat mi is aláhúzással jelöltük. A szükséges kiegészítéseket [ ]-be tettük.

A közölt dokumentum címét – a legújabb kori források közlésének szabályai szerint – mi adtuk. Lehetőség szerint feltüntettük annak szerzőjét, és – ha volt – címetét, valamint a keletkezés időpontját és helyét. (Abban az esetben, ha az iratban feltüntetett keletkezési hely nem felel meg a valóságnak, a cím alatt a tényleges helyet tüntettük föl. Lásd a 7. és 10. sz. dokumentumokat. A 17. sz. dokumentum esetében az orosz forrásközlésből nem derül ki, hogy ténylegesen hol keletkezett a jelentés.) A lábjegyzetben a lényeges – kiegészítő – információkat közöljük, illetve bizonyos esetekben a hibás adatokat, névelírásokat korrigáljuk. A gyűjtemény könnyebb kezelését a kötet végén található *rövidítésjegyzék*, valamint *személy- és helynévmutató* segíti.

A gyűjtemény könnyebb kezelését a kötet végén elhelyezett *rövidítésjegyzék* valamint *személy- és helynévmutató* segíti. (Előbbi esetében csupán a korabeli események szereplőit tüntettük föl.) A térkép Sebők László munkája, a rezümé angol nyelvű fordítását Bob Dent, míg a román nyelvre való átültetését Ana Scarlet készítette. Mindnyájuknak köszönjük a segítségüket. Ugyancsak megköszönjük Monok Istvánnak, az OSZK és Gecsényi Lajosnak, a MOL főigazgatóinak, hogy hozzájárultak a mellékelt fotók közléséhez.

Nagy Mihály Zoltán – Vincze Gábor

Az elmúlt egy évtizedben mind Magyarországon, mind pedig Romániában megélnékültek az Erdély (illetve az ott élő magyarok és románok) II. világháború utáni történetével foglalkozó kutatások. Ez nemcsak azzal magyarázható, hogy a korábbi *tabu-témák* (a megszálló Vörös Hadsereg, a kommunista párt *valódi* történelme, az egyházak üldözése, a kollektivizálás stb.) is kutathatóak lettek, hanem az is, hogy részben hozzáférhetővé váltak a pártállami időszakban zárolt levéltári állományok. (Kritikusan meg kell jegyeznünk, hogy Romániában a levéltári kutatásokat esetenként még mindig megnehezíti bizonyos állagok feldolgozatlansága.)

A magyar kutatókat eddig elsősorban a *magyar kisebbség helyzete* foglalkoztatta, különös tekintettel annak gazdasági, oktatási, egyházi intézményeire.¹ Bár a hetvenes-nyolcvanas években több visszaemlékezés kitért az 1944 őszi vagy az azt követő hónapok fejleményeire,² az itt tárgyalt korszakot, témát feldolgozó, első komolyabb tanulmány megjelenésére 1993-ig kellett várni. Ekkor látott napvilágot Molnár Gusztáv dolgozata,³ amely végre az érdeklődés homlokterébe emelte ezt a témát. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az egyébként úttörő jellegű, valamint igen koncepciózus tanulmányának az a hiányossága, hogy egyfelől a magyarországi – akkor már kutatható – levéltári anyagokat nem használta fel dolgozata megírásakor, másfelől a hivatkozott források jelentős része (az általa készített interjúk, és dokumentum-gyűjteményei) a kutatók számára máig nem hozzáférhető.

Román részről – az 1944. augusztus 23.–1947. február 10. közti periódus esetében – főleg a *politikátörténeti* kutatások dominálnak. Elsősorban az augusztus 23-i puccs, a szovjet – román fegyverszünet létrejötte, a belső hatalmi harcok, „a kommunizmus megteremtése”, a kommunista párt március 6-i hatalomra kerülése, a koalíciós időszak pártküzdései, a hegyvidéki antikommunista fegyveres mozgalom, az 1946-os választások stb. állnak az érdeklődés homlokterében.⁴ Némi túlzással kijelenthetjük, hogy – néhány kivételtől eltekintve⁵ – a román jelenkor-

1 Többek közt lásd *Gajdos Balogh – Gál – Imreh*, 1995.; *Lázok – Vincze*, 1995., 1998.; *Lipsey*, 1998.; *Vincze*, 1999., valamint *Molnár J.*, 2001. és *Virt*, 2001.

2 *Balogh E.*, 1978., *Demeter*, 1975., *Veress*, 1981., *Balogh E.*, 1986., *Bethlen*, 1989., *Katona Szabó*, 1990.

3 *Molnár G.*, 1993.

4 Az 1944. augusztus 23. – 1945. március 6. közti események valamelyik vonatkozását tárgyaló, igen nagy számú tanulmány, forrásközlés egy része (mint felhasznált irodalom) megtalálható *Silágean*, 2002. Megjegyezzük, hogy tanulmányunk megírásakor kénytelenek voltunk tudomásul venni: a vidéki múzeumok, egyetemi intézetek vagy helyi kis kiadók által megjelentetett kiadványok egy része egyszerűen elérhetetlen (még a kolozsvári Egyetemi Könyvtárban vagy a BBTE Történeti Intézetében sincsenek meg, vagy tartósan az oktatóknál lévén kiköcsönözve, hozzáférhetetlenek), ezért néhány témánkba vágó tanulmány felhasználásáról kénytelenek voltunk lemondani.

5 Ezek a kivételek is inkább az államhatalom vagy a kommunista párt kisebbségpolitikájának valamelyik aspektusát taglalják. Többek közt lásd: *Tărău*, 1997., *Șandru*, 1995., uő. 1996. és uő. 1999.

történészek érdeklődését idáig nem keltette fel az országban élő magyar kisebbség 1944 és 1947 utáni helyzete.⁶ Egyébiránt az itt tárgyalt korszakra is igaz, hogy román részről „az Erdélyről írott könyvek általában csak az ott élő románokról szólnak.”⁷ Mindezt azzal az általános megjegyzéssel egészítenénk ki, hogy Románia modern kori politikátörténetével foglalkozó művek esetében a nemzeti szempontú narratíva az általános, melyben a nemzeti kisebbségek marginális (leginkább negatív) szerepet játszanak.

Ezen historiográfiai előzmények után úgy véljük: ahhoz, hogy meg tudjuk haladni a korábbi tanulmányok korlátait, párhuzamosan kell megvizsgálnunk a magyar kisebbség helyzetét, törekvéseit, az általános belpolitikai/pártpolitikai helyzetet, Bukarest Erdély-politikáját, és természetesen ki kell térni az időszak nagyhatalmi viszonyainak alakulására is. Éppen ezért történetünket megpróbáljuk egy *háromszintű „játsszaként”* bemutatni. Ez a viszonyrendszer 1.) a bukaresti kormányok (illetve a centrumot képviselő közigazgatási apparátus) és az észak-erdélyi magyarság; 2.) Bukarest és Moszkva (és a területet ellenőrző szovjet katonai vezetés); 3.) az Észak-Erdélyben jelen lévő szovjet katonai és politikai vezetés, valamint a helyi magyar és román intézmények, hatalmi struktúrák közti kapcsolatok. Ezenközben megpróbálunk néhány olyan kérdésre is választ adni, melyeket a korszak kutatása szempontjából alapvető fontosságúaknak tartunk: 1.) Milyen Erdély-politikája volt a bukaresti kormánynak 1944 őszén, és hogyan rendezkedett be Észak-Erdély egyes részein a román közigazgatás? (Közben kitérünk a magyar-ellenes atrocitások, tömeges internálások kérdésére is.) 2.) Az újabb bukaresti centralizációra miként reagáltak a régió fővárosában, Kolozsvárott,⁸ miféle „önrendelkezési törekvések”⁹ bontakoztak ki a szovjet katonai közigazgatás időszakában? 3.) Mi lett a vége a „különállásnak”, mi változott meg a román közigazgatás visszatérése után? 4.) Végül pedig tulajdonképpen hogyan is értékelhetjük az észak-erdélyi (kolozsvári) törekvéseket, beszélhetünk-e ez alatt a néhány hónap alatt észak-erdélyi *autonómiáról*, („köztársaságról”¹⁰ stb.)

6 Az elmúlt tíz év romániai historiográfiai összefoglalóját lásd: *Iordachi – Trencsényi*, 2000. és *Iordachi – Turda*, 2000.

7 *Iordachi – Turda*, 2000. 136. (Megjegyezzük, hogy az 1944 utáni *Románia* (és nem a románok!) politikátörténetét bemutató kézikönyvekből (szöveggyűjtemények, kronológiák) egyszerűen hiányzik a lakosság 10%-át kitevő magyar kisebbség. Többek közt lásd: *Scartu*, 1994., *Neagoie*, 1996. vagy *Păiușan – Ion – Retegan*, 2002.)

8 Tanulmányunkban elsősorban a kolozsvári politikai eseményekre koncentráltunk, aminek két oka van. Erdély fővárosában zajlottak a legfontosabb események – amelyek részben meghatározták Észak-Erdély akkori életét. A másik ok az, hogy a román és magyar kutatás még nem tárta fel részleteiben egy-egy szűkebb régióban, mi is történt ott valójában az általunk tárgyalt periódusban. Ahhoz egyébként, hogy a kérdést teljes körűen, monografikus alaposítással fel lehessen dolgozni, még további, hosszas kutatásokra van szükség.

9 *Molnár G.*, 1993.

10 Lásd például *Lipcey*, 1998. Ez a kifejezés tudomásunk szerint 1944 végén, 1945 elején ismeretlen volt a magyar közbeszédben, feltehetően valamikor a hetvenes-nyolcvanas években terjedt el egy szűk értelmiségi körben. Megjegyezzük, hogy ez a szintagma megtévesztő, mert elfedi a lényegét: a román polgári adminisztráció kiutasítása után Észak-Erdélyben a *szovjet katonai fennhatóság* alatt épült ki egy új adminisztratív igazgatási rendszer. Egyébként a korabeli írott forrásokban a legtöbb esetben Észak-Erdély „különállásáról”, „Erdély önkormányzata újabb kísérletéről” olvashatunk.

Mielőtt azonban rátérnénk témánk taglalására, tisztázni szeretnénk, hogy mit értünk a tanulmányunk címében is szereplő „autonómista” és „centralista” kifejezéseken, majd röviden áttekintjük, hogy az ún. erdélyi kérdésnek – szakértői szinten – milyen megoldási módozatait dolgozták ki a II. világháború előtt, és az antifasiszta szövetségeseik ezek ismeretében milyen elképzeléssel rendelkeztek, milyen javaslatokat fogalmaztak meg a döntéseket végrehajtó politikusok számára.

Autonómia, decentralizáció, centralizáció – ahogy azt a két világháború közt értelmezték

Tanulmányunkban mi az itt tárgyalt események idején használt közigazgatás-jogi definíciókat vettük alapul, ugyanis abból az előzetes feltételezésből indultunk ki, hogy a kolozsvári önállóodási törekvések szorgalmazóinak és a bukaresti hatalmi központ képviselőinek gondolkodását ezek a fogalmi keretek határozták meg.

Magyar részről Magyary Zoltán 1942-es alapművét,¹¹ míg román részről Paul Negulescunak¹² egy 1925-ben kiadott munkáját vettük figyelembe.

A magyar és a román szakemberek a *decentralizáció* önkormányzati önállóságot értenek (ezt Magyary *autonómiaként* is értelmezi), amely *tartalmát* tekintve lehet politikai és adminisztratív jellegű. A *politikai önkormányzat* törvényhozói hatalommal is rendelkezik vagyis „nem tartja meg az állami jog egységét”.¹³ Ezt mindkét szerző *federalizmusnak* nevezi. Az *adminisztratív önkormányzat* esetében nem beszélhetünk törvényhozói hatáskorról, csupán az adminisztratív ügyek intézése jogának egy részét kapja meg a helyi közösség – melyet egy választott testületen (vármegyei és községi intézmények) keresztül gyakorol. Az önkormányzat – szervezeti formáját tekintve – lehet területi és testületi.

Mindkét szerző megegyezik abban is, hogy a *centralizáció* az állam életében kétféle lehet: politikai és adminisztratív. Magyary szerint a *politikai centralizáció* „a jog és a törvények egységét” értjük, *adminisztratív centralizáció* pedig azt, hogy „az ügyeket vagy azok jó részét felsőbb ellenőrzés alá rendelt szervek végzik el.”¹⁴ Negulescu ezzel szemben a politikai centralizáció esetében úgy véli, hogy az nem jelent mást, mint „az egységes államot”.¹⁵ Fenti szerzők egybehangzón úgy vélik, hogy a centralizáció esetében minden kérdésben a központi állami szervek kezében van a végső döntés joga. Magyary emellett azonban megjegyzi: a *hatalomkoncentráció*ra törekvő központ önmagának tartja fenn annak jogát, hogy a közigazgatás helyi vezetőit kinevezze és a döntés jogát is központosítsa (a döntés előkészítése, a döntés maga, és annak végrehajtása is a kezében van).

Az eltérő történelmi fejlődés következtében a magyar és román jogi- és közigazgatási rendszer más-más hagyományokkal rendelkezett. A magyar közigaz-

11 *Magyary*, 1942.

12 *Negulescu*, 1925.

13 *Magyary*, 1942. 113.

14 *Magyary*, 1942., 105.

15 *Negulescu*, 1925. 562–563.

gatási rendszerben még a dualizmus-kori centralizációs időszakban is a helyi önkormányzatok jelentős önállósággal bírtak, az egységes román állam megteremtése után létrehozott közigazgatás azonban – a francia mintát átveve – erőteljesen centralizált volt. Ez nem változott Nagy-Románia létrejötte után sem, mert bár a megyei, városi és községi tanácsoknak volt bizonyos önállósága, az ún. időközi bizottságok rendszerének állandósításával Erdélyben a helyi önkormányzat a két világháború között nem működött.¹⁶

A fentiekből kiindulva előljáróban leszögezzük: tanulmányunkban – Magyar Zoltán meghatározásából kiindulva – mi az 1944. októbere és 1945. márciusa közti kolozsvári törekvéseket *autonómista törekvéseknek* tartjuk, ugyanis – miként azt majd részletesen bemutatjuk – a kolozsvári magyar és román baloldali politikusok (ha egyesek más-más okból is) *decentralizációért*, egyesek *politikai önkormányzatért*, míg mások a közigazgatási önállóságért harcoltak.

Az erdélyi kérdés – mint megoldásra váró probléma, és az antifasiszta nagyhatalmak Erdélyre vonatkozó elképzelései a II. világháború alatt

Erdély sorsa, státusa a XX. században mindig több volt, mint román–magyar konfliktuspotenciál, és több, mint regionális feszültség. A hovatartozást megszabó döntések – lett legyen szó akár a *status quo* megváltozásáról, akár a *status quo ante bellum* helyreállításáról – mindig leképezték az európai nagyhatalmi erőviszonyokat is, és rendre a térségben domináns szerepet játszó nagyhatalom akaratérvényesítését követték. Ennek politikatörténeti formaváltozatai „egy vagy egy döntési logika mentén realizálódtak”¹⁷ vagyis vagy Romániának vagy Magyarországnak ítélték oda a területet, vagy annak egy részét.

1920-ban a trianoni békeszerződéssel Románia megkapta a történelmi Erdélyt, a Bánság egy részét, valamint az Alföld keleti, részben románok által lakott szegélyét (közkeletű nevén a Partiumot). A döntés elsődleges indoka ugyan a népek önrendelkezési jogának a támogatása volt, ám ezt az elvet ott és akkor sem tartották be a győztes hatalmak képviselői, amikor és ahol minden nehézség nélkül alkalmazható lett volna: a kevésbé kevert etnikai területek esetében. Ehelyett „a stratégiai szempontok, az új államok gazdasági érdekei, s a *vae victis* elve” diadalmaskodott.¹⁸

1919–20-tól kezdve számos szakértőt¹⁹ foglalkoztatott az a tény, hogy miként lehetne – legalább elméleti szinten – rendezni az erdélyi kérdést, illetve az erdélyi magyarság helyzetét. Az alapprobléma abban állt, hogy „Erdélyben [...] a különböző nemzetiségek nagy területeken teljesen egymásba keveredve” élnek.²⁰ Ráadásul az egyetlen, túlnyomóan magyar többségű területet (leszámítva a magyar–román

határ menti keskeny sávot), a trianoni határtól távol fekvő Székelyföldet, csak egy igen-igen vékony „etnikai korridor” köti össze „a magyar nemzet törzs-területével”²¹. Éppen ezért a budapesti szakértők a kérdés *határváltoztatással* történő megoldásának többféle módozatát is felvázolták:

1.) A „korridoros” megoldás esetén a szakértők az *etnikai* szempontokra helyezik a hangsúlyt vagyis arra, hogy a lehető legtöbb erdélyi magyart (annak 2/3-át, esetleg 3/4-ét) csatolják Magyarországhoz. Attól függően, hogy a Székelyföldet egy keskenyebb vagy szélesebb folyosóval kapcsolják az anyaországhoz, beszélhetünk az „egyszerű”, és a „bővített korridoros” megoldásról. Az „egyszerű korridoros” megoldás egyetlen előnye az, hogy a *lehető legtöbb magyar* kerül Magyarországhoz – a *lehető legkevesebb románnal* együtt, ugyanis Észak-Erdély román többségű vármegyéi (Máramaros, Beszterce-Naszód, Szolnok-Doboka) Romániánál maradnak és csak egy viszonylag keskeny „köldökszínór” (a Nagyvárad–Királyhágó–Kálotszeg–Kolozsvár–Torda–Dicsőszentmárton–Marosvásárhely-vonal) köti össze a székelyeket az anyaországgal. Csakhogy egy ilyen típusú határmódosítás következtében egy olyan – meglehetősen szokatlan formájú – terület nyúlik be a történelmi Erdély közepébe, amely figyelmen kívül hagy minden közlekedési és gazdasági szempontot.

A „bővített korridoros” megoldás esetén a Székelyföld egy széles, Közép-Erdélyen keresztül húzódó sávval (vagy az egész Észak-Erdéllyel) kapcsolódik Magyarországhoz. Bár ezáltal gazdaságilag életképes terület jön létre, de ebben az esetben *igen nagy számú* (legalább 1 milliós) román népesség kerül magyar fennhatóság alá.

2.) A „partiumos” megoldás az egész vitás területet úgy osztja meg Magyarországnak és Románia között, hogy a Partium (és esetleg a Bánát egy része) az előbbi, a történelmi Erdély pedig az utóbbi állam fennhatósága alá kerül. Etnikai szempontból előnytelen helyzetet teremt, hiszen Magyarországhoz így egy nagy számú román lakossággal rendelkező terület kerül, míg a magyarság nagyobb része továbbra is román uralom alatt marad, az előnye azonban az, hogy az észak–déli irányban húzódó új államhatár esetében jóval kevesebb gazdasági és közlekedési probléma merülne fel.

3.) Végül pedig a legkisebb határváltoztatással járó megoldás egy *kisebb mérvű határkiigazítás* lehet (ezt nevezték „nyelvhatáros” megoldásnak is). Ennek az a lényege, hogy csak az a Szatmárnémeti–Nagyvárad–Nagyvárad–Arad sáv kerül vissza Magyarországhoz, amelyen egyértelműen *magyar többség* található. Bár etnikai szempontból méltányos megoldás lenne, de egy ilyen típusú területrendezés esetén is felmerülhet néhány közlekedési és gazdasági probléma. Az utóbbi két megoldás esetén a szakértők szükségesnek látták, hogy a Székelyföld (esetleg megnagyobbítva a Mezőség egy részével) *autonómiát* kapjon. Nyugati szakértők

¹⁶ Nagy, 1944. 180.

¹⁷ Gyarmati, 1997. 457.

¹⁸ Romsics, 1996. 331.

¹⁹ Rónai András, Balogh Arthur, Paál Árpád és mások.

²⁰ Rónai, 1989. 211.

²¹ Bővebben lásd Vincze, 1997. és Vincze, 1999. 5–28.

körében olyan elképzelés is fölmerült, hogy a szórványmagyarságot *áttelepíténék* a határ magyar oldalára.²²

A félreértések elkerülése végett megjegyezzük, hogy ezek a főbb típusok egymással kombinálva is előfordulhattak a különböző felvetésekben.

Szakértői szinten a határváltoztatás mellett más, *alternatív megoldásokat* is kidolgoztak. Így felmerült *Erdély autonómiája* Magyarország vagy Románia politikai keretein belül, illetve egy *önálló erdélyi állam* létrehozásának a lehetősége is. (Lásd a Litvinov-bizottság munkáját később.)

Az itt ismertetett elméleti megoldási módozatok mind megvitatásra kerültek azokban a bizottságokban, melyeket az angolszász nagyhatalmak (USA és Nagy-Britannia) külügyminisztériumai állítottak fel a világháború utáni béketárgyalások előkészítése céljából. Az ezen testületek által elkészített különböző elaborátumokból²³ kitűnik, hogy a szakértők (mivel politikai szinten kimondatott, hogy a szövetségesek nem ismerik el a fasiszta államok által kierőszakolt diktátumokat²⁴) az első helyen minden esetben *Erdélynek Romániához történő csatolását* javasolták – azzal a nem csekély *módosítással*, hogy a Partium egészét, vagy egy bizonyos részét vissza kell adni Magyarországnak, a Székelyföldnek pedig autonómia adandó. Csak a *második helyen* szerepelt az a javaslat, mely az *önálló erdélyi állam* létrehozását tartalmazta (esetleg egy dunai vagy közép-európai konföderáció tagjaként).²⁵

Kezdetben (1943. februárjában) az amerikai szakértők az erdélyi kérdés megoldását illetően nem képviseltek egységes álláspontot, közülük többen fölvetették az önálló erdélyi állam ötletét. A vita végén egy dologban egyetértettek: az esetleges fegyveres harc elkerülése érdekében a háborút követő néhány évben Erdélyt a szövetségesek ellenőrzése alá kellene helyezni, *katonai közigazgatás* formájában.²⁶ A következő üléseken hosszas vita folyt, aminek eredményeképpen 1943. augusztusában az amerikai bizottság Erdély kapcsán továbbra is két alternatívát fogalmazott meg: Erdélyt visszakapja Románia – ám egy 9.000 km²-es vagy 14.500 km²-es terület Magyarországhoz kerülne (és a Székelyföldnek autonómiát adnak) vagy pedig Erdélyt *független állammá* szervezik.²⁷ A Külügyminisztérium szakértői 1944 tavaszán még egyszer visszatértek Erdély kérdésére: az április 20-i előterjesztésben (melyben a 14.500 km²-es terület visszaadását javasoltak) azonban már a *nem ajánlott megoldások egyikévé* minősült vissza az önálló erdélyi állam létrehozá-

22 Lásd: *Romsics*, 1992., valamint *Bán*, 1996.

23 Az amerikai és a brit rendezési tervekét kidolgozó testületek (Háború Utáni Külpolitikai Tanácsadó Bizottság – Advisory Committee on Post-War Foreign Policy és Külügyi Kutató- és Sajtószolgálat – Foreign Research and Press Service) által összeállított anyagokat közli: *Romsics*, 1992., valamint *Bán*, 1996.

24 Megjegyezzük, hogy a 2. bécsi döntés után a szovjet vezetés elismerte a magyar területi követelések jogosságát (ezt az álláspontját 1941. június 26-ig fenntartotta), csak azért neheztelt, hogy a tengelyhatalmak nem vonták be a döntőbíráskodásba. A londoni kormány azonban tudomására hozta Budapestnek, hogy „semmilyen területi változást nem ismer el jogosnak Európában, amely 1939. szeptember 1-je, tehát a háború kitörése óta következett be”. Lásd: *Balogh B.*, 2002. 307–309.

25 *Kim Jiyoung*, 2000. 120-121.

26 *Romsics*, 1992. 111–117.

27 *Romsics*, 1992. 203–208.

sának a terve. Ennek minden bizonnyal az volt a fő oka, hogy az a tervbe vett kelet-közép-európai konföderáció, melynek egyik tagállama lett volna az elképzelések szerint az erdélyi állam is, a szovjetek merev ellenállása,²⁸ valamint a katonai helyzet alakulása következtében irrelevánssá vált.

Hasonló folyamat játszódott le a londoni szakértői bizottságban is. A *partiumos határváltoztatás mellett* felmerült az az elképzelés is, hogy az *önálló Erdély* egy nagyobb konföderáció része lesz. (Egy 1943. szeptemberi feljegyzésben is úgy fogalmaztak, hogy „az egyetlen tartós megoldás valószínűleg független Erdély visszaállítása lenne.”²⁹) A magabiztos amerikaiakkal szemben a britek azonban jobban odafigyeltek a szovjet fél reagálására: „Ez az egész probléma oly mértékben függ majd a Szovjetunió erejétől, seregeinek elhelyezkedésétől a háború végén, az általános, közös biztonsági rendszerrel kapcsolatos viszonyától, a kelet-európai államokban fennálló rendszerek jellegétől, és a Szovjetunió által velük szemben támasztott követelésektől, hogy bizonyos általános megjegyzéseket lehet tenni.”³⁰ Ahogy közeledett a háború vége – és a Vörös Hadsereg mind nyugatabbra nyomult – a londoni vezetés politikáját egyre inkább a szovjetekkel történő megegyezés jellemezte. (Lásd alább az ún. „százalékos egyezményt”.) Ennek következtében itt is szemétkosárba került a konföderáció eszméje – és vele együtt az önálló erdélyi állam terve is.

Az amerikai (és brit) szakértők azonban hiába készítettek el több, olyan koncepciózus rendezési tervet, amely magyar szempontból előnyösebben rendezte volna a Kárpát-medence jövőbeni sorsát, ugyanis a szakértői bizottságokban fogant elképzelések „az ügymenet hierarchiájában alig emelkedtek a tárca vezetésének a szintjére”³¹ – vagyis legfelsőbb szinten a „magasabb szempontok” (szuperhatalmi érdekek) döntötték el a régió sorsát. Ennél fogva 1945-ben már egyedül csak egy Magyarország javára történő, bizonyos mértékű határmódosítás mellett tartott ki Washington és London. Fél évvel később azonban a Külügyminiszterek Tanácsának londoni ülészakán már e mögül is kihátráltak, mert „a román–magyar határ megvonásának kérdése – miként azt Fülöp Mihály megállapítja³² – egy nagyobb politikai összecsapás örvényébe került és alárendelődött a román politikai válság [a Groza-kormány angolszász részről történő elismerése – a szerzők megj.] megoldásának”.

A szovjet külpolitikának a második világháborút követő rendezésről alkotott elképzeléseiről az elmúlt években több, alapvető fontosságú levéltári forrás látott napvilágot. Ami az erdélyi kérdést illeti, Tofik Iszlamovnak³³ (és munkatársainak)

28 *Gyarmati*, 1997. 468., *Bán*, 1997. 145–149. Sir Archibald Clark-Kerr moszkvai nagykövet egyik, 1944. november 19-i feljegyzésében leszögezte, hogy a szovjetek „nem helyeslik, hogy a kisebb államok független regionális föderációkat alkossanak, ehelyett azt várják, hogy a kis államok rá álljanak a hozzájuk legközelebbi nagyhatalom pályájára.” A feljegyzést közli *Mezei*, 2001. (Európa kettészakítása...) 26–27.

29 *Kim Jiyoung*, 2000. 127.

30 *Bán*, 1996. 202.

31 *Gyarmati*, 1997. 472.

32 Bővebben lásd *Fülöp*, 1994. 95–105.

33 *Iszlamov*, 1994. és *Iszlamov*, 2000.

köszönhetően ma már legalább nagyvonalakban ismerjük az ezzel kapcsolatos szovjet szándékokat is.

Bár – mint korábban említettük – a szovjetellenes háború kitörése előtt Moszkva nem ellenezte Magyarország Erdélyre vonatkozó revíziós törekvéseit, de 1941. június 26. után teljesen megváltozott a szovjet fél magatartása Erdély kérdésében. A háború közepéig a Kreml álláspontja az volt, hogy a szövetséges hatalmaknak szabad keze van Erdélyt illetően, mert Magyarország és Románia is ellenséges államok. A háború utáni új berendezkedést taglaló szovjet elképzelések 1943 végére kezdtek konkrét javaslatok formájában megfogalmazódni. Az év szeptemberében Makszim M. Litvinov volt külügyi népbiztos vezetésével megalakították a *Békeszerződések és a háború utáni rendezés bizottsága* elnevezésű munkacsoportot.

Az 1943–44-ben készült számos feljegyzés, elaborátum közül itt most csak két, – témánk szempontjából fontosabbnak tartott – dokumentumot ismertetünk röviden. Az egyik igen figyelemreméltó dokumentum az a Litvinovnak a bizottság tagjai számára készített, 1944. június 5-i feljegyzése,³⁴ amelyben az alábbi főbb következtetések olvashatóak: 1.) A második bécsi döntés etnikai – nem felel meg a nemzetiségi határoknak – és politikai – német és olasz döntőbírótság határozata – okokból nem fogadható el; 2.) Egész Erdélyt azért sem lehet Magyarországnak adni, mert minden hazai tényező (beleértve még a szociáldemokratákat is!) úgy a múltban, mint a jelenben, határozottan szovjetellenes; 3.) Igaz, hogy Románia is ellenséges állam, de „teljességgel elképzelhető Erdély odaitélése abban az esetben, ha [...] egyszer s mindenkorra lemond Besszarabiáról és [Észak-]Bukovináról. Románia *Erdéllyel kompenzálva érezné magát* Besszarabia és [Észak-]Bukovina elvesztéséért.”³⁵ (A szerzők kiemelése.)

Az előterjesztésben szereplő utolsó lehetőség komoly figyelmet érdemel. E szerint megengedhető „egy önálló erdélyi állam” megalakítása is, de amely „*megmaradván Erisz almájának két szomszédja, Magyarország és Románia között, Erdély nem lehetne meg egy közeli erős állam pártfogása nélkül, amilyen jelen pillanatban a vele határos Szovjetunió. [...] Az új állam feletti ellenőrzés lehetőséget adna, hogy nyomást gyakoroljunk mind Magyarországra, mind pedig Romániára, és megakadályozná, hogy e két állam velünk szemben ellenséges kombinációkban vegyen részt. [...] Mindenesetre Erdély önállóságát illetően ideiglenes döntést is hozhatunk, megvárva, amíg kiderül, hogy nyílik-e mód az *őszinte együttműködésre*”³⁶ Romániával vagy Magyarországgal, s aztán ennek megfelelően módosíthatjuk a döntést.”³⁷ (A szerzők kiemelése.)*

A másik, Valter Roman³⁸ 1944. július 28-i keltezésű, a Litvinov-bizottságnak elküldött levele.³⁹ Ebben az illegális KRP-tag funkcionárius kifejti: „Figyelembe

vége az erdélyi kérdés egész bonyolultságát, összetettségét és sajátos jellegét, az adott (háború utáni) időszaknak leginkább megfelelő megoldást a mind Romániától, mind Magyarországtól *független Erdély* létrehozásában látom, amely a Tiszától a Kárpátokig terjedne, és határait a Szovjetunió, Anglia és az Egyesült Államok garantálná.” (A szerzők kiemelése.) Javaslatát azzal indokolta, hogy „mindkét, Erdélyt magának követelő ország csaknem egyforma mértékben vett részt Hitler rablőháborújában”. További indokai közt szerepelt a régió etnikailag kevert mivolta, az, hogy gazdaságilag eléggé fejlett és természeti kincsekben gazdag, az önállóságnak történelmi hagyományai vannak, és „mindig is a legprogresszívabb országrész volt, akkor is, amikor Magyarországhoz, és akkor is, amikor Romániához tartozott. [...] A munkásmozgalom erősebb volt itt, mint Magyarországon vagy Romániában.” Levele végén leszögezte, hogy „Mindeme megfontolások alapján az önálló Erdély felélesztését – mint ideiglenes és átmeneti döntést – reálisnak és időszerűnek tartom, mivel összhangban áll mind Románia, mind Magyarország progresszív fejlődésének érdekeivel. (Végleges megoldás csak a Duna-medencében létrejövő szovjetrendszerben képzelhető el.)”⁴⁰ (Romannak ezt a javaslatát azonban csupán *magánvéleménynek* tekinthetjük, amely egyrészt nem volt befolyással a bizottság munkájára, másrészt homlokegyenest ellenkezett az RKP-nak a trianoni határok visszaállítását hangoztató hivatalos álláspontjával.)

Végezetül meg kell jegyeznünk, hogy a Románia és Magyarország jövőbeni helyzetét mérlegelő szovjet elemzések az előbbi számára voltak kedvezőbbek, mivel a moszkvai külügyi szakértők Romániával, mint a balkáni térségben elhelyezkedő, fontos stratégiai partnerrel számoltak. Iván M. Majszkij, az egyik külügyi népbiztos-helyettes (aki tagja volt a fegyverszüneti egyezményekkel foglalkozó Vorosilov marsall-vezette bizottságnak) 1944. január 11-i keltezésű, a legfelsőbb pártevezetés számára készített *A jövővilág kívánatos alapelveiről* című feljegyzésében a következőképpen fogalmazta meg ezt: a Szovjetunió és Románia (valamint Finnország) közt „hosszú időre szóló kölcsönös segítségnyújtási egyezményeket kell kötni, [...] a szükséges mennyiségű bázisoknak – katonai, légi, tengeri – a Szovjetunió rendelkezésére bocsátásával. Azonkívül a Szovjetuniót stratégiaiilag és gazdaságilag fontos vasúti és közúti rendszerrel össze kell kötni” Romániával.⁴¹

34 Magyar nyelven közlése: Zeidler – L. Balogh, 2002., 54–58.

35 Zeidler – L. Balogh, 2002. 56.

36 „Őszinte együttműködés” a szovjet érdekeket teljes mértékben kiszolgáló kormányok (pl. Groza-kormány) meglétét kell értenünk.

37 Zeidler – L. Balogh, 2002. 57–58.

38 A nagyváradi zsidó származású, magyar kulturális közelemből jövő kommunista politikus (eredeti nevén Neulander Ernő) az RKP egyik vezetője volt, aki emigráns politikusként a Kommunista Internacionálé Végrehajtó Bizottságában dolgozott a szervezet feloszlásáig. Később a Komintern utódjának tekinthető SZK(b)P KB mellett működő 205. Intézetben dolgozott.

39 A levelet közli Iszlamo, Tofik: Levél Petre Romanhoz. *Provincia*, 2000. október, 4–5.

40 Elgondolkodtat az azonban, hogy Roman egy négy nappal korábbi, Litvinovnak írott levelében határozottan azt a nézetet képviselte (a Kommunista Romániai Pártjának álláspontjára hivatkozva), hogy „az erdélyi kérdést a bécsi »döntés« (1940. augusztus) érvénytelenítése és Észak-Erdély Romániához való csatolása oldja meg.” Tofik Iszlamo erre a levélre utalva a „talányos” jelzőt használta... A július 24-i levelet közli: *Kelet-Európai Figyelő* („A” sorozat: Románia), 1991. 2. sz. 8.

41 Baráth, 1996. 159.

A román béketapogatások 1944. augusztus 23. előtt, és a szeptember 12-i fegyverszüneti egyezmény

1943-ban, amikor már kezdett világossá válni, hogy a németek elveszíthetik az újabb világháborút is, mind Budapest, mind Bukarest különféle illegális csatornákon keresztül fölvetette a kapcsolatot az *angolszász* országok képviselőivel, emellett pedig elkezdtek fölkezdni az elkövetkező béketárgyalásokra.⁴² Míg azonban Magyarország esetében a kapcsolatfelvételt Kállay Miklós miniszterelnök és szűk köre kezdeményezte, addig Romániában nemcsak az Antonescu-féle kormány képviselői kerültek érintkezésbe a nyugati szövetségesekkel, hanem Mihály király, illetve az ellenzéki pártok képviselői is.⁴³ (A történelmi pártok vezetői közül Maniu volt a legaktívabb, akinek jó angolszász kapcsolatai voltak, és mindent elkövetett annak érdekében, hogy Románia minél kedvezőbb fegyverszüneti feltételeket érjen el.) A kezdeti román béketapogatások alapját ugyanaz a feltevés képezte, mint a magyarét: előbb vagy utóbb egy brit-amerikai hadsereg jelenik meg Románia határainál.⁴⁴

Mivel a szövetségesek az 1943. októberi moszkvai külügyminiszteri konferencián abban állapodtak meg, hogy a három nagyhatalom „együttesen jár el az ellenséges országok kapitulációja tekintetében, és az egyes országok annak a nagyhatalomnak a képviselőivel tárgyalnak majd, amelyik haderőivel azok harcban állnak”,⁴⁵ ezért az a kezdeti román (és magyar) próbálkozás, hogy *csak a nyugatiakkal* folytassanak titkos tárgyalásokat, emiatt hajótörést szenvedett. Ráadásul Teheránban eldönt, hogy egyelőre nem nyitják meg a balkáni frontot, ez pedig egyértelműen azt a tényt vetítette előre, hogy a Vörös Hadsereg fogja „felszabadítani” Romániát is.

A lisszaboni, a berni, a madridi tapogatások után román részről 1943 végén, illetve 1944 elején indultak meg az érdemi tárgyalások a szövetségesek képviselőivel. Stockholmban Mihai Antonescu külügyminiszter megbízásából Frederic Nanu román követ Anna Kollontajjal, a szovjet diplomáciai képviselő vezetőjével – az angolszász nagyhatalmak tudta nélkül – folytatott tárgyalásokat a fegyverszüneti feltételekről, egészen az augusztusi bukaresti puccsig. Ezek a tárgyalások azonban meddőnek bizonyultak, mivel Antonescu elutasította a szovjetek követelését, hogy egyezzenek bele Besszarábia és Észak-Bukovina Szovjetunióhoz való visszacsatolásába.⁴⁶

A stockholmi csatornát, a király és az ellenzék is kihasználta, de nagyobb hangsúlyt helyezett az ankarai, majd később a kairói egyeztetésekre.⁴⁷ Ankarában Alexandru Cretzianu törökországi követ (aki nemcsak kormánya érdekeit képviselte, hanem titokban az ellenzéki pártok közvetítője is volt) azt javasolta, hogy a szövetségesek Londonban fogadjanak egy ellenzéki delegációt. Február 1-jén azonban azt a választ kapta, hogy a szövetségesek Kairóban akarnak találkozni az ellenzéki román pártok képviselőjével. Ezért aztán 1944 márciusában (amikor a Vörös Hadsereg csapatai már Besszarábia határán álltak) Kairóba érkezett Cretzianu nagybátyja, Barbu Știrbey herceg, és megkezdte tárgyalásait az ottani amerikai és szovjet követekkel.⁴⁸

A kairói tárgyalások azonban *nem vezettek sikerre*, mert a szovjet fél szerint Știrbey csak az ellenzéket képviselte, nem a román nemzet egészét, márpedig ők a román állam, illetve a hadsereg reprezentánsával akartak megegyezni.⁴⁹

Április 2-án a román határoknál álló Vörös Hadsereg egy nyilatkozatot adott ki, melyben többek között leszögezték: „A szovjet kormány kijelenti, hogy nem célja semmilyen román terület megszerzése vagy a fennálló társadalmi rend megváltoztatása Romániában, és hogy a szovjet csapatok Románia területére lépését kizárólag a katonai szükségszerűség, és az ellenséges csapatok folytatódó ellenállása diktálja.”⁵⁰ 12-én Vjacseszláv M. Molotov szovjet külügyi népbiztos közölte a szövetségesekkel és a román megbízottakkal a fegyverszüneti feltételeket. Ebből nyilvánvalóvá vált az, hogy a fegyveres átállás, valamint Besszarábia és Észak-Bukovina annektilálásának elismerése fejében „egész Erdély vagy Erdély nagy része” visszakérülhet Romániához. (A magyar-román határkérdéssel kapcsolatban mind Washingtonnak, mind Londonnak fenntartásai voltak, mert úgy vélték, hogy ezt a kérdést majd csupán a háború után kellene rendezni.)

Hiába kecsegtették azonban a szovjetek Észak-Erdély visszaszerzésének a lehetőségével a románokat, nyáron a tárgyalások mégis elakadtak – bár Maniu még májusban újabb közvetítőt küldött Kairóba: Constantin Vișoianut. (Ő a harmincas években Románia képviselője volt a Népszövetségben.) A három nagyhatalom, a megváltozott katonai körülményeknek megfelelően, végre konkrét lépéseket várt Maniutól.⁵¹ A király és Maniu, az ellenzék vezéralakja, ugyanis vonakodott elfogadni azt a feltételt, hogy *közvetlenül a szovjetekkel* kössenek fegyverszünetet. Augusztus 19–20-án Maniu hiába küldte el üzenetét Kairóba és Ankarába, a váratlan katonai fejlemények miatt nem fogadták el a feltételeit.⁵² Augusztus 20-án megindult a 2. és a 3. Ukrán Front kemény (4–8-szoros erőfő-

42 Az Antonescu alatt elkezdődött román béke-előkészítési munkálatokat foglalja össze Keresztes Zoltán, a budapesti külügyminisztérium beosztottja egy 1946. január 24-i jelentésében. Lásd: MOL, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 60. doboz, IV-132, 1420/Be/1946.

43 Pușcaș, 1995. 13.

44 A román politikai elit és a társadalom eleve elutasította a szovjetekkel való egyezkedést, ami a több mint két évszázadra visszamenő ruszofóbiából ered. A román diplomaták visszaemlékezéseikben erre a tényre vezetnek vissza azt, hogy Románia vonakodott a szovjetekkel való kapcsolatfelvételtől. Lásd Cretzianu, 1998.

45 Mezei, 2001. (Befolyás vagy hegemonia?) 23.

46 Durandin, 1998. 313.

47 Pușcaș, 1995. 30.

48 Ionescu, 1964. 75–76. és Cretzianu, 1998. 286.

49 Markham, 1996. 92.

50 Szovjet forrás alapján idézi Földesi, 1995. 10.

51 Durandin, 1998., 313. és Pușcaș, 1995. 34. A tárgyalások folyamatosságát az is akadályozta, hogy a szovjetek Știrbey személyében nem láttak kellő garanciát. Lásd: Markham, 1996. 92.

52 Pușcaș, 1995. 85–89.

lénnyel bír) offenzívája a Prutnál és áttörve a Chişinău-Iaşi-i román védelmi vonalat, 22-én elfoglalták Iaşi-t.

1944. augusztus 23-án délután az ifjú Mihai király letartóztattatta Ion Antonescu „conducător” és külügyminiszterét, Mihai Antonescut. Bár a hadsereg beszüntette a hadicselekményeket – a „büntetés” mégsem maradt el. Az elkövetkező napokban a szovjetek (akik mint ha mi sem történt volna, folyamatosan nyomultak előre, és 26-án birtokba vették Focşani-t) mintegy 160.000 foglyot szedtek az ellenségeskedést beszüntető román hadsereg soraiból.⁵³

A sikeres államcsínyt követően megalakult a Constantin Sănătescu tábornok vezette katonakormány.⁵⁴ Az új kabinet visszaállította az alkotmányos monarchiát, törvényben rögzítette a király és a kormány jogkörét, mely hatalmi konstrukcióban a kormány a végrehajtói hatalom gyakorlása mellett átmenetileg a törvényhozás feladatát is ellátta, de a törvények csak a király jóváhagyásával léphettek életbe.

Az 1938 végén betiltott politikai pártok ismét színre léptek. A „kiugrás” utáni napokban a történelmi és a munkáspártok még együtt tudtak működni a *Nemzeti Demokrata Blokk*⁵⁵ keretein belül abban, hogy az ország „átállása” után stabilizálódjon a belpolitikai helyzet, és minél hamarabb meg tudják kötni a fegyverszüneti egyezményt. Erre hamarosan sor is került.

A román fegyverszüneti delegáció (melynek tagja volt még Dumitru Dămăceanu tábornok, az augusztus 23-i királypuccs egyik végrehajtója, Ion Christu karrierdiplomata, valamint Ghiţă Pop parasztpárti politikus, akiket Moszkvában a Kairóból megérkező Barbu Ştirbey, a királyi udvar bizalmasa és Constantin Vişoianu diplomata egészítettek ki) vezetésével Lucreţiu Pătrăşcanut bízták meg, azzal a nem titkolt szándékkal, hogy mint prominens kommunista politikus, kedvezőbb feltételeket érhet el a tárgyalások során. A küldöttség augusztus 29-én ért a szovjet fővárosba és hamar rá kellett jönnie, hogy nem *tárgyalni* vannak ott, hanem azért, hogy *elfogadják a rájuk diktált feltételeket*.⁵⁶ A tárgyalásokon részt vevő Averell Harriman, amerikai nagykövet táviratában így számolt be az egyezmény aláírását megelőző „tárgyalásokról”: „Molotov felolvasta a klauzulákat, hagyta, hogy a román küldöttség valamit hozzáfűzzön, az észrevételeket elvetette és áttért a következő klauzulára.”⁵⁷ Itt kell megjegyeznünk, hogy a fegyverszüneti egyezmény aláírását egyébként *formailag* a vesztes fél kormányának kellett kérnie, annak *tartalmát*

azonban a szövetséges nagyhatalmak határozták meg, abba a legyőzött fél érdemében nem szólhatott bele.

A szeptember 12-ről 13-ára virradó éjszaka aláírt⁵⁸ (de még 12-i dátumot viselő) fegyverszüneti egyezmény – legalábbis témánk szempontjából – főbb feltételei a következők voltak: arra kötelezték Bukarestet, hogy szakítsa meg a kapcsolatait a tengelyhatalmakkal, valamint fegyverezze le és *internálja* a területén található magyar és német állampolgárokat (2. pont). Állítsa vissza az 1940. június 28-i szovjet–román határt (tehát Besszarábia és Észak-Bukovina ismét visszakerült a szovjet uralom alá). Kötelezték a román kormányt és főparancsnokságot arra, hogy vegye zár alá az „ellenséges államoknak” az ország területén található javait (8. pont).⁵⁹ Hat év alatt összesen 300 millió dollár kártérítést volt köteles fizetni az ország a Szovjetunióknak (11. pont).⁶⁰ A kormány kötelezte magát arra, hogy minden olyan tárgyat, felszerelést, eszközt visszaszolgáltasson a Szovjetunióknak, melyet annak területéről hurcoltak el (12. pont). Együttműködik a szovjet parancsnoksággal „a háborús bűnökkel vádolt személyek letartóztatásában és bíróság elé állításában.”⁶¹ (14. pont.) A kormány kötelezte magát arra, hogy feloszlattja „a román területen lévő, valamennyi fasiszta rendszerű, hitlerbarát politikai, katonai vagy félkatonai szervezetet vagy bármilyen egyéb, az Egyesült Nemzetekkel, de kivált a Szovjet Szövetséggel szemben ellenséges eszmeterjesztést űző szervezetet”, s a jövőben „ilyen fajta szervezetek létezését nem engedélyezi.” (15. pont.) A 17. pontban leszögezték, hogy „a román polgári közigazgatás egész Románia területén helyreáll, az arcvonalától legalább 50–100 kilométer távolságra, (a területi viszonyoktól függően), s a román közigazgatási hatóságok kötelesek a béke és biztonság helyreállítása érdekében végrehajtani a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság részéről jelen fegyverszüneti feltételek végrehajtásának biztosítása céljából kiadott *utasításokat és parancsokat*.” (A szerzők kiemelése.)

A román nemzeti érdek szempontjából az egyezmény legfontosabb pontja a 19. volt, amely kimondta, hogy „A Szövetséges Kormányok a bécsi döntésnek Erdélyre vonatkozó határozatát semmisnek tekintik, s egyetértenek azzal, hogy a békeszerződésben történő jóváhagyástól feltételezetten Erdély (vagy annak legnagyobb része) adassék vissza Romániának, s a Szovjet Kormány hozzájárul, hogy ebből a célból a szovjet csapatok Romániával közös katonai hadműveletekben vegyenek részt Németország és Magyarország ellen.”⁶² Ezt a mondatot figyelmesen elemezve

53 Macuc, 1997. 220.

54 Ugyan a kormányban a négy pártot (Nemzeti Liberális Párt, Nemzeti Parasztpárt, Romániai Szociáldemokrata Párt, és a Romániai Kommunista Párt) egy-egy tárcanélküli miniszter képviselte, ám a tárcák döntő részét magas rangú tisztek vezették.

55 A Blokk megalakítását Luliu Maniu és Constantin I. C. Brătianu kezdeményezésére hozták létre 1944. június 20-án. Tagja volt az NPP, az NLP, az RSZDP és az RKP. A „történelmi” a két baloldali pártot csak taktikai okok miatt vették be, abban a reményben, hogy ezáltal a Szovjetunióval megkötendő fegyverszüneti egyezmény feltételei enyhébbek lesznek.

56 *Cretzianu*, 1998. 101–104. Ghiţă Pop az ötvenes években a nagyenyedi börtönben mesélt Lakatos Istvánnak a fegyverszüneti egyezmény aláírásának körülményeiről. Mint mondta, a delegáció előtt Molotov kijelentette, hogy „ő nem tárgyalni hívta a román küldöttséget, hanem azért, hogy az elkészült szöveget aláírják”. *Lakatos-hézirat*, 963.

57 *Porter*, 1991. 294.

58 *Constantiniu*, 2001. 56.

59 Erre a pontra hivatkozva alkotják majd meg az ún. CASBI-törvényt. Bővebben lásd *Vincze*, 2000.

60 A román fél roppantul súlyosnak tartotta a gazdasági feltételeket, és megpróbálta elérni, hogy a szovjetek enyhítsék azokat. Lásd: *Ardeleanu – Irimia – Muşat*, 1984. 711–713. Averell W. Harriman amerikai nagykövet szeptember 12-i távirata.

61 Megjegyezzük, hogy bár a vasgárdista „főkolompokok” letartóztatása már szeptemberben megkezdődött, ezt megelőzően a Nemzeti Parasztpárt hivatalos lapjában, a *Dreptatea*-ban augusztus 29-én Horaţiu Comanicu a Vasgárda egyik vezére felhívta a „bajtársait”, hogy nyitva áll előttük a Nemzeti Demokrata Blokk – vagyis politikailag átmenthetik magukat a hatalomra került pártokba. Az elkövetkező hónapokban az RKP valóban „szélesre tárta kapuját” a „kislegionáriusok” előtt, és ez egy újabb feszültségforrást jelentett közte és az NPP között. Lásd *Onişoru*, 1996. 116–117.

62 *Orosz–magyar fegyverszüneti...*, 1945. 4–8., románul: *Mocanu*, 1995. 301–313.

rájöhetünk, hogy Észak-Erdély visszaszerzésének az *ára* többek között a román katonai szerepvállalás volt a náciellenes hadjáratban. (Egyébként 1944 tavaszán, amikor a román fegyverszüneti egyezmény előzetes feltételeinek a kidolgozása folyt, Washington a határookra vonatkozó minden utalást ki akart hagyni, végül Churchill javaslatára – jobb meggyőződésük ellenére – fogadták el a szovjet szövegjavaslatot, azzal a megszorítással, hogy az egész erdélyi kérdéstről majd csak a békekonferencia fog dönteni.⁶³)

A 19. pontnak az a (némileg homályos) kitétele, miszerint „Erdély, (vagy annak legnagyobb része) adassék vissza Romániának” – miként azt az események utólagos elemzése mutatja – két okból kerülhetett be az egyezmény szövegébe. Egyfelől ez „nyílt felszólítás volt” Horthy és köre felé: ha Magyarország is sikeresen „kiugrik” a háborúból, még „kaphat valamit Erdélyből”.⁶⁴ A sikertelen október 15-i „kiugrási kísérlet” után pedig ez is jó eszköznek bizonyult arra, hogy a szovjet vezetés *zsarolni tudja* Bukarestet – hiszen nincs egyértelműen leszögezve, hogy Románia mindenképp visszakapja az egész Erdélyt.⁶⁵ Természetesen a román kormány zsarolása burkoltan történt – a külvilág felé csak úgy jelentkezett, mint a fegyverszüneti egyezmény néhány pontjának *eltérő értelmezése*, amely vitát okoz a két fél között.

A fegyverszüneti egyezmény aláírásával az ország szuverenitása nemcsak *de facto*, hanem *de jure* is súlyosan sérült.⁶⁶ Ez nyilvánvalóvá válik, ha a fegyverszüneti egyezmény 18. pontját és annak függelékét is megnézzük. Utóbbi ugyanis azt tartalmazza, hogy „A román kormány és szervei kötelesek teljesíteni a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak a fegyverszüneti szerződésből eredő minden utasítását. [...] A Szövetséges Ellenőrző Bizottság továbbá hivatalnokokat küldhet ki Románia különböző részeire.”⁶⁷ Az ország kiszolgáltatottságát csak tovább fokozta, hogy a SZEB-en belüli erőviszonyok a szovjet fél számára voltak kedvezőek, ugyanis a nyugati missziók a háború befejezéséig csupán tájékoztató, azt követően pedig konzultációs hatáskörrel rendelkeztek. (A fegyverszüneti delegáció tagjai már Moszkvában megtapasztalhatták, hogy az országuk ügyében a szovjetek az urak, az angolszász szövetségesek képviselői pedig csak „csendes megfigyelők”.⁶⁸)

A SZEB-eket a szövetségesek a fegyverszüneti egyezmények végrehajtásának szabályozására és ellenőrzésére hívták életre. Az első ilyen intézményt a (részben) legyőzött Olaszországban hozták létre az ország egy részét katonailag elfoglaló

nyugati hatalmak 1943-ban, csakhogy abban a szövetséges Szovjetunió gyakorlatilag csupán statisztika szerepet töltött be.⁶⁹ Ez a helyzet azonban – kimondatlanul is – egy precedenst teremtett, melynek következtében a Romániában, Magyarországon és Bulgáriában létrehozott SZEB-ek az Olaszországban felállítottak a „tükörképei” voltak, ezekben ugyanis az angolszászok kerültek alárendelt szerepbe. Romániában a területileg illetékes szovjet főparancsnok (Rogyion J. Malinovszkij) vezetése alatt állt a SZEB és gyakorlatilag *teljes hatáskörben intézkedhetett* az ország minden gazdasági, katonai és politikai ügyében. Így adminisztratív úton befolyásolni tudta a kormányok működését és a politikai erőviszonyok átrendeződésében is szerepet játszhatott. Nem meglepő hát, hogy a fegyverszüneti feltételekkel sem a történelmi pártok, sem a román közvélemény nem volt elégedett, s úgy értékelték, hogy a szovjetek szabad kezet kaptak Románia felett.⁷⁰

Hogy az ország mennyire *a szovjet érdekszféra része* volt 1944-ben őszén, azt a „százalékegyezmény” mutatja meg a legnyilvánvalóbban. Október 9-én Moszkvában Churchill és Sztálin a Balkán háború utáni sorsáról tárgyalván megegyeztek a befolyási övezetekről. Ami Romániát illeti, a brit politikus *90 százalékos „befolyást”* ajánlott a szovjet diktátornak, aki abba természetesen belement – nyilván Office a tudatban, hogy az a valóságban úgy is 100 százalék lesz.⁷¹ A Foreign Office egyébként már 1944 áprilisában azt javasolta Moszkvának, hogy a világháború után Romániában a szovjetek, Görögországban pedig ők kapjanak „vezető szerepet”. Tehát a „befolyási övezetekről” kötött megállapodás *közvetlen előzményei* idáig nyúlnak vissza.

Ami a *közvetett előzményeket* illeti, az amerikai külpolitika már a háború közepétől egy erős Szovjetunióval számolt. (Adolf A. Berle, a kelet-európai ügyek 1945 utáni washingtoni fő szakértője 1942 februárjában Edward Raczyński-vel, az emigráns lengyel kormány külügyminiszterével azt közölte, hogy mivel a háború után a Szovjetunió „egyike lesz a világ legerősebb hatalmának” ezért „egy ilyen hatalom különleges kéréseinek visszautasítása lehetetlen.”⁷²) Másrészt Washington (egyébként Londonnal együtt) a *katonai realitásokat* részesítette előnyben, tehát Németország minél előbbi legyőzése érdekében hajlandóak voltak politikai engedményeket tenni, vagyis végeredményben beleegyeztek a Szovjetunió területi követeléseibe. (1944 tavaszán E. Stettinius washingtoni külügyminiszter helyettes számára összeállított egyik tájékoztatóban is úgy fogalmaztak, hogy: „a britek még nálunk is sokkal inkább készek azt indítványozni, hogy Románia ügyei magától értetődően és szükségszerűen az oroszok kezébe kerüljenek...”⁷³) Ráadásul a katonai és politikai vezetés⁷⁴ többször is visszautasította Churchillnak azt a

63 Romsics, 1992. 38.

64 Mikó Imre 1949. október 25-i levele Balogh Edgárhoz. Közli: Balázs, 2003. 347.

65 Ebbe a „vagylagos” kitételbe kapaszkodott az 1945–46-os külügyi vezetés is Budapesten akkor, amikor megfogalmazták a Romániával szembeni területi igényt.

66 Nem elég az, hogy az ország elveszítette szuverenitását, ráadásul a kormány az ország egyes részei fölött sem gyakorolhatta a joghatóságát. Amikor ugyanis a Vörös Hadsereg megszállta Moldvát, ott nem engedélyezte a Bukarestet képviselő közigazgatási apparátus további működését. Ott 1944 nyarától a megszálló hadsereg engedélyével, helyi elemekből létrehozott közigazgatás létezett. Lásd: Sandru, 1995. (6 Martie 1945). 59–77.

67 Orosz–magyar fegyverszüneti..., 1945. 9–10.

68 Ionescu, 1964. 90.

69 A Szövetséges Katonai Kormányzatban és a Szövetséges Ellenőrző Bizottságban a szovjet képviselőknek csak megfigyelői státusuk volt.

70 Ardeleanu – Irimia – Mușat, 1984., 760–768. Melville, a SZEB-ben dolgozó brit katonai szakértő szeptember 27-i távirata.

71 Bán, 2000. 24–25.

72 Constantiniu, 1997. 44.

73 Idézi Gyarmati, 1997. 470.

74 Dwight D. Eisenhower tábornok és George Marshall vezérkari főnök többször visszautasította a balkáni

próbálkozását, hogy a Balkánon nyissák meg a második frontot. Amikor ebben a kérdésben a végleges döntés megszületett, a gyakorlatias brit diplomácia sem tehetett mást, mint hogy *elismerje a szovjetek katonai vezető szerepét* a balkáni térségben.⁷⁵ Ám ez nem jelentette azt, hogy a szovjet típusú rendszerek bevezetését is elismerték volna.⁷⁶ Végeredményben *az amerikai katonai támogatás hiánya*, valamint az, hogy 1944 őszén a Vörös Hadsereg már három balkáni ország fővárosát is „felszabadította”, rákényszerítette Churchillt, hogy mentse, ami még methető: legalább a Balkán egy része, a számára legfontosabb Görögország maradjon a szovjet befolyáson kívül.⁷⁷

A román közigazgatás visszatérése és berendezkedése Észak-Erdély egyes részein

Az 1944. augusztus 23-i bukaresti királypuccs az észak-erdélyi magyarság egy részét⁷⁸ (de úgy tűnik, hogy még a katonai és politikai legfelső vezetés tagjait is⁷⁹) *váratlanul érte*, annak ellenére, hogy egész nyáron különféle hírszerlések szállingóztak Romániából arról, hogy az ország – Olaszország mintájára – hamarosan „kiugrik” a háborúból. (A magyarországi helyzetre jellemző, hogy az ágyban fekvő Sztójay miniszterelnököt és az ugyancsak beteg Jungert-Arnóthy Mihály helyettes külügyminisztert Horthy kormányzó értesítette a bukaresti eseményekről, aki a londoni rádióból szerzett erről tudomást.⁸⁰) Az új bukaresti kabinet nyilatkozatában kijelölte az ország bel- és külpolitikai célkitűzéseit, többek között felhívta a figyelmet a szövetségesek oldalán való harc folytatására, „az elveszített Észak-Erdély” felszabadítására.⁸¹ Az augusztus 30. előtti napokban a román Nagyvezérkar⁸² új főnöke, Gheorghe Mihail tábornok elrendelte a német és a magyar csapatokkal

partraszállást ötletét – mivel arra gyanakodtak, hogy Churchill csupán a brit birodalmi érdekeket tartja szem előtt.

75 1944 novemberében Churchill találkozott De Gaulle-lal, akinek – némileg cinikusan – kijelentette: „Ami a Szovjetuniót illeti, ez olyan óriás, amely már régóta ki van éhezve. Ma nem lehet megakadályozni az evésben, mivel az áldozatok nyájának kellős közepéig jutott.” Idézi: *Bán*, 2000. 32.

76 *Mezei*, 2001. (Befolyás vagy hegemonia?) 39. és *Garson*, 1979.

77 *Gaddis*, 2001. 41.

78 Persze nyilván voltak olyanok, akik számítottak erre a fordulatra. Egy, feltehetően Szenczei László által írt, 1945 végi jelentésben azt olvashatjuk, hogy „a beavatott magyar közvéleményt nem érte váratlanul” a bukaresti „kiugrás”, ugyanis „a románok politikai mentalitásának ismeretében előrelátható volt, hogy nincs az a rendszer, amellyel a románok ne szakítanának egy adott pillanatban...” MOL, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 63. doboz, IV-148. csomó, 12/Bé-1946. („Észak-Erdély politikai helyzete a különállás idején”).

79 Az akkori politikai elit néhány tagja utólag megírta a visszaemlékezéseit. Ebben Románia kiválását egyöntetűen „váratlannak” írják le. Többek közt lásd: *Hennyey*, 1992.; *Lakatos*, 1981. Velük ellentétben Dálnoki Veress Lajos, a kolozsvári IX. hadtest, majd az erdélyi 2. hadsereg parancsnoka azt írja, hogy a „kiugrásra” a hadtest parancsnoksága „saját felderítése alapján már május óta számolt, és amelyre többször és nyomtatékosan hívta fel mind a saját központi, mind a megszálló [vagyis a német – a szerzők megj.] erők parancsnokságai figyelmét.” Lásd *Dálnoki Veress*, 1974. 17.

80 *Dálnoki Veress*, 1974. 108.

81 *Mocanu*, 1994. 250.

82 A román Marele Stat Major a magyar Vezérkar megfelelője – a korabeli romániai magyar sajtó azonban ezt Nagyvezérkarnak fordítja, ezért mi is ezt a kifejezést használjuk.

szembeni aktív harci tevékenységet Észak-Erdélyben.⁸³ Az új bukaresti kabinet vezetője, Sănătescu tábornok felszólította a magyar kormányt Észak-Erdély átadására és figyelmeztetésképpen a román légierő augusztus 30-án magyar városok – Nagyvárad, Szászrégen valamint Kecskemét, Cegléd – ellen intézett bombatámadást.⁸⁴

Ezekben a napokban nemcsak a román, hanem a szovjet csapatok is harci érintkezésbe kerültek a magyar határvédelmi erőkkel: már 26-án kisebb-nagyobb összecsapások történtek a magyar–román határszakasz több pontján, az első szovjet egységek az Úz völgyében *átlépték a magyar határt*. A Keleti-Kárpátok Magyarországra futó folyó- és patak völgyeiben kiépített völgyzár (az ún. Árpád-vonal mentén) az elkövetkező napokban véres harcok színtere lett a védekező német és magyar csapatok, valamint az előretörő szovjetek közt.⁸⁵ (A szemben álló erők közötti esély-egyenlőtlenséget jól érzékelteti egy korabeli lelkesi beszámoló: „Nagy orosz erők támadták meg az Úz völgyét. Katonáinkat visszanyomták. Hegyről-hegyre kemény harcok folytak. [...] Tüzéreink, gyalogságunk kilötte lőszerét hamar. Utánpótlás nehéz volt, de nem állt rendelkezésre se[m a] belső vonalakon.”⁸⁶)

A magyar katonai vezetés számára nyilvánvaló volt, hogy a Romániába zsákszerűen benyúló Székelyföld katonailag tarthatatlan, ezért annak *polgári és katonai kiürítését* azonnal el kell kezdeni. A polgári kiürítés elrendelése a legveszélyeztetettebb vármegyében, Háromszéken már augusztus legvégén, szeptember első napjaiban megtörtént. (A terület katonai kiürítése vagyis a csapategységek teljes visszavonása a „G” védelmi vonal mögé október 8-án kezdődött meg.⁸⁷)

A hadművelleti és a polgári kiürítéssel kapcsolatos intézkedések koordinálására felállították a *Kiürítési Kormánybiztosságot*, melynek élére Szurmay Lajost nevezték ki. A kormánybiztos szeptember 12-i intézkedésében⁸⁸ elrendelte Erdély, a Tiszántúl és az észak-keleti országrész hadművelleti kiürítését. Ekkor meghatározta az első ütemben elszállításra kerülő anyagi, tárgyi javak sorrendjét és leszögezte, hogy a polgári lakosság a helyén marad. Az „elneptelenítésre” vagyis a polgári lakosság evakuálására, csak abban az esetben kerülhetett sor, ha azt a hadművelleti helyzet szükségessé tette és „ennek elrendelését a VKF az 1., illetve a 2. hads. pság. hatáskörébe utalta.”⁸⁹ A magyar adminisztráció mindenhol visszavonult, emellett azonban elmenekült a magyar értelmiség (köztük a lelkesek) nagy hányada is, a falvak jelentős része gyakorlatilag vezetők nélkül maradt.

83 Ennek megkezdését visszaigazolja Ion Dumitrache hadosztálytábornok, egy augusztus 30-i táviratában, melyben arról informálja a Nagyvezérkart, hogy az alárendeltségi körébe tartozó hegyvidéki egységek átlépték a román–magyar demarkációs vonalat és „felszabadították” az első helységeket. Lásd *Ardeleanu – Irimia – Mușat*, 1984. 613.

84 *Ravasz*, 2002. 15.

85 *Szabó*, 2002, 181–244., *Sylvester*, 1996. és *Sebő*, 1999. 123–169.

86 Gyulafehérvári Érseki és Káptalani Levéltár, a Kolozsvári Püspöki Általános Helytartóság iratai, iktsz. nélk., 1944., 2353. doboz., 10. csoport. sz. n.

87 *Ravasz*, 2002., 153.

88 Szurmay Vörös János vezérkari főnök 20/Főv.agi. 1944. VIII. 29. sz. rendeletére hivatkozott.

89 KmOL, a Kolozs megyei prefektúra fondja, 1.379. doboz., 1/1944. csomó, 15–19.

A hadiesemények, illetve a polgári kiűrités következményeképpen a civil lakosság túlnyomó hányada – elsősorban Háromszékről, Csík és Maros-Torda vármegyéből – ugyancsak elmenekült, bár az esetek egy részében nem önkéntes távozásról volt szó, hanem a magyar tábori csendőrök vagy német katonák *kényszerének* engedelmességgel hagyták el otthonaikat az emberek. (Csík vármegyében az 1941-es népszámláláskor százhetvenkétezer lakos élt, míg az 1944. decemberi népszámlálás idején csupán ötvennyolcezer személyt találtak a lakóhelyükön.⁹⁰) A falusiak egy kis része fölmenekült az esztenákra (hegyi pásztorszállásokra), de a többség szekereken elindult nyugatra; 1944 novemberében-decemberében menekültek tízezrei bolyongtak a szovjetek által elfoglalt Tiszántúlon.⁹¹

A menekültek nyomában megjelentek a szovjet és a román csapatok, szeptember 8-án bevonultak Sepsiszentgyörgyre, 11-én pedig Csíkszeredát is elfoglalták. A „felszabadított” területeken a románok igyekeztek minél hamarabb felállítani az új közigazgatást.

Bár a román közigazgatás újjászervezésekor az volt a cél, hogy – a „restitutio in integrum” szellemében – minden területre azok térjenek vissza, akik 1940 augusztusában is ott szolgáltak,⁹² esetenként *Besszarábiából és Észak-Bukovinából evakuált* csendőrségi egységeket irányították át az észak-erdélyi városokba.⁹³ Az Észak-Erdélybe rendelt rendőrségi szervek esetében is hasonló tendencia volt tapasztalható. A szilágysomlyói rendőrpáncsnokság teljes személyzetét a besszarábiai Ismail és Cetatea Albă megyéből elmenekült vagy evakuált belügyi alkalmazottakból verbuválták össze.⁹⁴ A helyben maradt vagy a menekülésből rövid időn belül visszatért észak-erdélyi magyar tisztviselői karnak esélye sem volt szolgálati helye, beosztása megtartására, ráadásul a belügyminisztérium szeptember 12-i, 55.146. sz. határozata értelmében még az addig román állami alkalmazásban lévő dél-erdélyi, román állampolgárságú, *magyar nemzetiségű* tisztviselőket is el kellett bocsátani az állásukból.⁹⁵

A Csendőrség Főfelügyelőisége szeptember 11-i, 44.158. számú rendelkezéséből kiderül, hogy a közbiztonság helyreállítása érdekében Észak-Erdély területén újjászervezték a csendőrséget, amely személyi állományának összetételét – a

90 MOL, a Belügyminisztérium iratanyaga, nemzetiségi ügyek, Erdei Ferenc iratai, XIX-B-1-h, 1. doboz, 1. csomó, sz. n.

91 Egy 1946. december 31-i nyilvántartás szerint a trianoni Magyarország határain belül még mindig nyilvántartottak 97.520 olyan menekültet, akik Észak- vagy Dél-Erdélyből származtak. MOL, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 54. doboz, IV-103. tétel, sz. n. (A dokumentumra Sajti Enikő, a SZTE professzora hívta fel a figyelmünket, amit ezúton is köszönünk.)

92 *Universul*, 1944. október 20.

93 KmOL, a Kolozs megyei rendőrség iratai, 209. fond, (399. inv.) 801/1944. csomó, 2, 7, 9. Az október 14-i 9046. sz. belügyminiszteri rendelet a Besszarábiából és Észak-Bukovinából evakuált tisztviselők „inkadrálásáról” (beiktatásáról) rendelkezik. Ezt egészíti ki az 5 nappal későbbi törvényrendelet, amely az előbbi tisztviselőket moldvai, dél-bukovinai és észak-erdélyi helységekre irányítja. Számukra – a „zónapénz” mintájára – külön juttatást ítélt meg.

94 KmOL, a Kolozs megyei rendőrség iratai, 202. fond, (399 inv.) 764/1944. csomó, 96. A tisztázatlan hatalmi viszonyok miatt ezek a rendőrségi alkalmazottak végül még sem foglalták el állomáshelyüket

95 *Sándru*, 1999., 83.

központosítás jegyében – Bukarestben határozták meg. A rendvédelmi intézkedések sorában az elsők közt szerepelt „a helyi megbízható román nemzetiségű személyekre” alapozó hírszolgálat megszervezése, hogy segítségükkel „azonosítsák, letartóztassák és a kijelölt helyekre internálják mindazokat a személyeket, akik a magyar uralom alatt bármilyen formában üldözték a román lakosságot...”⁹⁶

A kormány úgy értelmezte a fegyverszüneti egyezményt, hogy az helyreállította Románia szuverenitását Észak-Erdély fölött, ebbéli meggyőződését pedig a román Nagyvezérkar és a SZEB között szeptember 25-én megkötött katonai Protocole (diplomáciai jegyzőkönyv) is megerősítette. A Vaszilij I. Vinogradov vezérezredes, a SZEB helyettes vezetője és Gheorghe Mihail tábornok, a Nagyvezérkar főnöke kézjegyével ellátott protokollum 13. pontjának értelmében „a Romániához tartozó felszabadított Erdély területe, baráti területként kezelendő.”⁹⁷

Azért, hogy a román adminisztráció visszatérése mennél gördülékenyebb legyen, törvényes formában is rendezni akarták a „visszatért” terület irányítását ellátó közigazgatás kérdését. A bukaresti minisztertanács szeptember 17-i ülésén Iuliu Maniu egy tervezetet nyújtott be, amelyben felvetette egy széleskörű kompetenciával és *saját döntéshozói hatalommal* felruházott *észak-erdélyi kormánybiztosság* felállítását. Mivel ekkor Grigore Nicolescu-Buzești külügyminiszter felhatalmazta a nemzeti parasztpárti politikust, hogy jelölje meg a kormánybiztosság tagjait, a minisztertanács szeptember 22-i ülésén Maniu benyújtotta „a Felszabadított Erdélyi Területek Közigazgatásának Kormánybiztossága felállításáról” szóló törvénytervezetét. Csakhogy a régi centralista gondolkodásmód számára ez már sok volt: Lucrețiu Pătrășcanu, kommunista párti igazságügyminiszter módosító javaslatot terjesztett be a törvénytervezettel kapcsolatban és kérte, hogy mivel a jogszabálytervezet „regionalista törekvéseket erősít fel”,⁹⁸ ezért a kormánybiztosság csupán *ideiglenes tanácsadói jogkörrel* legyen felruházva.

A vita tovább gyűrűzött és a minisztertanács szeptember 26-i ülésén Maniu a kedélyek megnyugtatósára az 1919-es nagyszebeni *Kormányzótanács* (Consiliul Dirigent) működését hozta fel követendő példaként, mert – mint kifejtette – a helyi igényeket Bukarestből nem lehet kellőképpen felmérni, a katonai parancsnokok pedig nem ismerik a helyi viszonyokat. Ugyanakkor figyelmeztetett a *centralizmus* veszélyeire is: „Az erdélyi kormánybiztosság felállítását célzó tervezettel nem áll szándékunkban valamiféle regionalizmus megteremtése. Ebben a demokratikus és előrelátó államszervezetben nem lehet már centralizáló alapon dolgozni, hanem az ország különböző részein élőknek helyi jogos érdekeik alapján.”⁹⁹

A tárgyalások kompromisszumaképpen jelent meg október 10-én a *Monitorul Oficialban* a 487-es számú törvény, amely elrendelte a Felszabadított Erdélyi Területek Közigazgatásának Kormánybiztossága (*Comisariatul pentru Administ-*

96 *Sălăgean*, 2002. 66–69.

97 *Mocanu*, 1995. 62.

98 *Nistor*, 1983–84., 492.

99 Lásd a 3. sz. dokumentumot.

area Regiunilor Eliberate din Transilvania) felállítását. Eszerint a kormánybiztosságot egy miniszteri ranggal és felelősséggel felruházott kormánybiztos (Ionel Pop, Iuliu Maniu unokaöccse, aki az 1918. december 1-jei gyulafehérvári nemzetgyűlés titkára volt) vezeti, munkáját pedig egy főtitkár (Vasile Barbu) és egy ideiglenes titkárság segíti. A főkormánybiztos elnökletével felállt egy tanács (ismertebb tagjai közt találhatjuk dr. Iuliu Hațieganut a nagyszebeni székhelyű Ferdinánd Király Tudományegyetem rektorát, Petru Grozát, a kommunistákkal szövetséges Ekésfront vezetőjét, Sabin Manuilă statisztikust és Iosif Jumanca erdélyi szociáldemokrata politikust), amely a kormánybiztosság hatáskörébe eső ügyeket vitatta meg.¹⁰⁰

A grémium jogosult volt – a kormány utólagos jóváhagyásával és a hatályban lévő törvényeknek megfelelően – határozatokat és rendeleteket hozni. Felügyelték a közigazgatás újjászervezését és csak azokat a tisztviselőket vették vissza állásukba, akik 1940. augusztus 30. előtt Észak-Erdélyben szolgáltak. Emellett valamennyi intézmény, jogi személynek tekinthető szervezet vagy magántulajdonban lévő vállalat csak a kormánybiztos által kibocsátott engedély alapján működhetett.¹⁰¹ (A kormánybiztosság az elkövetkező hetekben több jogszabályt is kidolgozott. Ezekben az ún. „felszabadított területeken” rendezték volna az állampolgárság kérdését; bevezették volna a román törvénykezést; felfüggesztették volna az éppen folyó bírósági tárgyalásokat stb. Bár a törvényrendelet-tervezeteket benyújtották a kormánynak, azokat az illetékesek elfektették – minden bizonnyal a közbejött október végi, november eleji események miatt.) Az intézmény székhelyül Kolozsvárt jelölték meg, ám a szovjet katonai parancsnok tilalma miatt (lásd később) azt ideiglenes jelleggel Bukarestben állították fel. (Ennek ellenére minden hivatalos irat fejlécén székhelyként Kolozsvár volt megjelölve.¹⁰²)

A bukaresti kabinet – túl azon, hogy felállította a kormánybiztosságot –, egyébként is igyekezett mindent megtenni annak érdekében, hogy Észak-Erdélyt közigazgatási és gazdasági téren minél gyorsabban integrálják az egységes román államkeretbe. A jogi egységesítés érdekében a román törvények hatályát erre a területre is kiterjesztették. Az október 12-i 503-as számú rendelet törvénnyel szabályozták az adóztatás rendszerét (cél a román pénzügyi rendszer és szabályok fokozatos bevezetése) és az október 13-i királyi jóváhagyással életbe léptetett igazságügy-minisztériumi rendelettel bármilyen, az elmúlt négy év során a magyar állam ellen elkövetett politikai bűncselekménnyel vádolt személyt amnesztiába részesítették, illetve az ilyen jellegű folyó ügyeket felfüggesztették és az eljárásokat beszüntették.¹⁰³

A közigazgatási tisztviselők kinevezését oly mértékben központosították, hogy nemcsak a megyei közigazgatási szervek élére nevezték ki Bukaresttől az illető

személyeket, hanem a városok polgármestereit is a fővárosban jelölték ki.¹⁰⁴ A közigazgatás egységesítése az ország területi egységeinek újbóli felosztásával¹⁰⁵ már szeptember folyamán elkezdődött, illetve egy október 23-i belügyminisztériumi határozat következtében az összes észak-erdélyi megyét besorolták az újonnan felállított közigazgatási kerületekbe.¹⁰⁶

Ionel Pop egyik legelső nyilatkozatából kiderült, hogy az észak-erdélyi magyarság nem sok jót várhat a kormánybiztosság fölállításától. A kormánybiztos ugyanis többek közt kijelentette: „az erdélyi magyarság, ha meg lesz a józan esze és a lelki erőssége, hogy felismerje a valóságot – Erdély örökre Romániához fog tartozni – és véglegesen le fog mondani az irredenta törekvésekről és álmoképekről, teljes mértékben Románia sorsközösségébe helyezkedhetik bele. [...] Ha nem lenne meg ezen reményünk, úgy a szélsőséges megoldásra kellene gondolnunk, az *áttelepítésükre*.”¹⁰⁷ (A szerzők kiemelése.)

A Brassóban megjelenő *Népi Egység* október 26-án még úgy tudta, hogy a kormánybiztos „a napokban” foglalja el Kolozsváron új állomáshelyét, ám erre mégsem került sor, mert ekkorra nyilvánvalóvá vált, hogy Erdély fővárosába (és más nagyvárosokba) a szovjetek *nem engedik be* a román közigazgatás. Mivel a polgári közigazgatás visszaállítása számos nehézségbe ütközött, október 25-én minisztertanácsi rendelettel Észak-Erdély területén *ideiglenes katonai közigazgatást* vezettek be.¹⁰⁸ (Az egyelőre nem tisztázott, hogy ennek, és annak a ténynek, hogy ezen a napon „szabadították fel” az utolsó – 1940. augusztus 30-án Magyarországhoz visszacsatolt településeket, volt-e köze egymáshoz.) A katonai közigazgatás bevezetése mindenestre azt jelentette, hogy az észak-erdélyi kormánybiztosság hatalmi jogkörét átmeneti időre *felfüggesztették*.

Megjegyezzük, hogy adataink szerint a román hadsereg helyi parancsnoksága esetenként korábban is meghatározó szerepet játszott a helyi közigazgatás vezetőinek kinevezésénél. Például a Déstre bevonuló I. Hegyivadász Hadosztály parancsnoka október 15-i rendeletében meghatározta, hogy ki kerülhet a városi közigazgatási hatóságok élére: „Az egész személyzet román etnikai eredetű kell legyen és

104 Október 14-én Flavius Lucretiut Kolozsvár, október 24-én pedig Augustin Cornát Nagyvárad polgármesterének nevezték ki. Lásd: *Monitorul Oficial*, 1944. október 14., 238. sz., 1.880. sz. belügyminisztériumi rendelet, valamint *Monitorul Oficial* 1944. október 24. 246. sz., 1.943. sz. belügyminisztériumi rendelet.

105 A hagyományos megye-beosztást egyszer már az 1938-as közigazgatási törvénnyel is felszámolták, a tartományokhoz képest a megyék jogköre szinte a nullára csökkent. Az akkor létrehozott 10 közigazgatási tartomány (circumscripție teritorială) egyik célja az volt, hogy a még többségében kisebbségek-lakta vármegyéket román többségű közigazgatási egységek uralma alá rendelje. Lásd: *Nagy*, 1944. 182–183.

106 *Monitorul Oficial*, 1944. október 25., 245. sz., 9.487. sz. belügyminisztériumi határozat.

107 *Curierul* 1944. október 20.

108 *Monitorul Oficial* 1944. október 25., 6854. sz. törvényrendelet. Ennek első szakasza értelmében a Menetszakasz Parancsnokság a közigazgatási feladatokat a kormánybiztosság újbóli felállításáig fogja ellátni. Ez maga után vonta azt is, hogy különleges intézkedéseket és rendeletek hozhattak. (Ion Silviu Nistor kolozsvári történész 1983-as tanulmányában az október 25-i rendeletet félreértelmezi, és azt írja, hogy *Moszkva* vezette be a katonai közigazgatást. *Nistor*, 1983-84. 496. A brassói MNSZ-lap azonban – a *Monitorul Oficial*ra hivatkozva – azt közli, hogy „a felszabadított területek” a katonai hadtápfőparancsnokság hatósága alá tartoznak. „Mindaddig, amíg az erdélyi területek kormánybiztosa beiktatja a román polgári közigazgatási hatóságokat, a hadtápfőparancsnokság alá tartoznak ezek a területek is.” Lásd: *Népi Egység* 1944. október 29.

100 *Nistor*, 1983–84., 491–492.

101 KmOL, a Kolozs megyei rendőrség iratai, 209. fond, (399. inv.) 609. dos. 2. és *Faur*, 1995. 8–9.

102 Lásd a 7. és 10. sz. dokumentumokat.

103 *Faur*, 1995., 19–24.

csak abban az esetben lehet magyar vagy zsidó [sic!] etnikai eredetű személyt kinevezni, ha szükség lesz rájuk, illetve különleges esetben szakszolgálat ellátására és csak azon személyek köréből, akik a múlt uralom alatt nem tanúsítottak magyar sovinszta magatartást.”¹⁰⁹

Hogy ebben az időben mennyire volt kiépülve Észak-Erdélyben a román katonai felügyelet alá rendelt polgári adminisztráció, arról egy 1944. november 7-i, a Menetszakasz Parancsnokság által készített helyzetjelentés számol be.¹¹⁰ Eszerint a Székelyföld négy megyéjében, Háromszéken, Udvarhelyen, Csíkbán és Maros-Tordában¹¹¹ sikerült felállítani a kormánybiztos által kinevezett román hatósági szerveket: mindenütt elfoglalta helyét a prefektus és a polgármesterek, valamint a szolgabírók, községi bírók és jegyzők nagy része, a csendőrség felállította a csendőrőrsöket és a hadsereg a helyőrségeket. A Román Nemzeti Bank csupán Sepsiszentgyörgyön rendezkedett be; a négy megyében egyaránt forgalomban volt a pengő és a lej (átváltási árfolyamuk 1:30 volt). Mindazok az iskolák, amelyekben a második bécsi döntésig román nyelven folyt az oktatás – a „*restitutio in integrum*” jegyében – román kézbe mentek át, vagyis a döntően magyarok/székelyek által lakott megyékben az iskolák túlnyomó részét ismét „romanizálták”. Tanítás gyakorlatilag nem folyt, hiszen a román oktatószemélyzet nagy része még nem érkezett meg, ahol pedig – a szovjet parancsnokság utasítására – magyar taniszeméllyel mégis megnyíltak az iskolák, azokat a prefektusok bezáratták.

Ami Észak-Erdély többi részét illeti, ott román szempontból igen *nyugtalanító* volt a helyzet. Egyrészt a kormánybiztosnak – mint említettük – október 25. után megszűnt a joghatósága (vagy legalábbis jogilag tisztázatlan volt), másrészt pedig a helyi szovjet katonai parancsnokok megakadályozták a visszatérő csendőrség és adminisztráció működését vagy saját hatáskörükbe vonva a kinevezéseket, maguk választották ki a közigazgatási apparátus személyzetét, illetve az *ad-hoc* alapon, helyi kezdeményezésre megválasztott személyek működését jóváhagyták. A már említett szeptember 11-i rendelkezés értelmében a dési és a máramarosszigeti, zilahi, nagybányai csendőrszárny is felállította a vidéki őrsöket, emellett azonban a polgári közigazgatást és a katonai helyőrségeket a szovjet katonai parancsnokok ellenállása miatt csak helyenként lehetett megszervezni: Désen elfoglalta a helyét a kormánybiztos által kinevezett prefektus, de már ugyanez *nem történhetett meg* Kolozsvárott, Zilahon, Szatmárnémetiben és Nagyváradon.¹¹² A Menetszakasz Parancsnokság fenti jelentésével egybehangzóan, Ionel Pop november 9-én arról számolt be, hogy Szilágy, Máramaros, Szolnok-Doboka és Beszterce-Naszód megyékben ugyan a kormány által delegált tisztviselők hiányoznak, a közigazgatás helyzete mégis elfogadható, mert megbízható, helyi prominens román személyek-

ből álló testületek vették át az igazgatást,¹¹³ emellett pedig a helyi csendőri szervek is megkezdték a működésüket.

A helyzet képlékenységét jól mutatja a nagyváradi eset. Ide ugyanis október 15-én még bevonulhatott a bihari román csendőrlégió. Két nappal később Zajcev ezredes, a helyi szovjet katonai parancsnok – felettesére, Csernyikov tábornokra hivatkozva – *ideiglenesen* engedélyezte az ott tartózkodásukat.¹¹⁴ Október 29-én a hadkiegészítő parancsnokság is bevonulhatott, azonban két nappal később, 31-én Csernyikov tábornok – a Moszkvából érkezett 1037/3373. számú, október 30-i távirati utasításra hivatkozva – elrendelte, hogy a román adminisztráció negyvennyolc órán belül vonuljon ki Nagyváradról és környékéről.¹¹⁵ (Az említett Menetszakasz Parancsnokság jelentése szerint a második bécsi döntés utáni Bihar megye egész területén csupán a CFR alkalmazottai maradhettek a helyükön.)¹¹⁶

Visszatérve a román közigazgatás megjelenésére, azt természetesen mély meglepéssel fogadták a románok. Véget ért az a négyéves időszak, melyet a románok akkor is és azóta is „*horthysta elnyomásként*” emlegettek. Az élet visszatért a rendes kerékvágásba: végre ismét ők lehetnek az urak az „*ősi román földön*”, Erdély egész területén.¹¹⁷ A természetesnek tekinthető felszabadulás érzése mellett azonban igen erős volt a *bosszúvágy* is. Elég csak néhány prominens nemzeti parasztpárti politikust idéznünk, hogy érthetővé váljon, 1944. november 12-én miért fogadták magyar részről kitörő örömmel a román adminisztráció kiharcolását Észak-Erdélyből. Például Ioan Bozdoc marosvásárhelyi prefektus, mielőtt elfoglalta volna szeptember végén az állomáshelyét, kijelentette: „Hajthatatlan vagyok, akár az öreg Cato és nem szűnök ismételni: teljes és azonnali *leszámolást a magyarokkal!* Most vagy soha!”¹¹⁸ (A szerzők kiemelése.) Ugyancsak „*leszámolást*” vagy egyenesen a magyarok *kitelepítését* emlegették a Nemzeti Parasztpárt más erdélyi politikusai is, mint például Boşca Mălin vagy Mihai Popovici.¹¹⁹ Nem a nemzeti parasztpárti politikusokon múltott, hogy a tervüket nem sikerült megvalósítaniuk.¹²⁰

Hogy az ismét csak megtört, kisebbségi sorsba taszított magyarság miként élte meg az *újabb impériumváltás* első heteit, azt két korabeli dokumentumból vett idézettel próbáljuk meg érzékeltetni.

109 KmOL, a Szolnok-Doboka megyei MNSZ iratai, 27. fond, 1/1944. csomó, 2.

110 Lásd a 8. dokumentumot, és *Molnár G.*, 1993., 101–107.

111 Ekkor már hivatalosan is egyesítették a 2. bécsi döntés által kettévágott vármegyéket vagyis visszaállították az 1940. előtti közigazgatási határokat. Bihar megye székhelye visszakerült Belényesről Nagyváradra, az ideiglenesen egyesített Kolozs-Torda megyéből ismét Torda lett. (*Universul*, 1944. november 3.)

112 Lásd a 8. sz. dokumentumot.

113 Máramaros megyében prominens román személyekből álló Nemzeti Tanács állt föl, élén Petru Mihalival, míg Beszterce-Naszód megyében a helyi szovjet katonai parancsnok által kinevezett Teodor Sbircea ült a prefektusi székbe. Lásd: *Ardeleanu – Irimia – Muşat*, 1985. 218., 228. és RoKTL, 935. fond, Miniszterelnökségi iratok, Sănătescu-Rădescu kormányok, 24/1944-1945. csomó, 20.

114 *Sandru*, 1994., 172.

115 Lásd 6. sz. dokumentumot.

116 Lásd 9. sz. dokumentumot.

117 *Lăcustă*, 1995. 24.

118 *România Nouă* 1944. szeptember 11. Idézi *Molnár G.*, 1993., 115.

119 Többek közt lásd a *Curentul Nou* 1944. szeptember 2-i, és a *Curierul* október 10-i számait.

120 Megjegyezzük, hogy a budapesti külügyi vezetéshez 1945 nyarán, már a „demokratikus” Groza-kormány felállása után is eljutottak olyan információk, miszerint egyes kormánytényezők titkos rendeleteket hoztak, melyben elrendelték, hogy minél több magyart utasítsanak ki a hatóságok Erdély területéről. A dokumentumot idézi *Vinceze*, 1999. 73.

1945. május 31-én a háromszéki Bölön helyi vezetői a Magyar Népi Szövetség kolozsvári központjába küldött levelükben számoltak be arról, mi történt velük 1944 őszén. „A román katonaság lovakat, szekereket, élelmiszert rekvirált, a faluban a gazdák nagyobb részét lőszerhordani vezényelték ki, s ugyanakkor sorban végigpofozták az emberek és asszonyok nagyobb részét. A falu román lakosságának a fiatalabb része két házra is kézigránát dobta be, a cigányságot felbujtaták a falu magyar lakossága ellen és folytonos fenyegetésekkel veszélyezteték a nyugalmat. [...] A román csendőrség a volt székely hadosztályhoz [a Székely Határvédelmi Erőkhöz – a szerzők megj.] tartozó katonákat, akiket az oroszok haza engedtek, mind össze szedték és *internáló táborba vitték*, úgyszintén fiatal korú munkásokat letartóztattak és még a mai napig [!!!] is a tövisi, nagyenyedi és gyulafehérvári táborokban őrzik...”¹²¹ (A szerzők kiemelése.)

Hasonló állapotokról számol be a marosvásárhelyi Magyar Demokrata Szövetség 1944. november 11-i, Ioan Bozdoc prefektusnak átadott emlékirata is: „A közigazgatás megszervezőinek nagy része a bosszú gondolatával jött ide: rajtunk akarják megbosszulni azokat a sérelmeket, amelyet a fasiszta magyar állam velük szemben elkövetett. [...] *A Maniu-gárdisták a falvakban bosszuló hadjáratokat* szervezve, gyilkosságoktól sem riadnak vissza...”¹²² (A szerzők kiemelése.)

A csendőrség és a voluntárok „bosszuló hadjárata” és a román közigazgatás kiutasítása

A fenti memorandumban említett „bosszuló hadjárat” részben a visszatért román csendőrség, részben pedig a különböző félkatonai alakulatok (melyeket hol voluntároknak¹²³, hol Maniu-gárdistáknak¹²⁴ neveztek vagy pedig ún. „batalioane fix”¹²⁵ elnevezésű egységek voltak) atrocitásait, gyilkosságait jelentette. Ezeknek hivatalosan az volt a feladatuk, hogy „azonosítsák, letartóztassák és kijelölt helyekre internálják, mindazokat a személyeket, akik a magyar uralom alatt bármilyen formában üldözték a román lakosságot...”¹²⁶, ám – mint alább még lesz róla szó – inkább a helyi bosszú, megtorlás eszközei voltak.

A csendőrség elsősorban a *tömeges internálások* végrehajtásában vett részt – bár az egeresi gyilkosságok elkövetésében bűnrészes volt a helyi csendőrőrmester is.¹²⁷

Észak-Erdélyben az internálásokat a fegyverszüneti egyezmény vonatkozó pontjára hivatkozva hajtották végre, de már a szeptember 7-i, Magyarországgal

szembeni hadiállapot bejelentése és a 12-i fegyverszüneti egyezmény aláírása *előtt* több olyan belügyminisztériumi rendeletet, majd ennek folyamánként tucatnyi csendőrségi körrendeletet, táviratot stb. bocsátottak ki, amelyek a román állampolgárságú, de magyar és német nemzetiségű *dél-erdélyi* lakosokat megfosztotta szabadságjogaiktól, egy részüket pedig internálta.¹²⁸ (Mindezeket – a hivatalos indoklás szerint – biztonsági okokra hivatkozva vezették be, illetve *megtorlásképpen* azért, mert a magyar csendőrség *augusztus utolsó napjaiban* több száz észak-erdélyi román értelmiségit internált.¹²⁹ Az indoklás azonban azért „sántít”, mert a román hatóságok már augusztus 24-től elkezdték összeszedni a dél-erdélyi magyarok egy részét – ami miatt a magyar kormány szeptember elsején tiltakozó közleményt adott ki.)¹³⁰

A háborús események miatt Észak-Erdélyben néhány héttel később kezdődött meg a civil lakosság tömeges elhurcolása. A front háta mögött megjelenő, kijelölt szolgálati helyüket elfoglaló csendőrségi alakulatok a Csendőrség Főfelügyelősége korábban már említett, szeptember 11-i, 44.158. számú utasításának megfelelően, megkezdték a terület „pacifikálását”, az „irredentizmussal” vádolt személyek felkutatását, illetve azoknak a letartóztatását, akik „a magyar uralom alatt bármilyen formában üldözték a román ajkú lakosságot” vagy a román államot gyalázták.¹³¹ A fegyverszüneti egyezmény 2. pontjában foglalt kötelezettségek végrehajtása céljából összehívott szeptember 20-i belügyminisztériumi értekezleten¹³² kialakult álláspont szerint, a román állam területén tartózkodó, magyar útlevéllel rendelkező észak-erdélyieket is internálni kellett, ez alól azonban *kivételt képeztek a román nemzetiségűek*.

Az értekezleten meghozott határozatok igen súlyos következménnyel jártak, mivel ezután azokat a csere-diákokat is internálták, akik a román–magyar kor-

121 MOL a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 61. doboz IV-145. csomó, 40.005/Küm.
122 Lásd a 11. sz. dokumentumot.

123 Voluntároknak nevezik a korabeli magyar sajtó egy részében a különféle paramilitáris alakulatok *önkéntes* tagjait.

124 A magyar közvélemény már abban az időben is, és napjainkban is – tévesen – az *összes* magyarellenes atrocitást az Olteanu-vezette Maniu-gárda nyakába varrta/varrja.

125 Az elnevezés alatt helyben mozgósított (ezt jelzi a Someș, Bihor, Codru stb. nevek is) önkéntesekből álló félkatonai egységeket kell érteni. Tagjai a front háta mögött rendvédelmi feladatokat láttak el, de együtt kellett működjének a területileg illetékes katonai szervekkel.

126 RoKTL, a Csendőrség Főfelügyelőségének iratai, 1474. fond, 2/1944–1945. csomó, 23.

127 Bővebben lásd: Gajdos Balogh Attila: Egeres. In: *Gajdos Balogh – Gál – Imreh*, 1995. 89–102.

128 A Belügyminisztérium augusztus 25-i 43.599. számú, valamint az augusztus 27-i 12.566. számú rendeletei értelmében letartóztatták és deportálták a magyarság politikai, gazdasági vezetőit, sőt, apácákat és papokat is. Az Alsófehér megyei csendőrprefektus augusztus 30-i összesített adatai szerint Fogaras, Szeben, Hunyad, Kis- és Nagy-Küküllő valamint Torda megyék területéről összesen 235 német és 210 magyar nemzetiségű román állampolgárt internáltak. RoKTL, a Csendőrség Főfelügyelőségének iratai, 1474. fond 159/1944. csomó, 310. Meg kell jegyeznünk, hogy mindez csak az internálások *kezdetét* jelentette, ugyanis Nagyenyedről, Gyulafehérvárról, és környékükről „csak” szeptember 18. körül szedik össze a magyar túszoikat, hogy Târgu-Jiuba hurcolják.

129 Bethlen, 1989. 151–153. (Bethlen Béla visszaemlékezésében 24-ére teszi az ominózus belügyminiszteri rendelet kiadását, ám valószínűleg egy héttel később történhetett a dolog, ugyanis azt állítja, hogy a belügyminiszter után rögtön az erdélyi (székely) származású Lakatos Géza tábornokhoz, frissen kinevezett miniszterelnökhöz fordult a rendelet felfüggesztése miatt – márpedig Lakatos Horthy csupán 28-án nevezte ki miniszterelnökké.

130 Vincze Gábor: *A romániai magyar kisebbség történelmi kronológiája 1944. augusztus 23. – 1956. október 22.* Kézirat. <http://>

131 A Csendőrség Főfelügyelősége szeptember 15-i 44. 328. számú táviratában utasította a területi csendőrpáncsnokságokat, hogy magyar és német állampolgárságú lakosokat, maximum 50 kg csomaggal Târgu-Jiuba kell internálni. RoKTL, a Csendőrség Főfelügyelőségének iratai, 1474. fond, 119/1944. csomó, 7. Valószínűleg erre az utasításra lehet azt visszavezetni, hogy a hatóságok számos helyen nem csupán a katonakorú férfiakat szedték össze, hanem asszonyokat, gyermekeket is. (Például a Maros-Torda vármegyéből Földvárra elhurcolt közel négyezer magyar közül mintegy négyszázötven volt kiskorú, akiknek egy részét – marosvásárhelyi közbenjárásra – december elején hazaengedték. *Szabad Szó* (Marosvásárhely) 1944. december 5.

132 Lásd a 2. sz. dokumentumot.

mányközi egyezmény alapján diákútlevelel érkeztek Dél-Erdélybe a szüleikhez, illetve rokonaik meglátogatására.¹³³ Emellett azonban olyan személyeket is érintett, akik bármilyen, a magyar állam részéről kiállított igazolvánnyal rendelkeztek, például átutazási engedéllyel.

A magyar lakosság minden rétegére kiterjedő internálásokról a már idézett, november 11-i marosvásárhelyi memorandumban is olvashatunk: „A fegyverszüneti szerződés második pontjára hivatkozva a román hatóságok – sajátos értelmezésük alapján – letartóztatják és internálótáborok felé irányítják mindazokat a férfiakat, gyakran asszonyostul, csecsemőstül, akik a magyar vagy a román hadseregből megszöktek, eldobva a Szovjetunió felé irányított fegyvert; a német és a magyar hadsereggel elhurcolt és most Észak-Erdély valamelyik részéből visszatért lakosságot; [...] kivizsgálatlan feljelentésre bárkit.”¹³⁴

Ami a memorandumban is említett katonakorú férfiakat illeti, azok egy részét (a székelyeket) – a már többször idézett – szeptember 11-i csendőrségi utasítás alapján szedték össze. Október 19-én azonban a Nagyvezérkar az 578.832. sz. rendeletével¹³⁵ – ellentmondva a nemzetközi előírásoknak – *hadifogyloknak* nyilvánította a magyar katonaszökevényeket vagyis azokat, akik alakulatuktól elszökve hazatértek otthonaikba. (Mivel a székelyek egy része az úgynevezett „honi századokban” vagyis a *Székely Határvédelmi Erők*¹³⁶ alá tartozó határvadász vagy határőr zászlóaljokban szolgált, sokan hazaszöktek a front felbomlása után. A visszavonuló Honvédség egyes alakulataiból is számosan otthagyták az alakulatukat és „kivetközve”, civilben a családjuk körében érték meg a román csendőrség visszatérését.)

A katonakorú személyeket *ezerszámra* fogdosták össze a román csendőrök. (Az áldozatok nagy része tulajdonképpen *önként jelentkezett* a helyi csendőrörsön, ugyanis kihirdették, minden katonaviselt férfi jelentkezze azért, hogy igazolást – „dovádát” – adjanak nekik.) Csak Háromszék vármegyéből – az 1944. november 12. után felálló főispánság információi szerint – több mint 2.000 férfit hurcoltak el,¹³⁷ akiket először Földvárra kísérték, majd egy részüket tovább vitték a foksányi elosztótáborba, illetve onnan a Szovjetunióba. A fogságból sokan nem tértek haza. Például Szárazajtán a szeptember 26-i gyilkosságok (lásd később) utáni napokban a csendőrök mintegy hetven férfit szedtek össze és hurcoltak el a hírhedt földvári

haláltáborba, akik közül alig jött vissza valaki, a Szovátáról elhurcolt tizenkilenc férfiból is csak négyen tértek haza.¹³⁸

Itt kell megemlítenünk, hogy az országban lévő 36 internáló vagy fogolytáborban¹³⁹ nem egyforma körülmények uralkodtak. Míg a két legismertebb internáló tábor közül *Târgu-Jiuban* jól kiépített barakktáborban őrizték az internáltakat és az első fél évben az ellátás is tűrhető volt, addig *Földváron* a legelképezhető viszonyok közt tartották fogva az embereket. (Egy részük a domboldalba ásott, náddal fedett bunkerekbe került, az ellátás pedig kezdettől fogva katasztrofális volt.) Ezen ok miatt *Târgu-Jiuban* 1944 szeptembere és 1945 nyara közt – a szemtanúk beszámolóí szerint¹⁴⁰ – igen csekély volt az elhalálozás – ellentétben Földvárral, ahol 1945 elejétől (az általános legyengülés és a kitört tifuszjárvány következtében) tömegével hullottak el az emberek, a *fogylok mintegy fele elpusztult*.¹⁴¹

A civil férfilakosság tömeges összeszedése ugyan a Székelyföldön kezdődött el, ám – ahogy a front előre haladt és mögötte megjelentek a román polgári közigazgatás helyi képviselői (jegyző, csendőr) – Közép-Erdélyre, majd Szatmárnémeti–Nagykároly környékére is kiterjedt. Innen a november 12-i fordulat előtti két hétben gyűjtötték össze a férfiakat, hogy Kolozsvár–Gyulafehérvár érintésével ugyancsak Földvárra (majd egy részüket a Szovjetunióba) hurcolják. A módszerek itt is hasonlóak voltak, mint a Székelyföldön – és a hatóságok eljárása is – már ami a *kettős mércét* illeti: csak a magyarokat (és a magyaroknak tekintett sváb származásúakat) szedték össze, ha egy-egy helyen tévedésből vagy túlbuzgóságból román nemzetiségűek is kerültek a transzportba, azokat pár héten belül hazaengedték.¹⁴²

A különböző paramilitáris egységek vérengzései ugyan jóval *kevesebb* magyar áldozatot követeltek, mint a tömeges internálások – ám annál nagyobb visszhangot váltottak ki.

A félkatonai egységek megalakításának terve augusztus végére tehető, amikor a bukaresti *Ardealul* (az Észak-Erdélyből elmenekült románok egyik uszító lapja) augusztus 27-i számában közölt felhívására („A harc Erdélyért megkezdődött”) „önkéntes erdélyi osztagokat” („voluntarii pentru Ardeal”) kezdtek szervezni,¹⁴³ hogy azok hozzájáruljanak „Erdély felszabadításához”. A nyugalmazott vagy tartalékos állományú tisztok vezetése alatt már szeptember elindultak az első önkéntes csapatok és az *Ardealul* tudósítója már azt is tudni vélte, hogy a Torda melletti

133 Egy 1944. októberében-novemberében készült csendőrségi jelentés szerint csupán Kis-Küküllő megyéből 22 tanuló internáltak, köztük 7 éves gyerekeket is. RoKTL, a Csendőrség Főfelügyelősége, 1474. fond, 113/1944. csomó, 203. Ezt megerősíti egy bukaresti 1944. december 28-i keltezésű jelentés is, mely szerint 215 csere-diák fagyoskodik meleg téli ruha hiányában a târgu-jiu-i lágerben. MOL a bukaresti követség iratai (1940–44), K 87-1944-a/I. 13. csomó, 215. (A dokumentumra Balogh Béni esztergomi levéltáros-történész hívta fel a figyelmünket, melyet ez úton is köszönünk.)

134 Lásd a 11. sz. dokumentumot.

135 RoKTL, a Csendőrség Főfelügyelőségének iratai, 1474. fond, 149/1944. csomó, 9.

136 A Székely Határvédelmi Erők megszervezésére 1941-ben került sor. 1943-tól a parancsnokságát a kolozsvári IX. hadtest parancsnoksága alá helyezték. A székely határvédelemhez az 50 év feletti, és 18–20 év közötti, a sorozási határidőn túli, ill. azt még el nem érő férfiakat sorozták be. 1944 nyarán az 5 határvadász zászlóaljban, 12 erődcsázadban, a 8 hegyi ágyús ütegnél és 20 határőr zászlóaljban összesen kb. 40–50.000 székely harcolt. Lásd: *Dálnoki Veress*, 1974., 38–41.

137 *Népi Egység*, 1944. november 16.

138 Lásd a 11. sz. dokumentumot.

139 *Sandra*, 1994., (Metamorfoze...) 16–17

140 Lásd *Kacsó*, 1985. 583–652. és *Vita*, 1998. 119–164.

141 A volt rabok mintegy 3500–4500 főre becsülik a Földváron elpusztultak számát. Lásd *Boros*, 2002. 66, 111., 124., 171. Lásd még a 48. sz. dokumentumot.

142 Az internálást egyesek egyébként felhasználták arra, hogy „a románság számát gyarapítsák”: azokat ugyanis, akik a táborban egy bizottság előtt románok vallották magukat vagy áttértek az ortodox vallásra, *hazaengedték*. Számátalan konkrét példa olvasható: Imreh Ferenc: Egy szerencsés falu: Komolló. In: *Gajdos Balogh – Gál – Imreh*, 1995. 57–62, és *Boros*, 2002.

143 A szervező-munkákra egy nemzeti bizottságot állítottak fel (Nemzeti Sorozási és Szervezési Bizottság), aminek élére tiszteletbeli elnöknek Mihai Popovici-ot, a Nemzeti Parasztpárt alelnökét állították, míg a felmerülő konkrét feladatokat a lap igazgatója, Anton Ion Mureșan végezte el. *Nistor*, 1996. 144.

harcok színhelyére igyekeztek, azzal a céllal, hogy: „ők fogják megbosszulni a négy év hallgatását, megaláztatását.”¹⁴⁴ Pár napon belül – a bukaresti Nagyvezérkar támogatásával¹⁴⁵ – hét zászlóaljat állítottak fel (Ip, Trăzneia, Aurel Munteanu,¹⁴⁶ Beliș stb.) egyenként mintegy három-ötszáz fővel, nagyobb részt olyan észak-erdélyi románokból (köztük nőkből), akiknek a második bécsi döntés után el kellett távozniuk a Magyarországhoz csatolt területről,¹⁴⁷ azonban akadtak köztük besszarábiai menekültek is. Az önkéntesek felvételénél semmiféle előzetes ellenőrzés nem érvényesült, többségük volt légionárius (vasgárdista), köztörvényes bűnöző vagy egyszerű kalandor volt. (Egyik vezetőjük, Cornel Bobancă később kijelentette: az önkéntesek tíz százaléka tisztességes, nyolcvan százaléka gyanús elem, a maradék tíz százalék pedig szélhámos, büntetett előéletű volt.) Katonailag többnyire képzetlenek voltak vagy olyanok, akiket korábban kiselejtettek a hadseregből.¹⁴⁸

Az alakulatok megszervezését a Nagyvezérkar abból a célból engedélyezte, hogy azok az Erdély területén működő Magasabb Katonai Egységek (Marele Unități) mellé rendelve a front mögötti területek *pacifikálásában* vegyenek részt és *előkészítsék a terepet* a közigazgatás visszatéréséhez.¹⁴⁹ Mivel forrásaink kizárólag csak az Olteanu-vezette gárda ténykedéséről tudósítanak, nagyobb volutár osztag működéséről pedig nem, feltételezzük, hogy a Nagyvezérkar engedélyével működő, mintegy 1500–2000 főre tehető önkéntesek döntő részét szétszórták a felállított észak-erdélyi falusi csendőrsők megerősítése céljából.¹⁵⁰

A leghírhedtebb alakulat, a Gavrilă Olteanu-vezette „Iuliu Maniu” Erdélyi Önkéntes Ezred (Regimentul de Voluntari Ardeleni „Iuliu Maniu”) volt. Olteanu maga is észak-erdélyi (szászrégeni) menekült, aki egy 1946-os dokumentum szerint¹⁵¹ a második világháború előtt valószínűleg tagja volt a Szent Mihály Arkangyal Légiónak (a Vasgárdának), csapatának tagjait nagy részben ugyancsak Észak-Erdélyből elmenekült volt légionáriusok alkották.

Az alakulat szervezése – a hatóságok támogatásával – szeptember 6-án kezdődött meg Brassóban. Olteanu szeptember 13-án *engedélyt kért* a brassói szovjet katonai parancsnokságtól, hogy – „a front háta mögött a csend biztosítása”,

valamint „az abban az övezetben szétszóródott partizánok kiirtása” céljából – elindulhassanak a Székelyföldre.¹⁵²

Utóbb Olteanu azt állította, hogy „a székelyek [...] legkevesebb harminc-negyvenezer fegyverrel és nagy lőszerraktárakkal rendelkeztek” és hogy „összecsapásaink voltak mindkét (?) bandával az Erdélyben tett portya során. Elkoboztunk több ezer fegyvert és hatalmas lőszerkészleteket, ruházatot, amit átadtunk a [reguláris] csapatoknak, egy részét pedig a csendőrségnek és a rendőrségnek. [...] Több tucat esetben segítettük a csendőrséget, a rendőrséget, a Szovjetunió hadseregét a rend helyreállításában a partizánalakulatok támadásakor, amelyek Erdély-szerre raboltak is.”¹⁵³ A hírhedt „kapitány” ezen állításait a tények nem támasztják alá, hiszen a katonai raktárakat a visszavonuló németek és a magyarok kiürítették és egyetlen megbízható, korabeli forrás sem említi a területen „partizánbandákat” vagy „hatalmas lőszerkészleteket”.

Az Olteanu-vezette volutárok 1944. szeptember 15-én¹⁵⁴ (más adatok szerint 19-én¹⁵⁵) érkeztek meg Sepsiszentgyörgyre, ahol rögtön hozzá kezdtek a „rendteremtéshez”: a városban és a környező falvakban *fosztogattak, raboltak, bántalmazták* a helybeli lakosokat.¹⁵⁶ Hogy a székelység mire számíthat a bevonuló volutároktól, az kiderülhetett a helyi napilap, a *Desrobirea* szeptember 20-i számában közzétett felhívásból is: „Erdélyi románok! Szabadságunkat tüzzel és vérrel szerezük vissza. A magyar tömlöcöket szétzúzzuk, a falvakat és városokat megtisztítjuk a német–magyar hóhéroktól, a négyéves idegen megszállást kegyetlenül megbosszuljuk.” A megígért *kegyetlen bosszúra* először Szárazajtán került sor.

Az itt 1944 őszén bekövetkezett véres eseményekről már 1945-ben két teljesen eltérő „történet” született. Az egyik változatot Olteanu egy Maniunak írott, 1945. augusztusi leveléből ismerhetjük meg.¹⁵⁷ (A brassói hadbírószág elé állított volutárok ugyanígy állították be az eseményeket.) A másik változat a brassói hadbírószágra megidézett szárazajtai *szemtanúk* elbeszéléseiből áll össze (és megegyezik a legújabb magyar publikációkban található elbeszéléssel).

Olteanu a következőképpen találta az eseményeket: „A szárazajtai románok kérésére kimentem egy századdal személyesen a helyszínre, mert nem akartam a leírt bűncselekményeket megtorlatlanul hagyni. Felderítettem vagy tizennyolc bűncselekményt és még vagy nyolc-tíz, amit meg tudtam állapítani. [...] Megsebesült egy román tiszt, akit a csicskása az elsősegélynyújtási helyre vitt, akire rátámadtak a Naghi[Nagy]-testvérek; közülük az egyik baltával megölte a tisztet úgy, hogy előbb a lábszárcsontját verte szét, majd a testét, végül baltával fejbe verte. A teljesen szétdarabolt holttestre rárontott egy hetven éves asszony, aki rátette a tiszt jegygyűrűs ujját egy kőre és levágta az ujját és elrabolta jegygyűrűjét.

144 *Ardealul*, 1944. szeptember 7.

145 A Nagyvezérkar támogatása azt is jelentette, hogy fegyverekkel látták el az önkénteseket, és konkrét feladatokkal bízták meg őket.

146 A zászlóaljak elnevezése nem lehetett a véletlen műve: Ip/Ipp és Trăzneia/Ördögkút, illetve Munteanu, megíncselt bánffyhungyadi ortodox esperes neve az 1940 őszi „horthysta vérengzésre”, a „magyarok bestialitására” kellett emlékeztessen a románokat – ezzel is növelvén a bosszúállás szellemét.

147 Az *Ardealul* augusztus 10-i számában közli az önkéntesek névsorát, akik között sok elmenekült nagyváradi, kolozsvári szerepelt.

148 *Balogh B.*, 1997. 158., 161.

149 Lásd a 12. sz. dokumentumot.

150 Ezt a feltételezésünket erősíti meg a Kolozs megyei Csendőrlégió 1945. március 29-i egyik jelentése, mely arról tudósít, hogy a váralmási csendőrmester és a mellé rendelt négy volutár Kispetriből magyarokat hurcolt el, azzal a váddal, hogy azok „a front háta mögötti veszélyes elemek”, akik „szorosan együttműködtek a német és magyar hadsereggel”. RoKTL, a Csendőrség Főfelügyelőségének iratai, 1474. fond, 72/1945. csomó, 32.

151 *Ciuceanu*, 1996, 108.

152 A brassói szovjet katonai parancsnoksághoz címzett kérvényt közli: *Turlea*, 1996, 104.

153 Olteanu Iuliu Maniuhoz írott 1945. augusztus 15-i levelét közli: *Ciuceanu*, 1995, 112–115.

154 *Turlea* 1996., 111.

155 Imreh Ferenc: Magyarellenes atrocitások Háromszéken. In: *Gajdos Balogh – Gál – Imreh*, 1995. 45.

156 Lásd a 48. sz. dokumentumot.

157 Közli *Turlea* 1996., 149–150.

[...] A másik Naghi [Nagy]-testvér kapával tarkón verte a csicskást, aki helyben holtan rogyott össze. [...] kivégeztem őket ugyanazzal a fejszével, amellyel a gyilkosságot elkövették.”¹⁵⁸

A korabeli magyar szemtanúk azonban homlokegyenest másként beszélték el a történetet. Szeptember 4-én kisebb harc dúlt a falu szélén, ugyanis egy német ellenlökés kiverte a két nappal korábban oda bevonult román katonai egységet.¹⁵⁹ A németek váratlan támadása következtében a románok *súlyos veszteségeket* szenvedtek, amit nyilván valamiképpen *elfogadhatóvá kellett tenni* a fölsőbb katonai parancsnokság előtt: így keletkezhetett az a vád, hogy a németeket a helybeli székelyek segítették, a román sebesülteket pedig brutálisan megölték. Tehát Szárazajtát „partizánfaluvá” kellett minősíteni,¹⁶⁰ és meg kellett büntetni, hogy el lehessen számolni a nagyszámú román halottal.

Szeptember 25-én pár helyi román hívására (akiknek néhány székely falustársukkal szemben „törleszteni valójuk” volt) Olteanu egysége egy részével, mintegy hetven emberrel kiment Szárazajtára, ahol egész éjszaka fosztogattak, majd másnap reggel az összeterelt helybeliek szeme láttára két székelyt, a sötét középkort idézve brutálisan lefejeztek, kilencen golyó általi halállal lakoltak nemlétező bűneik miatt, ketten pedig napokkal később a sebesüléseikbe haltak bele.¹⁶¹ (Elgondolkodtató, hogy a „kapitány” Maniunak írt, idézett levelében szinte elbüszkélkedik azzal, hogy ő fejezte le a két szerencsétlent, pedig a brassói hadbírószáron folyó tárgyalásokon a szemtanúk beazonosították a valódi tettet.¹⁶²) Olteanuék nem igazságot osztani mentek a faluba, hanem előre megfontolt személyes leszámolásban segítettek, amit az is bizonyít, hogy *kész listával* jelentek meg a tett színhelyén. A felhozott vádak alaptalanságát pedig többek közt az is alátámasztja, hogy a kivégzettek egy része a szeptember 2-i harcok idején nem is tartózkodott a faluban.¹⁶³)

Szeptember 27-én a Maniu-gárda megkezdte véres menetelését az Olt mentén északnak. Amerre végigvonultak, mindenütt fosztogattak, raboltak. Szeptember 29-én bevonultak Csíkszeredába, ahol a szinte teljesen kihalt megyeszékhelyen (az év végén még mindig csak nyolcszáz lakója volt a városkának) – úgymond „partizánok és fegyverek” után kutatva – napokig szabadon garázdálkodhattak, a szovjet városparancsnokság *nem lépett közbe*, pedig több helybeli lakost is szinte félholtra vertek. Október 8-án Csíkszentdomokoson hasonló eset játszódott le, mint Szárazajtán, csak ide nem a helybeli románok hívták be a voluntárokat, hanem gyergyóbékási, gyergyódámuki, gyergyótölgyesi románok, akik a csíkszentdomokosi határban lévő havasi legelők tulajdonjoga miatt régóta vitában álltak a faluval.

158 Ciuceanu 1996., 114.

159 Erről a kisebb ellentámadásról Ravasz István is beszámol a már hivatkozott munkájában. Lásd: Ravasz, 2002., 94.

160 MOL a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 61. doboz, IV-145. csomó, 40.005/Küm (1945. június 13-i feljegyzés.)

161 Lásd a 47. sz. dokumentumot.

162 Lásd a „gárdisták” brassói peréről beszámoló *Népi Egység* 1945. április 18-i számát.

163 *Benkő*, 1995., és *Gajdos Balogh – Gál – Imreh*, 1995. 47–56.

Úgy gondolhatták tehát, itt a jó alkalom a régi sérelmeik „törlesztésére”. A bevonult Olteanuék elrejtett fegyverek keresése ürügyén október 7-én végigrabolták Csíkszentdomokost, majd másnap az összeterelt falusiak szeme láttára *11 személyt löttek agyon* – köztük egy 81 éves öregasszonyt. Olteanu a már idézett, Maniunak írott levelében ismét azt állította, hogy fegyverrejtegetőket végeztek ki. Ezzel szemben a valóság az, hogy volt, akinél rossz katonaruhát, másnál rossz gránátos ládát, gyakorló leventepuskát találtak, de az is megesett, hogy az egyik áldozatot névhasznosság miatt, tévedésből végezték ki.¹⁶⁴ Egy hét múlva – miután a gyergyószentmiklósi szovjet városparancsnok kiharcolta őket a városból – a csapat ezt követően szétszóródott, maga Olteanu pedig felmenekült a Kelemen-havasokba, ahol a *Haiducii lui Avram Iancu* nevű titkos antikommunista fegyveres szervezet egyik vezetője lett. Hangoztatott célja „a kommunizmus, a zsidók és a magyarok elleni harc” volt.¹⁶⁵

Az észak-erdélyi magyarság szenvedései ezzel azonban még nem értek véget, hiszen magyarellenes atrocitásokra a Székelyföldön kívül is sor került. Elsősorban Kolozs és Szolnok-Doboka vegyes népességű falvaiban folyt a magyar lakosság terrorizálása.¹⁶⁶ A Magyar Népi Szövetség kolozsvári központjánál a román közigazgatás kiutasítása után fölvetett jegyzőkönyvek alapján eddig több mint hatvan gyilkosságról tudunk. Például *Egeresen tizenhat, Bánffyhunyadon 11 magyart gyilkoltak* le csendörök és helybeli románok.¹⁶⁷ (Az ekkor legyilkolt ártatlan civilekhez kell még számítani a dél-erdélyi gyilkosságokat is: szeptember 23-án és 24-én a Fekete-Körös völgyében, Gyantán, Magyarremetén és Kishalmágyon összesen 88 személyt öltek meg, részben a bevonuló 3. hegyivadász alakulat, részben a velük együtt megjelenő Someșul nevű *batalion fix* egység katonái.¹⁶⁸)

A büntettek (főleg a szárazajtai brutalitás) nemcsak Erdélyben váltak gyorsan ismertté, hanem Bukarestben és Magyarországon is, sőt, némi késéssel a nyugati kormányokhoz is eljutott a hírük. Ez utóbbi azonban már egyáltalán nem illett bele Bukarest terveibe. Egyrészt attól tartottak, hogy az önkénteseknek „a hatalmi ügybuzgalma hasonló megtorló intézkedéseket vonhat maga után a magyarok részéről a román elemek ellen.”¹⁶⁹ Másrészt félt volt, az elkövetkező béketárgyalásokon *kétségessé válhat* az Észak-Erdély fölötti román uralom, ha a „békecsináló” nagyhatalmakhoz olyan hírek jutnak el, hogy az ismét román fennhatóság alá tartozó területeken üldözik a nemzetiségeket.

A gyilkosságok *belpolitikai* okok miatt is kellemetlenekké váltak. Azok a román baloldali politikai szervezetek, melyek az *Országos Demokrata Arcvonal* (ODA)¹⁷⁰

164 Imreh Ferenc: Csíkszentdomokos: a havasiak bosszúja? In: *Gajdos Balogh – Gál – Imreh*, 1995. 64–69.

165 *Tronco*, 1995. 121.

166 Lásd a 47. sz. és 48. sz. dokumentumokat.

167 A korabeli jegyzőkönyvek alapján végzett összesítés. Lásd a 48. sz. dokumentumot.

168 Gál Mária: Dél-Erdély. In: *Gajdos Balogh – Gál – Imreh*, 1995. 107–118.

169 Lásd a 4. sz. dokumentumot.

170 Az Országos Demokrata Arcvonal/ODA a Frontul Național Democrat (Nemzeti Demokrata Front) magyar megnevezése. A korabeli szövegekben olykor Országos (néha Nemzeti) Demokrata Front néven is szerepel. Tagja volt az RKP, az RSZDP, az MNSZ, az Ekésfront, valamint néhány kisebb kommunista „fiókszervezet”,

tagjai voltak, ki tudták használni, hogy Maniu neve „besározódott” a gyilkosságok miatt (habár csupán utólag szerzett tudomást a gyilkosságokról).¹⁷¹ Egy 1944. november 23-i feljegyzés szerint a kommunista párt „ki tudta aknázni Maniu magatartását és úgy tudta beállítani, mint a reakciós, sovén és szovjetellenes akciók oszlopát. Ezt a véleményt magáévá tette a szovjet sajtó és rádió, így Maniu urat nemcsak a Kommunista Párt támadja, hanem nyíltan a Szovjetunió is.”¹⁷²

Valóban ez történt. A voluntárok gyilkosságait a Román Kommunista Párton kívül ugyanis a Szovjetunió is igyekezett felhasználni a *saját céljaira*.

Habár Molotov augusztus 25-i rádiónyilatkozatában ígéretet tett arra, hogy a Szovjetunió nem törekszik a fennálló román társadalmi és politikai rendszer megváltoztatására, az elkövetkező hónapok eseményei ennek éppen az ellenkezőjét bizonyítják. A Sănătescu-vezette kormányban részt vevő pártok együttműködése az RKP szeptember 25-i platform-tervezete miatt szakítópróbának lett kitéve, mivel a párt ezzel az ajánlatával megpróbálta saját vezetése alá vonni a politikai élet irányítását.¹⁷³ Csak hogy a történelmi pártok kategorikusan elutasító válasza, illetve a gyenge tömegtámogatottsága miatt¹⁷⁴ az RKP *önerőből* képtelen volt a hatalom megragadására. A kommunista Lucrețiu Pătrășcanu, valamint a szociáldemokrata Constantin Titel Petrescu kormányból való októberi 18-i kiválásával kirobantott kormányválság azonban november 4-én a második Sănătescu kabinet kinevezésével megoldódott.¹⁷⁵ Az RKP éppen ezért mindent elkövetett, hogy népszerűtlennek és „reakciónak” tüntessék fel a kormányzatot és a hatalom megragadására törekedvén, igyekezett fölhívni a figyelmet Olteanuék szörnyűségeire („az erdélyi vérontásban és pusztításban a kormány is vétkes, mert az ő védnöksége alatt mentek végbe a történetek” – írta az egyik román

„szatellitpárt” (Hazafiak Szövetsége, Népvédelem stb.)

171 Egy, valamikor a szárazajtai gyilkosságok utáni időszakban felbukkanó, vadul magyarellenes röplapon Olteanu és alakulata büszkén hivatkozik arra, hogy Maniu nevét viselik („Zászlóaljunk egy számunkra szent ember, Iuliu Maniu nevét viseli.”), majd többek között fenyegetően kijelentik: „Nem felejthetjük el a múlt aljasságait. Nem felejthetjük el a magyar mérszálásokat. Nem tudjuk elfelejteni az Atilla fenevadjai terrorja alatt maradt román házak meggyalázását. [...] Senki nem fog meggyőzni arról, hogy Ipp és Ördögkút gyilkosai, azok, akik Munteanu esperest felkoncolták, akik 1944 szeptemberében Szárazajtan ásóval ölték meg a sebesült katonákat, egyik napról a másikra megváltoznak és szentté válnak. Ezeket föl kell kutatnunk, és meg kell büntetnünk. Végre valahára meg kell értenünk, hogy Erdély a románoké, és csakis a románoké.” Közli: *Nastasă*, 2002. 82–84.

172 Arhivele Serviciului Român de Informație, „D”, fond, 4205. csomó, 219–226. Magyar nyelven közli: *Romániai Magyar Szó* 1999. március 18.

173 Önmagában a platform-tervezet még feltehetően elfogadható lett volna a két történelmi párt számára, az azonban már nem, hogy a megalakítandó Nemzeti Demokrata Frontban (Országos Demokrata Arcvonalban) kisebbségbe kerültek volna a két munkáspárttal, valamint a kommunista „szatellit-pártokkal” szemben.

174 Az RKP-nak a „kiugrás” pillanatában – az eddigi kutatások szerint – alig több, mint ezer nyilvántartott tagja volt. Az elkövetkező hetekben-hónapokban ugyan gyors növekedésnek indult a párttagok száma, azonban 1944 őszén még mindig túlságosan gyenge volt ahhoz, hogy egyedül megragadhassa a hatalmat, ugyanis még 1945. februárjában is csupán 16.000 tagja volt, bár ezt követően gyors növekedésnek indult, egy hónap alatt megduplázódott a párttagok száma, majd júliusra 100.000-re nőtt. Vö. *Deletant*, 1997. 28. és *King*, 1980. 66.

175 *Constantiniu – Chiper*, 1995. 13. A kormányválsághoz a román belpolitikai életben végbement polarizálódás is hozzájárult. Ugyanis miközben a történelmi pártok a népszerűségük növelésére törekedtek, a baloldali pártok pedig a hatalom megragadására, addig az ismeretlenségből előlépő Sănătescu és az általa vezetett katonai kormány szinte támogatás nélkül maradt. *Fischer-Galați*, 1998. 101–103.

baloldallalip¹⁷⁶) és jó *űrügyet* talált ahhoz, hogy a kormányt támadja. Moszkva pedig a *divide et impera* évezredes módszeréhez tartva magát, Észak-Erdély státusa kérdésének lebegtetésével igyekezett a román belpolitikában számára kedvező fordulatot elérni, valamint a hasonló fontossággal bíró gazdasági követelések minél gyorsabb teljesítését kicsikarni.

Ezt – miként az események utólagos elemzése mutatja – a szovjetek a román közigazgatás Észak-Erdélyből történő kiutasításával akarták elérni. Az első intő jel október végén érkezett Bukarestbe: mint korábban említettük, október 31-én Csernyikov tábornok – egy 30-i moszkvai távirati rendelkezésre hivatkozva – *kiutasította a román adminisztrációt* Nagyváradról és környékéről.¹⁷⁷ Egy héttel később, november 7-én id. Teofil Vescan, a szovjetek jóváhagyásával kinevezett Kolozs megyei főispán Kolozsváron falragaszokon közölte a lakossággal, hogy „Észak-Erdély felszabadított része és így Kolozsvár municípium, s Kolozs megye a megszálló szovjet hadsereg közigazgatása alá kerül.”¹⁷⁸ Három nappal később, november 10-én megjelent Ioan Bozdoc Maros-Torda megyei prefektusnál a helyi szovjet katonai parancsnok, aki „közölte vele, a közigazgatás a szovjet hadsereg fennhatósága alá kerül és a prefektus, ha akarja, továbbra is dolgozhat, de anélkül, hogy [a román] főhatalmat képviselné.”¹⁷⁹ Ugyanakkor közölte vele, hogy a hadsereg, a csendőrség és a rendőrség el fogja hagyni a várost. Bozdoc hiába kérte a parancs végrehajtásának elhalasztását. Ugyanezen a napon Aurel Țetu csíki prefektus is azt az utasítást kapta a szovjet katonai parancsnoktól, hogy „48 óra alatt Csík megyéből távolítsa el az összes román hatóságokat.” Másnap, vagyis 11-én a szovjetek hivatalosan közölték Ionel Pop kormánybiztossal, hogy Csík, Udvarhely és Háromszék megyék csendőrszárnyait kiutasították erről a területről. Egy nappal korábban Nicolae Rădescu, a Nagyvezérkar főnöke fordult segítségért Malinovszkijhoz és arra kérte a SZEB romániai elnökét, hogy a nagyváradi és kolozsvári szovjet katonai parancsnokok a fegyverszüneti egyezmény 17. szakaszának megfelelően járuljanak hozzá a román közigazgatás bevezetéséhez.¹⁸⁰

Ilyen előzmények után, 12-én ültek le tárgyalni a Bukarestben tartózkodó Andrej J. Visinszkij külügyi népbiztos-helyettes (külügyminiszter-helyettes), valamint a helyi SZEB vezetői a kormány képviselőivel (Sănătescu, Groza, Vișoianu). A megbeszélés¹⁸¹ témája részben ugyanaz a probléma volt, amelyre Vinogradov, a SZEB helyettes elnöke már egy november 3-i emlékiratában¹⁸² figyelmeztette Sănătescut: *bizonyos fegyverszüneti feltételek késedelmes teljesítése*. A miniszterelnök rövid magyarázkodás után rátért az észak-erdélyi román közigaz-

176 *România Liberă* 1944. november 6.

177 Lásd a 6. sz. dokumentumot.

178 Lásd a 9. sz. dokumentumot.

179 Lásd a 10. sz. dokumentumot.

180 A Román Külügyminisztérium Levéltára, Románia II. világháborús iratai, 71/1939, E. 9. (1939–1947) fond, 189. kötet, 232.

181 Lásd a 12. sz. dokumentumot.

182 *Szabad Szó* (Temesvár) 1944. november 5., valamint *Neagoie*, 1996. 118.

gátás¹⁸³ kiutasításának kérdésére: egyrészt annak végrehajtását el akarta odázni, másrészt pedig magyarázatot kért Visinszkijtől, a fegyverszüneti egyezmény 17. és 19. pontját illetően. A külügyi népbiztos-helyettes egyfelől egyszerűen *letagadta*, hogy neki vagy Vinogradovnak tudomása lenne a kiutasítási parancsról, másfelől felemlítette, hogy „Erdélyben valamilyen fegyveres osztag” jelent meg, amely „Maniu különítményének” nevezi magát és „önbíraskodó bűncselekményeket követett el.” Groza megígérte, hogy Olteanu osztagát fel fogják oszlatni, Sănătescu pedig, hogy a fegyverszüneti egyezményben rájuk rótt gazdasági-pénzügyi kötelezettségeket „minél hamarabb” teljesítik, ám Visinszkij hajthatatlan maradt. Kijelentette, hogy „Erdély visszakerülésének menetrendje, időpontja és határideje külön kell hogy megállapításra kerüljenek és maga a hatalom átadása a román adminisztrációnak is szervezeten kell hogy végbemenjen és nem egyoldalúan és önkényesen,” valamint felhívta a figyelmet arra, hogy az egyezmény 19. pontjának (melyben implicite Észak-Erdélyt visszakapja Bukarest) teljesítése a 10–12. cikkelyek végrehajtásától függ.

Hogy mennyire komolyan gondolta az előbbi kijelentését Visinszkij, azt még *aznap* megtudhatta a kormány: Vinogradov és Vasziljev vezérkari főnök átiratban közölték Sănătescuvval, hogy „a Vörös Hadsereg által felszabadított Erdélyben tilos a román közigazgatás bevezetése”¹⁸⁴ és az államapparátust vissza kell vonni a „belvederei” határ mögé.

A november 12-i értekezleten ismertetett szovjet álláspont, valamint az átirat szövege azt valószínűsítik, hogy a szovjetek *nem* a különböző félkatonai alakulatok *kegyetlenkedései miatt* utasították ki a román közigazgatást. Mindennek nem mond ellent az a tény, hogy elszórt forrásokból tudni lehet: kolozsvári magyar kommunisták ebben az időszakban különböző lépéseket tettek annak érdekében, hogy a magyarellenes atrocitásokra hivatkozva elérjék a román közigazgatás kiutasítását.¹⁸⁵ A magyar kommunisták közbenjárása, majd a kiutasítás elrendelése, azt a *látzatot* kelthette, hogy a kettő összefüggésben van egymással.

November 12-én Visinszkij még azt közölte Sănătescuvval, hogy két napra felfüggesztik a kiutasítás végrehajtását, azonban másnap, a 13-i minisztertanácsi

ülés¹⁸⁶ kellős közepén újabb üzenet érkezett a miniszterelnökhöz: *azonnal meg kell kezdeni* az Észak-Erdélybe bevonult közigazgatás visszavonását, egyedül csak a vasút és a posta maradhat. A közhivatalokat az 1940. augusztus 30-i „belvederei” határ közelében, Kis- és Nagy-Küküllő, Szeben és Arad megyékben helyezték el. A minisztertanács november 14-én kiadott egy közleményt is, melyben felhívta az észak-erdélyi lakosokat arra, hogy teljes nyugalommal maradjanak a helyükön és folytassák a munkájukat, mert „a kiűritési intézkedés csak [...] a hatóságokra vonatkoznak.”¹⁸⁷ Ennek a közleménynek a kiadását részben az indokolhatta, hogy ebben az időben mindenféle vad híresztelések keltek lábra. Például a tordai Cenzúrahivatal november 6-i, Bukarestbe küldött jelentése arról tájékoztatja az illetékeseket, hogy „a budapesti baloldali [sic!] kormány javasolta, hogy egész Erdélyt nyilvánítsák szovjet köztársaságnak, de két fővárossal, egyiket Kolozsvárt a magyarok, a másikat, Nagyszeben a románok részére.”¹⁸⁸ November 7-én pedig már azt jelentette, hogy: „jól informált kolozsvári körökben” az a hír járja, hogy „Moszkvából egy kormányzót neveztek ki Erdély Gubernátora címmel.”¹⁸⁹ A nagyiklói csendőrállomás november 9-i jelentése a fentebb közölt híreket erősíti meg: az elmúlt napokban Kolozsváron járt helybeli román pap beszámolója szerint a városban konferenciát tartottak és *Kolozsvárra érkező Szovjet Kormányzója*.¹⁹⁰ (A szerzők kiemelése.) Ezeknek a híreknek persze semmi alapja sem volt.

Bukarest a szovjet fél egyik követelését igen hamar teljesítette: a Nagyvezérkar még november 12-én rendelkezett az önkéntes osztagok felszámolásáról. Ezek után a Sănătescu-kormány kísérletet tett a kiutasítást elrendelő „parancs” visszavonására: 14-én egy terjedelmes, Vinogradovnak címzett átiratban (amelyben közölték, hogy felelősségre vonták a voluntárokat) – a fegyverszüneti egyezmény 17. és 19. pontjaira hivatkozva – kérték, hogy másítsák meg az ominózus döntést.¹⁹¹ Malinovszkij, a SZEБ elnöke a 20-i – Sănătescunak címzett – válaszában azonban kijelentette, hogy „a békeszerződés aláírásáig, nem lehetséges a román adminisztráció visszaállítása.”¹⁹²

A román fél számára nem túl sok jót ígérő Malinovszkij-válasz után megnyugtatónak hatott a SZEБ november 30-i távirata. Vinogradov ebben leszögezte, hogy a fegyverszüneti egyezmény 19. szakasza egyértelműen fogalmaz *Észak-Erdély* kérdésében és annak „világosságához és pontosságához” semmi kétség nem fér, de megjegyezte: „ez a szakasz nem oldja meg az Észak-Erdély területén felállításra kerülő román közigazgatás idejének és módjának kérdését. Ezt a kérdést a Szovjetunió és Románia közötti *tárgyalásos úton* kell megoldani” – de hozzátette

183 Ugyanekkor román részről felvetették a moldvai szovjet közigazgatás problémáját is, habár ennek a kérdésnek a tisztázását nem tartották olyan fontosnak. Lásd: 12. dokumentum.

184 Lásd a 13. sz. dokumentumot. Burton Berry, az USA romániai képviselője erről az átiratról – román külügyi tájékoztatás alapján – csak november 29-én értesítette a States Department államtitkárságát. Foreign Relations of United States, 1944. vol. IV. Europa. Washington, 1966. 270.

185 Lípsey Ildikó – forrásának megnevezése nélkül – azt állítja, hogy „az észak-erdélyi magyar lakosság veszélyeztetettsége miatt az RKP Erdélyi Tartományi Titkársága részéről Nemes József repült át a szovjetekhez [Malinovszkijhoz? – a szerzők megj.] és tájékoztatta őket” az atrocitásokról. Balogh Edgárnál az olvasható, hogy a SZEБ „egy szovjet tisztet küldött hozzánk, aki *kezemből személyesen vette át* a MADOSZ székhelyén [...] a *gyilkosságokról szóló jegyzőkönyvet*, s ezekkel visszatért Bukarestbe. Egy hét sem telt el, s számunkra teljesen váratlanul a Vörös Hadsereg bevezette Észak-Erdélyben a katonai közigazgatást, kitélve [...] egész Észak-Erdély területéről a [...] román közigazgatást.” (A szerzők kiemelése.) Yehuda Lahav is hivatkozik olyan 1945 nyári angol diplomáciai forrásra, amely szerint „a magyar lakosság küldöttségét menesztett a szovjet katonai parancsnoksághoz, hogy a Maniu-gárdákra panaszt tegyen”. Lípsey, 1998., 14., Balogh E., 1992. 114., Lahav, 1989. 144.

186 A minisztertanács jegyzőkönyvét közli: *Expres Magazin*, 1991. 33. sz.

187 A kormányközleményt – a bukaresti rádióra hivatkozva – a brassói *Népi Egység* 1944. november 15-i száma közölte.

188 KmOL, a Kolozsvár-tordai Cenzúrahivatal fondja, 9/1944-1947. csomó, 8.

189 KmOL, a Kolozsvár-tordai Cenzúrahivatal fondja, 9/1944-1947. csomó, 11.

190 KmOL, a kolozsvári Csendőrfelügyelőség fondja, 63/1944-1945. csomó, 29.

191 Lásd a 15. sz. dokumentumot.

192 *Țurlea* 1996. 125–130.

–, „ez szervesen hozzákapcsolódik az 1944. szeptember 12-i fegyverszüneti egyezményben foglalt összes kérdések teljesítésével.”¹⁹³ (A szerzők kiemelése.)

Kolozsvár, az autonómista törekvések központja

Kolozsvár, Észak-Erdély fővárosa kiváltképp fontos szerepet játszott a szovjet katonai közigazgatás néhány hónapja alatt, hiszen itt próbáltak külön irányt szabni az egész régió sorsa alakulásának. Az események alakításában négy „népfrontos” jellegű csoportosulás játszott főszerepet 1944 őszén: először az Erdélyi Magyar Tanács, majd október 11. után a Szakszervezeti Tanács, a Magyar Dolgozók Szövetsége/Magyar Népi Szövetség és az Országos Demokrata Arcvonal Észak-Erdélyi Központi Tanácsadó Testülete.

Az Erdélyi Magyar Tanács megalakulásának előzményei még augusztus végéig nyúlnak vissza. Azokban a napokban ugyanis az 1944. március 19. után gyakorlatilag széthullott Erdélyi Párt¹⁹⁴ néhány képviselője, az illegális szociáldemokrata párt és a Békepárt (a Kommunisták Magyarországi Pártja 1943-ban „átkeresztelt” utóda) helyi vezető személyiségei, írók, egyházi személyek, a magyar iparosság és kereskedők képviselői, minden pártpolitikai és ideológiai felfogást mellőzve, több tanácskozást tartottak Észak-Erdély megmentése érdekében.¹⁹⁵ Nem kisebb célokat tűztek ki maguk elé, mint például a kiürítés, a gyárak, üzemek leszerelésének megakadályozását, az egyetem helyben tartását, Kolozsvár nyílt várossá nyilvánítását, a menekülési hullám leállítását és – a legfontosabb –: a háború gyors befejezéséhez megszerezni a legfelsőbb magyar politikai körök, elsősorban Horthy Miklós kormányzó beleegyezését. Augusztus végén gróf Teleki Béla, az Erdélyi Párt elnöke, majd a párt másik két vezető egyénisége, Mikó Imre és Vita Sándor felutaztak Budapestre, hogy Horthytól kihallgatást kérve igyekezzenek őt „a román példára” bírni. A kormányzó azonban – a megszálló német csapatok jelenlétére hivatkozva – közölte, hogy „nem látja elérkezettnek az időt az átállásra”.¹⁹⁶ Ráadásul Vitáéknak – miután végiglátogatták a Lakatos-kormány jó néhány tagját – az volt a benyomásuk, hogy ezek a kormánytagok még mindig abban reménykednek (abban az illúzióban élnek), hogy az „angolszász vonal” megmenti

az országot a katasztrófától.¹⁹⁷ Vita szeptember 6-án megbeszélést folytatott ifj. Horthy Miklóssal is. Miután átadott neki egy feljegyzést az észak-erdélyiek kívánásaival, kijelentette: „ha nem történik sürgős lépés a fegyverszünet érdekében, akkor Erdély kénytelen önállóan cselekedni!”¹⁹⁸ (Két nappal később a minisztertanácsra meghívott Teleki kijelentette, hogy „ha Erdélyt fel kell adni, akkor a székelyek legyilkolásának megakadályozására” a kolozsvári csoportnak „a román kommunistákkal meg kell egyezniük.”¹⁹⁹)

A budapesti vezetés azonban ahelyett, hogy azonnal cselekedett volna, tovább hezitált, sőt, a németek követelésének engedve – figyelmen kívül hagyva az erdélyiek kívánásait –, szeptember 3-án és 5-én a Wehrmacht csapataival közösen támadást indítottak Arad és Torda térségében,²⁰⁰ nehéz helyzetbe hozva ezzel a dél-erdélyi magyarságot.²⁰¹

Az augusztus végi kolozsvári tanácskozások egyik legfontosabb eredménye az lett, hogy létrehoztak egy olyan politikai tömörülést, az Erdélyi Magyar Tanácsot²⁰² (egyes források szerint *pro forma* csak szeptember 16-án alakult meg²⁰³), amely komoly, cselekvőképes szervezetként lépett fel az elkövetkező hetekben. Elnökévé (Vásárhelyi János református püspök javaslatára) Teleki Bélát választották, a végrehajtó bizottságnak pedig Jordáky Lajos, Mikó Imre és Járosi Andor lett a tagja. Ha *pro forma* nem is, de gyakorlatilag a Magyar Tanács küldte el szeptember 9-én Horthy Miklós kormányzóhoz azt az ultimátumszerű *Memorandumot*,²⁰⁴ melyben határozottan követelték, hogy Magyarország *sürgősen kérjen fegyverszünetet* a szövetségesektől, az országot ne tegyék hadművelleti területté, s így Kolozsvárt ellenállás nélkül adják fel,²⁰⁵ a lakosságot, az ipari berendezéseket és közintézmé-

197 Úgy tűnik, az akkori magyar és román politikai elit helyzetfelismerő képessége közt nagy különbség volt. Bár nyilvánvalóan Maniuek is azt szeretnék volna, hogy az angolszász csapatok érjék el először az országuk határát, mert akkor majd velük kell fegyverszüneti egyezményt kötni, ezzel az illúziójukkal idejében képesek voltak leszámolni.

198 *Bokor*, 1982. 215.

199 *Dálnoki Veress*, 1974. 111.

200 *Ravasz*, 2002. 154–240., *Dálnoki Veress*, 1974. 172–193. *Koszorús*, 1987., és *Károly*, 1945. (A dél-erdélyi támadás megindításáról a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács még szeptember 1-én döntött.)

201 A dél-erdélyi támadás következtében a magyarellenesség lángja – ha lehet – a korábbiaknál is magasabbra csapott. A harcok miatt sok magyar kénytelen volt elmenekülni Tordáról, Nagyenyedről és Aradról, sokakat pedig a román hatóságok szedtek össze, és internáltak. Lásd *Károly*, 1945.

202 Jordáky Lajos a hetvenes évek közepén papírra vetett töredékes visszaemlékezésében azt állítja, hogy augusztus 29-én, a kolozsvári Erdélyi Kör helységében az Erdélyi Párt, a Független Kisgazdapárt, a Békepárt, a szociáldemokraták, a gazdasági szervezetek, szakszervezetek, szövetségek, társadalmi egyesületek, az egyetem és az egyházak, mintegy 30–40 képviselője, megalakították a *Függetlenségi Front Erdélyi Tanácsát*. A vezetőségben Balogh Edgár, Jordáky Lajos és Kovács-Katona Jenő, dr. Csögör Lajos és Demeter János, Teleki Béla, Vita Sándor, dr. Miskolczy Dezső, dr. Haynal Imre, gr. Bánffy Miklós, Tamási Áron, Kiss Jenő, Szabédi László, Nagy Géza, valamint Venczel József vettek részt. Egyelőre nem tisztázott, hogy *valóban létrejött-e ez a* – mindeközben egyetlen forrás által sem említett – grémium. Elképzelhető, hogy valami ok miatt ez pár nap után meg is szűnt, de az sem kizárt, hogy Jordáky az Erdélyi Magyar Tanácsra gondolt. A kéziratot lásd: EME Kézirattára, Jordáky Lajos-hagyaték, „Emlékezések fonálnál” c. kézirat.

203 Balogh Edgár szerint lépések történtek „egy párhuzamos, Erdélyi Román Tanács” létrehozásának előmozdítására is, de „csak annyit sikerült elérni, hogy a letartóztatásban lévő román politikusokat [Emil Hațieganu és Aurel Socol – a szerzők megj.] kivették a németek kezéből...” *Balogh E.*, 1992. 111.

204 Lásd az 1. sz. dokumentumot.

205 Csatári Dániel idézi Bánffy Miklóst, aki azt írja, hogy szeptember 16-án kihallgatáson volt Horthynál, és

193 *Turlea* 1996. 133–134.

194 Az Erdélyi Pártot a második bécsi döntést követően a budapesti parlamentbe „behívott” 40 észak-erdélyi képviselő hozta létre 1941 tavaszán. Mivel a háborús körülmények miatt a párt vezetése ha akarta, sem építhetett volna ki komolyabb vidéki hálózatot, ezért az EP inkább tekinthető egy politikai klubnak, semmint valódi tömegpártnak. Vita Sándor, a párt egyik vezető egyénisége évtizedekkel később úgy vélte, hogy a politikailag igen heterogén társaság csak egy dologban volt egységes: „nem akart beolvadni a Magyar Élet Pártjába, a kormánypártba, meg akartuk őrizni a magunk különállását...” Az interjút közli *Bokor*, 1982. 206.

195 A kolozsvári magyar kommunisták egy csoportja már 1944. június közepén felvette a kapcsolatot az Erdélyi Párt „progresszív” szárnyával. Lásd *Pomogáts*, 1981. 53–62., *Bokor*, 1982. 207., *Balázs*, 2003., 336–349. (Mikó Imre 1949. október 25-i levelét Balogh Edgárhoz.) Egy kéziratban maradt visszaemlékezés-töredékében azt olvashatjuk Jordáky Lajosnál, hogy Teleki Béla és Dálnoki Veress Lajos informálódás céljából már augusztus 26-án találkozott vele, és a helybeli kommunisták másik ismert alakjával, Kovács Katona Jenővel. EME Kézirattára, Jordáky Lajos-hagyaték, sz. n.

196 *Bokor*, 1982. 213.

nyeket ne szállítsák el, a románokkal szemben pedig megbékélési politikát folytat-
sanak. A memorandumot Vita Sándor szerint „több, mint negyvenen” írták alá,
ám az eddig ismertté vált névsor jóval kevesebb. Mindenesetre a történelmi
egyházak (Vásárhelyi János, Tavasz Sándor, Maksay Albert, Sándor Imre, Boga
Alajos, Józán Miklós, Csifó Nagy László, Járosi Andor), a jelentős világi intézmé-
nyek (gr. Teleki Béla, Venczel József, Haynal Imre orvosprofesszor, Nagy Géza
Mikó Imre, Vita Sándor), illetve „magánszemélyek”: Szabédi László, Kiss Jenő,
Tamási Áron írók írták alá. (Taktikai okokból a felhívást a tárgyalásokba bevont
kommunisták nem látták el kézjegyükkel, csupán Jordáky Lajos és Nagy István,
de ők sem a párt nevében, hanem az írók képviselőiként.²⁰⁶) A Memorandum
továbrítására gr. Teleki Géza egyetemi tanár – a tragikus véget ért Teleki Pál
miniszterelnök fia – vállalkozott: szeptember 13-án Horthy Miklós kormányzótól
kért kihallgatás során, kemény szavak kíséretében adta azt át, de ennek nem sok
fogantja volt.

Az Erdélyi Magyar Tanácsnak az október 11. előtti hetekben fontos szerepe volt
abban, hogy sikerült megakadályozni az intézmények egy részének evakuálását, a
gyárak leszerelését. Bethlen Béla, a Keleti Hadműveleti Területék polgári kormány-
biztosa (akinek feladata a polgári lakosság érdekeinek képviselése, sőt, védelmezése
volt) az augusztus 29-én kiadott kiürítési rendeletet hatályon kívül helyezte,²⁰⁷ és
szabadon bocsátotta a rendőrség által összeszedett román értelmiségieket. A
közalkalmazottakat feloldotta a magyar államra tett esküjük alól, lehetővé téve
ezzel a román közigazgatás alatti szolgálatuk folytatását²⁰⁸ és előre kifizettette
Ajtay Gábor Kolozs vármegye alispánjával háromhavi bérüket.²⁰⁹ A kormánybiztos,
valamint Dálnoki Veress Lajos, a 2. Hadsereg parancsnoka közreműködésével
pedig szeptember 13–17-én szabadon engedték a kolozsvári törvényszék fogházá-
ban lévő mintegy hatvan kommunista foglyot.²¹⁰ (Úgy tűnik, hogy a kommunista

ugyancsak azt kérte, hogy „Kolozsvár megkíméltessék egy ostromnak és háborúnak borzalmaitól...” vagyis
Erdély fővárosát nyilvánítsák nyílt várossá. Lásd *Csatári*, 1968. 414–415.

206 Balogh Edgár szerint a memorandum szövegének megfogalmazásában Szabédi László, Tamási Áron és Nagy
István vett részt. Lásd: *Balogh E.*, 1978. 344–346. Vele szemben Mikó Imre egy visszaemlékezésében azt
írja, hogy „Nagy Istvánnal és Szabédi Lászlóval együtt engem biztak meg a Horthyhoz intézett emlékirat
megfogalmazására...” *Balázs*, 2003. 311.

207 Bethlen Béla azt szerette volna elérni, hogy az intézmények kiürítése, gyárak leszerelése, készleteinek elszállítása
ne történjék meg. Szeptember végén a kormány egy újabb rendeletével megerősítette a korábbi rendelkezést,
de azt is leszögezte, hogy „polgári vonatkozásban személyi kiürítés nincs,” továbbá az összes polgári hatóságok,
hivatalok és a távozásra ki nem jelölt hivatalok a helyükön maradnak. Lásd *Bethlen*, 1989. 156., 159.

208 Ennek fontossága akkor érthető meg igazán, ha tudjuk: 1919–20-ban a magyar közalkalmazottak többek
között azért sem voltak hajlandók a békeszerződés aláírása előtt a román királyra fölesküdni, mert kötötte
őket a magyar államra tett hivatali esküjük. A hűségük hiányában pedig a román állami szervek tömegével
bocsátották el őket.

209 KmOL, a Kolozs megyei prefektúra iratai VIII., elnökségi bizalmas iratok, 1373. csomó, sz. n. (Kolozs
vármegye alispánjának, 1944. november 30-án, Szombathelyen kelt levele szerint a hadműveleti kormány-
biztos szóbeli hozzájárulásával, szeptember 7-én előre kifizette az ottmaradt állami tisztviselőknél a három
havi illetményüket.)

210 *Veress*, 1981. 296–299., *Bethlen*, 1989. 185–188., *Balogh E.*, 1978. 348. és *Bokor*, 1982. 238–239. (A
vezérezredes a kommunista foglyok szabadon bocsátását utólag azzal indokolta, hogy ezzel a lépéssel „az
orosz megszállás esetére jobb légkör megteremtését és szószólókat remélték”. *Dálnoki Veress*, 1974. 15.)

foglyok kiszabadításának érdemeit – utólag – többen is igyekeztek kisajátítani. A
nyugatnémet emigrációban élő Dálnoki Veress Lajos és a romániai „belső emig-
rációban” élő Bethlen Béla visszaemlékezéseikben ők ketten játszottak főszerepet,
míg Mikó Imre egy helyen azt állítja, hogy apja, dr. Mikó Lőrinc, aki a kolozsvári
bíróóságok vezetését átvette, szabadított ki az ügyészség fogházából a kommuni-
stákat, egy másik levelében azt közli, hogy Nagy Tibor ügyész engedte ki a
foglyokat.²¹¹) Az ekkor szabadultak közt volt az a három magyar kommunista,
Simó Gyula, Veress Pál, Nemes József is, akik az elkövetkező hetekben-hónapokban
fontos szerepet játszottak a helyi események alakításában. Ugyancsak az Erdélyi
Magyar Tanács szervezte meg a lakosság és az anyagi javak védelmét. Szeptember
közepén részben a Tízes Szervezet tagjaiból felállították a *Városi Őrséget*, ellátva
annak tagjait karszalaggal és lőfegyverrel. Felállítását Bethlen Béla kormánybiztos
is jóváhagyta, kinevezve az őrség parancsnokává Bíró Tibor tartalékos főhadna-
gyot.²¹² A Városi Őrség ötagú parancsnoksága mondhatni *népfrontos alapon* állt
össze, hiszen abban a polgármesteri hivatal részéről Nagy László tisztii főügyész,
a munkakamara részéről Bíró Tibor, a szakszervezet részéről Pásztai Géza, a
román lakosság részéről id. Virgil Salvan építésmérnök, s a kommunisták részéről
(fedőnéven, a párt megbízatása alapján) Balogh Edgár vett részt.²¹³ Az őrség
kezdetben a rendőrség mellett működött, majd annak és a csendőrségnek az
október 9-i távozása után a közbiztonság megőrzése teljesen rájuk hárult. Hogy
mekkora jelentősége volt a polgárőrség felállításának, csak akkor érthető meg
igazán, ha tudjuk: Marosvásárhelyről szeptember 26-án kivonultak a magyar
rendvédelmi szervek és a szovjet csapatok bevonulásáig, szeptember 28-ig az
anarchia lett úrrá a városon, fosztogatások, rablások történtek.

A városi hatóságok nagy részének távozása után a polgármesteri teendőket
Nagy László vette át.²¹⁴ Gr. Teleki Béla, Szász István, Demeter Béla és Vita Sándor,
akik a szeptemberi mentési munkálatokban mindvégig jelentős szerepet játszottak,
az egyetemi klinikára feküdtek be, bízva abban, hogy a szovjet csapatok megérke-
zése után a politikai életben továbbra is tevékenyen részt vehetnek.

„Az Opera felől megérkezett az első szovjet autó.” – emlékezik az eseményekre
harminc évvel később Demeter János – „Megállt a városháza közelében és kiszállt
belőle néhány katonatiszt. Mi lelkendezve eléjük siettünk és kézzel-lábbal igyekez-
tünk megértetni velük, hogy éppen rájuk várakoztunk.”²¹⁵ Az október 11-én
Kolozsvárra bevonuló szovjet csapatokat (a 27. hadsereg és a 18. lövész hadosztály
egységeit²¹⁶) a fehér zászlót lengető Nagy László főügyész mellett magyar kommu-

211 Mikó Imre 1948. januári önéletrajza, és 1949. október 25-i levele Balogh Edgárhoz. Közli: *Balázs*, 2003. 311. és 348.

212 *Bethlen*, 1989. 187., *Tibori Szabó*, 1993. 23., *Balázs*, 2003. 344–345.

213 *Balogh E.*, 1978. 351.

214 Ezt a megbízatását egészen addig megtartotta, amíg a szovjetek által kinevezett új vezetőség fel nem állt,
október 13. körül.

215 *Demeter*, 1975. 328.

216 A szovjetekkel együtt előrenyomuló román csapatok a városba be sem teheték a lábukat. Balogh Edgár
értesülése szerint Kolozsvár szovjet katonai parancsnoka elrendelte, hogy „a város keleti pásmáján
beszállásolt román katonaság” azonnal vonuljon tovább. Lásd: *Balogh*, 1992. 113.

nisták maroknyi csoportja fogadta, akikről sokan sejtették, hogy az elkövetkező hónapokban kulcsszerepet fognak játszani. (Balogh Edgárt már október 9–10. körül is úgy emlegették, mint akit a szovjetek bevonulásuk után polgármesternek fognak kinevezni.²¹⁷)

A város életének megszervezésében – a hiányzó közigazgatás újjászervezésében, a termelés beindításában stb. – kezdettől fogva a *baloldal* játszott kezdeményező szerepet. A városi *Szakszervezeti Tanács* a város vezető szervezetévé nőtte ki magát és nemcsak a munkásság, hanem a polgárság is védő szervének tekintette. („Mindent a Szakszervezeti Tanács csinált” – mondja Lakatos István egy vele készült interjúban.²¹⁸) Az október 11-én újjáalakult szaktanács elnöke a Szociáldemokrata Pártból aznap a Kommunista Pártba átlépett Jordáky Lajos volt, a titkárságnak pedig Lakatos István, Bruder Ferenc, Veress Pál, Jakab Sándor és mások voltak a tagjai.²¹⁹ A szaktanács szervezte meg a helyreállítási munkákat, a „gazdátlan” (tulajdonosok, vállalatvezetők nélküli) gyárak és üzemek beindítását, ezek élére pedig az adott gyár helyben maradt szakértői gárdájából neveztek ki vezetőt. Államhatalmi szervek hiányában gyakorlatilag a szaktanács vette át a város vezetését,²²⁰ s többek közt általános közigazgatási ügyekkel is foglalkoztak, például javaslatukra neveztek ki a kisebb köztisztviselőket. Egy kortársi visszaemlékezés szerint a szaktanács „ha nem is felügyeleti, de tanácsadási jogot gyakorolt.”²²¹ Ezt megerősíti Lakatos István is a vele készült interjúban, azt állítván, hogy „a főispáni hivatal rendeletei törvényerővel bírtak, de ahhoz kellett a Szaktanács hozzájárulása is, mert a Szaktanácsnak vétőjoga volt.”²²² Nagy István fia, Nagy Károly – nyilván az apja elbeszéléséből – úgy tudja, hogy „tán már október 12-én az ellenállási mozgalom baloldali vezetői felkeresték a szovjet városparancsnokot, Makedont, s tájékoztatták, mit sikerült megóvni a pusztítástól. [...] A csoport által *felajánlott együttműködésre* egyetlen választ adott: indítsák újra a város életét, gondoskodjanak a vasút, a hidak javításáról, szervezzék meg az ellátást, a kereskedelmet, nyissanak az üzletek, működjenek a kórházak, a templomok, az iskolák. Egy dolgot azonban nagyon kategorikusan közölt a vezetőkkel: a lakosság vegye le a házakról a vörös zászlókat, mert az a Szovjetunió állami zászlaja, s ha mindenáron ünnepelni akar, használja a saját zászlaját.”²²³

A közigazgatás újjászervezésében – a kommunista párton kívül – döntő szava természetesen a *szovjeteknek* volt, ugyanis a helyi kommunistákkal²²⁴ egyeztetve ők döntötték el, kik irányítják a polgári közigazgatást. A kérdés korántsem volt

217 Szabó, 1994. 21.

218 Molnár G., 1991. 389.

219 Szakszervezet 1945. október, 434. Lakatos István egy kézirat munkájában Schneg-Zoltán Ferencet nevezi meg elnöknek, Jordákyt főtitkárnak, míg a három titkár Dán István, Wágner István és Lakatos István. Lásd: *Lakatos-kézirat*, 256.

220 Lásd: Veress, 1981. 337–341.

221 Interjú Bors Józseffel. Készítette Nagy Mihály Zoltán. Kolozsvár, 1998. (N. M. Z. tulajdonában.)

222 Molnár G., 1991. 391.

223 *Romániai Magyar Szó*, 2002. szeptember 3.

224 1945 elején a városban a kommunista párt tagságának 90 százaléka magyar származású volt. Vö. *Tărău*, 1996. (Consideratii...) 331.

egyszerű. 12-én ugyanis Nemes József, a Kommunista Észak-Erdélyi Pártja egyik titkára közölte Demeter Jánossal, hogy ő lesz a polgármester, helyettese pedig Tudor Bugnariu. Csakhogy még aznap hívták őket a városparancsnok elé, aki – bár személy szerint helyeselte az eredeti felállást –, elfogadta a román hadsereg egyik jelen lévő képviselőjének azt a kifogását, hogy „*magyar polgármester* a felszabadult Kolozsvár élén, olyan pillanatban, amikor a román hadsereg a szovjet hadsereg oldalán harcol, viszont a magyar hadsereg ellenáll a német had oldalán, *politikai nehézségeket támaszthat* mind a fronton, mind a hátsószámban...”²²⁵ (A szerzők kiemelése.) Emiatt aztán a döntő többségében magyarok-lakta városnak (az egyébként magyarul kiválóan beszélő) Bugnariu lett a polgármestere, az alpolgármester pedig Demeter. Kolozs megye főispánjának szintén román (id. Teofil Vescánt²²⁶) neveztek ki a szovjetek – bár a megye lakosságának többsége (ötvenöt százaléka) az 1941-es népszámlálás szerint magyar nemzetiségű volt –, az alispán pedig dr. Csögör Lajos lett. Nemcsak az előbbi kinevezések nem tükrözték a helyi nemzetiségi arányszámot, hanem a kolozsvári ideiglenes városi tanács összetétele sem, ugyanis a huszonkilenc fős tanácsnak tizenhét román, tizenegy magyar és egy zsidó származású tagja volt.²²⁷ Rendőrfőkapitány id. Virgil Salvan városi főépítész, a Politikai Osztály vezetésével megbízott helyettese pedig egy másik román, Nicolae Pojghi lett.²²⁸ (Itt jegyezzük meg, hogy Bukarestből nézve a magyaroknak az a későbbi törekvése, miszerint a közigazgatásban megpróbálták a *proporcionalitás* elvét érvényesíteni, a „román elemek kiszorítását” jelentette.)

A kinevezések természetesen tisztán *politikai alapon* történtek és a hozzáértés huszadrangú dolog volt, hiszen sem Bugnariu, a kommunista egyetemi tanár, sem Demeter János, a *Magyar Dolgozók (Országos) Szövetsége* (MADOSZ)²²⁹ alapító tagja, jogot végzett újságíró nem rendelkeztek közigazgatási ismeretekkel,²³⁰

225 Demeter 1975., 329–330. Demeter fenti állítását mind Veress Pál, mind Balogh Edgár és Lakatos István *cáfolja*. Szerintük a szovjetek *eleve* Bugnariut nevezték ki polgármesternek. (Lásd: Veress, 1981, 345., Balogh E., 1992. 113., Molnár G., 1991. 389.) Lakatos a Molnár Gusztávval folytatott beszélgetés során azt állította, hogy Bruder Ferenc szociáldemokrata politikus, amikor a szovjet tájékoztatók nála, azt javasolta, hogy „régii kommunistát, lehetőleg román” nevezzenek ki a város élére, „hogy békeség legyen”. Mindezek ellenére az a véleményünk, hogy *nem kizárt*: eredetileg valóban magyar (Demeter János) volt a polgármester-jelölt, és csak a további információk hatására neveztek ki a magyar többségű város élére román közigazgatási vezetőt.

226 A szovjetek eredetileg – nyilván bukaresti javaslatra – ifj. Teofil Vescánt, ismert kommunista értelmiségit akarták kinevezni főispánná, azonban „Filu” még nem érkezett vissza Bukarestből Kolozsvárra, ezért átmenetileg „be kellett érjék” az apjával, a politikailag egyébként teljesen jelentéktelen id. Teofil Vescánnal. Utóbbi 1944. december végén aztán a kommunista Vasile Pogăceanu, az addigi megyei titkár váltotta fel.

227 Az ideiglenes városi tanács névsorát a *Világosság* november 9-i száma közli.

228 Lásd a 45. sz. dokumentumot. (Lakatos István szerint a néprendőrség vezetésében Dán István és Wágner István is részt vett. Lásd: *Lakatos-kézirat*, 871.)

229 A MADOSZ-t a KRP V. kongresszusának határozata alapján az illegális pártvezetőség utasítására hozták létre az Országos Magyar Pártból kivált ellenzék egy részével és különböző kommunista-szimpatizáns csoportokkal. Első lépésként 1932 szeptemberében a Kommunista Párt anyagi támogatásával és ideológiai felügyelete mellett megjelent rövid életű fórumuk, a Falvak Népe. Maga a MADOSZ 1934. augusztusában alakult meg. Fennállása alatt, 1938-ig a magyar politikai élet perifériáján tengődött.

230 Ez vidéken is így történt. Például Székelyudvarhelyen a szovjet katonai hatóság azt a Szilágyi Ignác cukrászt nevezte ki polgármesternek, aki ugyan alig látott, de jól tudott oroszul, és volt némi kapcsolata 1940 előtt a kommunista párttal.

akárcsak az öreg Vescan, aki foglalkozására nézve banktisztviselő volt és az alispán, dr. Csögör Lajos (ugyancsak a MADOSZ tagja) a Ferenc József Tudományegyetem fogász tanársegéde (1945-től a Bolyai Tudományegyetem rektora). Mivel – az öreg Vescant leszámítva – mindnyájan inkább politikusok voltak, a közigazgatással kapcsolatos konkrét ügyeket ráhagyták azokra (például Csögör a titkárára, Tunyogi Csapó Gyulára,²³¹) akik értettek ezekhez a kérdésekhez.

Miután a szovjet csapatok október 11-én bevonultak Kolozsvárra, Bukarestben magától értetődőnek tartották, hogy Erdély fővárosába is visszatérhet a kormányt képviselő közigazgatás. („A román hatóságok legnyilvánvalóbb kötelessége és joga volt a román uralom bevezetése” – jelentette ki Ionel Pop észak-erdélyi kormánybiztos.²³²) Amíg azonban szeptember végén még megengedték a szovjetek, hogy elfoglalják székhelyüket a Marosvásárhelyre kinevezett román tisztviselők, most azt kellett látni, hogy megjelenésük után pár nappal *távozásra kényszerítették* az adminisztráció „előőrseit”.

Ionel Pop észak-erdélyi kormánybiztos már a város „felszabadulása” utáni napon, 12-én utasította „azokat a különböző hatóságokat, amelyek szervezeti és személyi kereteit előtte felállította, hogy menjenek és rendezkedjenek be Kolozsváron”.²³³ Ugyanakkor megkérte az 1940. augusztus 30. után Kolozsvárról Nagyszébenbe távozott Ferdinánd Király Tudományegyetem rektorát, dr. Iuliu Hațieganu, hogy egy szakbizottsággal²³⁴ együtt utazzon Kolozsvárra.

Október 13-án²³⁵ bevonult a városba a prefektúra, az adminisztrációjával, a térparancsnokság, az ügyészség, valamint egyes kisebb katonai egységek és a csendőrlégió teljes létszámmal.²³⁶ Még ezen a napon, de legkésőbb 14-én megérkezett Kolozsvárra a román egyetemi bizottság is.²³⁷

Bár, a visszatért román adminisztráció néhány napos ténykedéséről egyelőre keveset tudunk, az egyetemmel kapcsolatos eseményeket két – tartalmilag egymásnak teljesen ellentmondó²³⁸ – forrás segítségével próbáljuk meg rekonstruálni.

231 „*Rossz volt ügyvédnek lenni, nem jó szemmel nézett foglalkozás volt...*” Interjú Tunyogi Csapó Gyulával. (Készítette Vincze Gábor, 1993-ban.) Gépelt kézirat. SZTE Társadalomelméleti és Kortörténeti Gyűjtemény, 4728 sz.

232 Lásd a 7. sz. dokumentumot.

233 Uo.

234 A Bizottság hatalmi jogköre nem csupán a szervezési feladatokra terjedt ki, hanem az épületek vagyónallaga védelmének biztosítására is. Vagyis ez a rendvédelmi szervek igénybevételét jelentette.

235 A Ioan Lăcustă által közzétett jelentés ismeretlen kolozsvári román szerzője október 14-re teszi a román adminisztráció bevonulását a városba. Lásd: *Lăcustă*, i.m. 24.

236 *Șandru*, 1994., 172. Szabó István – aki akkor másodéves közgazdászhallgató volt –, a saját szemével látott a főtéren átvonulni egy román gyalogsági alakulatot, sőt, szürke egyenruhás „voluntárok” is végig masíroztak a város utcáin, ám – mint írja – néhány nappal később „eltűntek nyomtalanul”. Lásd: *Katona Szabó*, 1990. 49. 60.

237 Egy 1946-ban feltehetően szemtanúk elbeszéléseire támaszkodó összefoglaló jelentés szerint az Ursu ezredes parancsnoksága alatt álló csendőrkülönítmény már október 12-én megjelent a Ferenc József Tudományegyetem klinikai telepének udvarán, a szebeniek egy csoportjával együtt, és az ezredes Haynal professzor belgyógyászati klinikáján ütötte föl főhadiszállását. Mivel ez a dokumentum az események után több, mint egy évvel keletkezett, előfordulhat, hogy az események *datálása* tekintetében pontatlan. MOL a Külügyminisztérium TÜK-iratai, Románia, XIX-J-1-j, 18. doboz, 16/b csomó, „Kolozsvári Magyar Tudományegyetem”.

14-én megjelent a szebeni egyetem bizottsága a kolozsvári egyetem területén, azzal a céllal, hogy átvegye az épületeket a helyben maradt Ferenc József Tudományegyetem vezetésétől. A magyar forrásunk szerint Hațieganu „román csendőrtiszt útján a kora reggeli órákban” felhívta dr. Miskolczy Dezső rektort az egyetemre, majd amikor utóbbi ott megjelent, „hosszabb román nyelvű beszédet intézett hozzá s felszólította a központi épület kulcsainak átadására.”²³⁹ A magyar rektor abba belement, hogy aláírja az egész egyetem átadására-átvételére vonatkozó jegyzőkönyvet, azt a gesztust azonban, hogy az egyetem kulcsait szimbolikusan átadja a román kollégájának, nem volt hajlandó megtenni. Ez az egész procedúra – Hațieganu szerint – „a legcivilizáltabb módon folyt le, a legkisebb incidens nélkül”. Csakhogy a rektor jelentésében elhallgatta azt a tényt amit azonban ismerünk más forrásból,²⁴⁰ miszerint a szebeni bizottság tagjai letépkedték a magyar nyelvű feliratokat. (Úgy tűnik, hogy a magyar nyelvű feliratok eltávolítása nemcsak a központi épületben történt meg, hanem a klinikai telepen is. Ráadásul erre Ursu csendőrezredes adott parancsot.²⁴¹) A szebeniek megjelenéséről, és arról, hogy az egyetem átadását követelik, Demeter János alpolgármester rögtön értesítette a szovjet városparancsnokot és kérte, hogy engedélyezze a magyar egyetem további működését. Kovlovskij tábornok,²⁴² (más források szerint a városparancsnok, Makedon ezredes) megüzente, hogy továbbra is engedélyezi a magyar egyetem működését, sőt, azt „kifejezetten szükségesnek és kívánatosnak tartja”.²⁴³

Két nappal később, 16-án – miként arról egy szovjet átirat²⁴⁴ beszámol – „az Egyetemre erőszakkal behatolt egy csoport román katona, valamint civil személyek [...] és az Egyetemen azzal a jelszóval uszítottak, hogy »ki a magyarokkal az Egyetemről!«. Másik forrásunk szerint ez a fenyegetőzés („Afară cu ungurii!”) a klinikai telepen történt (ráadásul a románok elrettentés céljából fegyvereikkel is lövöldöztek). A klinikáknál összegyűlt román értelmiségiek előtt Ilie Lazăr, a román miniszterelnökség és a hadművelési parancsnokság összekötője (a politikai biztos) kijelentette: „a magyar uralomnak egyszer s mindenkorra vége, s ő gondoskodni fog arról, hogy az egyetem azonnal román kézre jusson”. Még a helyszínen kinevezte Aurel Milea kolozsvári ügyvédet a klinikák politikai biztosává.²⁴⁵

Amikor a történekről értesítették a szovjet városparancsnokot, ő – Malinovskij marsall parancsára és a fegyverszüneti egyezmény 17. pontjára hivatkozva – *ultimátumszerűen* elrendelte, hogy a bevonult csendőrség, a polgári közigazgatás emberei és a román egyetemi személyzet három órán belül hagyja el a város

238 Lásd a 7. és 22. sz. dokumentumot.

239 Lásd a 22. sz. dokumentumot.

240 Lásd az 5. dokumentumot, és *Lázok–Vincze*, 1995., 59.

241 MOL a Külügyminisztérium TÜK-iratai, Románia, XIX-J-1-j, 18. doboz, 16/b csomó, „Kolozsvári Magyar Tudományegyetem”.

242 *Onișoru*, 1998. 25–26. és *Șandru*, 1994. 172.

243 MOL, a Külügyminisztérium TÜK-iratai, Románia, XIX-J-1-j, 18. doboz, 16/b csomó, „Kolozsvári Magyar Tudományegyetem”.

244 Lásd az 5. dokumentumot, és *Molnár G.*, 1993. 99.

245 Uo., valamint *Lázok–Vincze*, 1995. 59.

területét, kilátásba helyezve, hogy mindazokat a személyeket, akik a garnizonban lesznek 14 óra után, lefegyverzik.²⁴⁶ „A hatóságok egy része visszavonult Felekre, egy másik része meg Szamosfalvára, Kolozsvár mellé – olvashatjuk a kolozsvári csendőrlégió október 21-i tájékoztatójában –, úgy hogy a megyében a rendet, akárcsak 1944. október 13. előtt, a szovjet hadsereg által létesített gárdák biztosították, amelyek sovinszta magyar elemekből álltak.”²⁴⁷ A tájékoztatóból az is kiderül, hogy a következő napokban a kiutasított román hatóságok vezetői kétszer is megjelentek a szovjet parancsnokságnál, hogy elérjék a román intézmények visszatérését Kolozsvárra. Intervencióikra azt válaszolták, hogy „nem engedélyezhetik a városba való bevonulást, mert nem kaptak ilyen irányú utasítást Malinovszkij marsalltól.”

Joggal vetődhet fel a kérdés: miért védte meg a magyar egyetemet a szovjet katonai vezetés? Feltételezésünk szerint ennek két oka lehetett: egyrészt a klinikák tele voltak a tordai harcok sebesültjeivel és egyszerűen nem engedhették meg maguknak a szovjetek, hogy a klinikai munkában bármilyen zavar támadjon – esetleg abból kifolyólag, hogy a visszatérő és egyébként is igen agresszíven fellépő román tanszemélyzet magának követeli az egyetemet. Másrészt a román adminisztráció visszatérése egyébként sem volt kívánatos. Addigra már túl sok nyugtalanító hír juthatott el a szovjetekhez arról, hogy sovinszta románok milyen atrocitásokat követtek el azokon a területeken, ahová bevonulhatott a közigazgatás, és féltő volt, hogy a front mögött százötven kilométerrel (ne feledjük: a szovjet 27. lövész hadtest csapatai október 12-én foglalták el Nagyváradot) nemzetiségi összecsapásokra kerülhet sor, ami zavarhatja a hadsereg utánpótlását.

A szovjetek szerepe egyébként az észak-erdélyi – Bukarestből nézve – „szeparatista” törekvések kapcsán meglehetősen *ellentmondásos*. Mint már említettük, az sem egészen világos, hogy kik, mely csoportok kezdeményezhették a magasabb szovjet fórumoknál a román közigazgatás visszarendelését. Tudor Bugnariu, a kolozsvári események egyik kulcsfigurája évtizedekkel később azt közölte Molnár Gusztávnal,²⁴⁸ hogy az első városparancsnok, Zincsik gárdaörnagya, az első hetekben határozottan támogatta a – Bukarest szemszögéből – „szakadár” törekvéseket. Valószínűleg ő rendelte el a népszámlálást Kolozsvár területén, bár ez bizonyosan a felsőbb szervek jóváhagyásával történt. Zincsiket azonban szerinte *leváltották*, mivel túlzottan támogatta a Bukarest-ellenes kolozsvári csoportot, november 3-án ugyanis közölte Tudor Bugnariuval, a kolozsvári polgármesterrel, hogy „Kolozsvár Magyarországhoz tartozik vagyis minden marad úgy, ahogy volt”, valamint „nem tarthat fenn semminémű kapcsolatot a határ túloldalán lévőkkel”²⁴⁹ (vagyis a belvederei határon túli hatóságokkal). Ezzel azonban túllőhetett a célon, azt már a fölöttesei sem nézhették el, mert rövid úton leváltották. Utóda, Makedon ezredes

246 A Román Külügyminisztérium Levéltára, a 2. világháború iratai, 1939. fond, EG. 189. csomó, 190–191.

247 Sandru, 1994. 172.

248 Molnár G., 1993., 93.

249 Uo.

„korrigálta” elődje hibáját és kijelentette Bugnariunak, hogy „a szovjet városparancsnokságon tévesen értelmezték azt a felsőbb utasítást, amely csupán a Bukarestben hatalmon lévő kormány szerveinek kitiltására vonatkozott és egyáltalán nem érintette Észak-Erdély területi hovatartozásának kérdését.”²⁵⁰ (Bugnariu által elbeszélte eseménnyel kapcsolatban azonban több probléma is felmerül: egyfelől a *Világosság* 1944. november 19-i száma Zincsiket mint a *SZEB helyi képviselőjét* említi, ráadásul a Demeter-hagyatékban fennmaradt, egy Zincsiknek címzett, keltezetlen, – ám a szövegből következtethetően 1945. novemberében íródott – levél²⁵¹ is, tehát az örnagyot még sem távolították el Kolozsvárról. Makedon, mint a *város katonai parancsnoka* szerintünk kezdettől fogva ott volt a városban.²⁵²)

Kolozsvár magyar lakossága ugyan megmenekült attól, hogy a román csendőrök terrorjának legyen kitéve, azonban a *deportálásokat* még sem úszhatta meg, ugyanis az október 13–15. körüli napokban mintegy három–ötezer magyart hurcoltak el a szovjet katonák „málenkij robotra”, akiknek nagy része útközben, vagy a szovjet fogságban halt meg.²⁵³ A szovjet katonák tömegesen hajtották el az embereket. Elhurcolták az őrségen lévő, vörös karszalagos városi népőrség tagjait csakúgy, mint a helyreállításra dolgozó munkásokat a gyárak udvaráról; elfogták az utcai járőrelőket, de azok sem úszták meg, akik otthon maradtak: a szovjet járőrök házról-házra járva szedték össze az embereket. (Állítólag maga a frissen kinevezett polgármester, Tudor Bugnariu is csak a véletlennek köszönhetette, hogy megúsza a deportálást...²⁵⁴) Egyes szemtanúk szerint *helybeli románok* mutogatták, hol laknak magyarok.²⁵⁵ Nagy Károly azt látta, hogy „egyes házakon kék zsírkrétával írt szövegek jelentek meg: Casa românească, Román ház. [...] Veress Pál mesélte jelenlétemben apámnak, hogy *valamilyen rejtélyes lista* alapján román–szovjet járőrök különböző lakásokon magyar értelmiségieket tartóztattak le, jogászokat, újságírókat, tanárokat, köztük kommunistákat.”²⁵⁶ (Olyan közismert személyiségek is a deportáltak közt voltak, mint Mikó Imre kisebbségjogász, volt parlamenti képviselő, Kiss Jenő író, Bartha Ignác és Decsy István ügyvédek, Faragó József és Haáz Ferenc etnográfusok, Árvay Árpád lapszerkesztő, Jancsó Béla, az *Erdélyi Fiatalok* volt főszerkesztője, Járosi Andor evangélikus esperes, író és Mikecs László, a moldvai csángók múltjának egyik legkiválóbb kutatója. Utóbbi kettő nem tért haza a szovjet fogságból.) Az elhurcoltak ügyében külön-külön Balogh Edgár,

250 Uo.

251 Az EME Levéltára, Nagy György-hagyaték, Demeter-archívum, polgármesteri iratok csomó sz. n.

252 Lásd a 25. dokumentumot és KmOL, a kolozsvári prefektúra adminisztratív iratai, 1. doboz, 1946., 29. Ezt erősíti meg az is, hogy 1945. április 6-án Kolozsvár díszpolgárává választották Makedon „volt katonai városparancsnokot”. (Az erről beszámoló tudósításban ezredesként említik.) *Erdély* 1945. április 6.

253 Nagyjából ebben az időben szedtek össze Tordáról mintegy 4–700 magyar férfit a román hatóságok, akiket azzal adtak át a szovjet katonai hatóságoknak, hogy azok „magyar partizánok”, akik a Honvédséget segítették Torda elfoglalása után. A Kolozsvár melletti falucskából, Györgyfalváról is elhurcoltak ekkor 40 férfit.

254 *Lakatos-kézirat*, 879.

255 Többek közt lásd Csutak Béla 1945. október 10-i levelét Dálnoki Miklós Béla miniszterelnökhöz. MOL, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a 61. doboz, IV-138. csomó, 40.821/Bé.

256 *Romániai Magyar Szó* 2002. szeptember 3.

Demeter János, Veress Pál és Lakatos István is tárgyalt a szovjetekkel (ugyanis többek közt a kommunista és a szociáldemokrata párt tagjai egy részét is elhurcolták), de eredményt elérni nem tudtak, mivel a városparancsnokság illetéktelenségét nyilvánította ki ebben az ügyben.²⁵⁷ (Bár senki sem merte nyíltan megfogalmazni, joggal feltételezhető: az NKVD²⁵⁸ állt a deportálás hátterében.) Hogy miért történhetett meg ez a tömeges deportálás, ki kezdeményezte, arra már 1944-ben is több feltételezés született. „A legelfogadhatóbb magyarázatnak azt a hírt találtuk – írja az egyik deportált, Szabó György, a visszaemlékezésében –, amely szerint egyes román politikusok²⁵⁹ azt tanácsolták a szovjet hadvezetőségnek, hogy Kolozsvárt fogassa el a tizenöt és ötvenöt év közötti férfiakat, mert ezek fasiszta német és magyar katonák, akik a front áttörése után visszahúzódtak a városba és civilruhába öltözve szabotázsakciókat akarnak kezdeni.”²⁶⁰ Mások tudni vélték, hogy Onişor volt kolozsvári konzul és/vagy Aurel Milea kolozsvári ügyvéd volt a „feljelentő”.²⁶¹ Hogy ebben a kérdésben mi az igazság, azt egyelőre még nem tudjuk eldönteni.

Az október 11. utáni napokban nemcsak a városvezetés csúcsain bekövetkezett változás, hanem a politikai élet alakulása is azt jelezte, hogy új korszak kezdődött Kolozsvár életében. Napokon belül kiderült ugyanis, hogy a baloldal nemcsak az adminisztráció irányítását vette át, hanem a sajtó és a politikai képviselet *monopóliumát* is megszerezte. Azt az Erdélyi Magyar Tanácsot, amely az előző hetekben oly nagy szerepet játszott a város és lakossága megmentésében, lefejezték, mivel vezető politikusait: Teleki Bélát, Vita Sándort és Demeter Bélát, akik a román nacionalistákkal szemben komoly erőt jelenthettek volna, a szovjetek elhurcolták.²⁶² A Magyar Tanács többi tagja – állapítja meg egy magát megnevezni nem akaró, a Debrecenben székelő ideiglenes nemzeti kormányt 1945. februárjában tájékoztató szemtanú –, „akik nem exponálták magukat az elmúlt rendszerek alatt, *nem tudtak* s talán a politikai élet alakulása folytán nem is akartak pártot alkotni.”²⁶³ (A szerzők kiemelése.) A politikai monopólium megteremtése termé-

257 A városparancsnok tolmácsa azt közölte Katona Szabó Istvánnal, hogy „a foglyok nem tartoznak a városparancsnok hatáskörébe”. Hasonló választ kapott Lakatos István is, amikor az elhurcoltak ügyében fölkereste a városparancsnokot. Utóbbi azt mondta neki: „Kérem, higgyék el, hogy ez nem tőlem függ.” Lásd: *Katona Szabó*, 1990., 41., valamint *Molnár G.*, 1991. 392.

258 Narodnij komisszariat vnutrennih gyl – Belügyi Népbiztonság. A szovjet állambiztonság 1934 utáni elnevezése.

259 Az 1945. szeptember 30-i *Világosság*ban Veress Pál nagy óvatosan úgy fogalmazott, hogy a szovjet csapatokat „rosszindulatú körök félrevezették, és így a kolozsvári magyarokat, mint partizángyanúsakat vitték el.”

260 *Szabó* i.m. 25. (Ezt a verziót erősíti meg Nagy Károly is az idézett visszaemlékezésében. Ő – utólag – apjától, Nagy Istvántól és Balogh Edgártól úgy hallotta, hogy „Veress Pál, aki elvégezte a Komintern-iskolát s Moszkva leigazolta, megkérdezte [a szovjet városparancsnoktól – a szerzők megj.], miért szedték össze a férfiakat, azt a választ kapta, hogy ezeket a férfiakat a magyar hadvezetés helyben mozgósította diverziósnak a szovjet csapatok hátában.”. In: *Romániai Magyar Szó*, 2002. szeptember 2.

261 Onişor volt kolozsvári konzult említ Demeter János a hivatkozott visszaemlékezésében, míg Mileát Tunyogi Csapó Gyula, a vele készített interjúból. Lásd: *Demeter*, 1975. 336., és a Tunyogi-interjút. Lakatos István a visszaemlékezésében „a volt román konzulátus tisztviselőit” tartja „feljelentőknek”. Lásd: *Lakatos-kézirat*, 878.

262 *Tibori Szabó*, 1993. 28–29. Decemberben Magyarországon szabadon bocsátották őket. Míg Vita és Teleki ott maradt, Demeter Béla – átmenetileg – visszatért Észak-Erdélybe. Jelentését közli a 28. sz. dokumentum.

263 Lásd a 37. sz. dokumentumot.

zetesen a még meglévő konkurencia „kiiktatásával” járt. Az a *Tizes Szervezet*,²⁶⁴ amely 1939 és 1944 közt Kolozsvár magyar társadalmának egészét átfogta és 1944 őszén is tevékeny szerepet játszott a város megmentésében, mivel nem baloldali kötődésű volt, hanem inkább konzervatív-keresztény szellemiségű, még annak árán sem maradhatott meg, hogy nevet változtatott (*Szomszédsági Szervezet*), belépett a kommunista irányítás alatt lévő *Népvédelmi Egyesület*be és a vezetőségbe bevonta a román és zsidó származású kommunistákat. November 24-én az RKP kolozsvári székházában közölték Puskás Lajossal, a Szomszédsági Szervezet kezdeményező bizottsága tagjával, hogy „mind román, mind magyar demokrata oldalon a Szomszédsági Szervezet iránt bizalmatlanság mutatkozik és így jobbnak látnák, hogy a Szomszédsági Szervezet addig is, amíg a közhangulat számára kedvezőbbé válik, *szüntesse be működését*.”²⁶⁵ (A szerzők kiemelése.) A magyar politikai paletta ezt követően egyszínűvé vált: a közélet alakítása a kommunisták és szociáldemokraták *monopóliuma* lett.

A március 19. után illegálisba kényszerített szociáldemokrata párt kolozsvári vezetősége (a városban a szocdemek kilencven százaléka magyar volt) a szovjetek bevonulása utáni napon összeült és megalakították a „Szociáldemokrata Párt Kolozsvár és vidéke” szervezetét. A *Romániai Szociáldemokrata Párt* bukaresti központjával csak hetek múltán vették föl a kapcsolatot (megnevezésükből egy ideig hiányzott a „romániai” jelző).²⁶⁶ Miután betagozódtak az országos szervezetbe, létrehozták az RSZDP Magyar Bizottságát, amely gyakorlatilag a párt *magyar szekciója* volt.²⁶⁷ Ez a szervezeti keret azzal az előnnyel járt a későbbiekben, hogy a magyar tagságnak nagyobb mozgási lehetősége volt, a sajátos kisebbségi érdekeiket jobban tudták kifejezésre juttatni. A Magyar Bizottság vezetői közt olyan elkötelezett *autonómisták* voltak, mint Lakatos István, Pásztai Géza, Bruder Ferenc.

A magyar kommunisták Simó Gyula-vezette csoportja – látván azt, hogy a budapesti Békepárt nem törődik velük, a román kommunisták pedig Bukarest jelentkezését várják, szeptember 24-én kimondták a Kommunisták Észak-Erdélyi Pártja megalakítását, amelyet egy négytagú (Veress Pál, Simó Gyula, Nemes József, Jakab Sándor) titkárság vezetett.²⁶⁸ Ez az önálló észak-erdélyi párt nem sokáig működött, ám a kritikus időszakban, október 11. után, a megszálló szovjetek számára elfogadható partnernek bizonyult. Önállóságának az vetett véget, hogy október 20. körül megérkezett Bukarestből az RKP két küldötte, ifj. Teofil Vescan és Nicolae Goldberger²⁶⁹ (előbbi átvette az elsőtitkári posztot) nem tudni milyen

264 A Kolozsvári Tizes Szervezet a királyi diktatúra bevezetése után egy évvel, 1939 elején alakult meg, mint a Romániai Magyar Népközösség társadalmi szakosztályának része. A királyi engedély értelmében csak a város magyar lakossága lehetett a tagja. (1940 augusztusában mintegy 11 ezer magyar család tartozott a szervezethez.) Bővebben lásd: *Vincze*, 1996.

265 Idézi: *Vincze*, 1996. 103.

266 *Molnár G.*, 1991.

267 A nemzetiségi szekciók létrehozásáról még az 1927-es pártkongresszuson döntöttek a küldöttek.

268 *Szabad Szó* (Marosvásárhely) 1944. november 21. (Interjú Simó Gyulával) és *Molnár*, 1993. 109–110.

269 A magyar-zsidó származású Goldberger keresztnevét a magyar sajtó hol Miklósnak, hol Nicolae-nak írták.

nyomással,²⁷⁰ rábírták a kolozsváriakat, hogy vegyék föl a kapcsolatot a bukaresti pártközponttal. Ezt az október 22-i *Világosság*ban jelentették be, jelezve azt is, hogy nevük ettől kezdve „Kommunisták Romániai Pártja, Kolozsvár vidéke”. Bár Simó Gyuláék csatlakoztak Bukaresthez, azt azonban értésére adták Golbergeréknek, hogy az 1940. augusztus 30. előtti helyzethez való visszatérésről szó sem lehet.²⁷¹ A kolozsvári kommunistáknak a bukaresti pártközpontokhoz való csatlakozása után a kolozsvári tartományi titkárságból távoznia kellett Nemes Józsefnek és Veress Pálnak. (Simó Gyula ugyan benn maradt, ám Bukarestben az volt a vélemény róla, hogy gyanús transzilvanista, sőt, „magyar nacionalista”. 1946-ban már olyan tarthatatlannak érezte helyzetét a pártban, hogy áttelepedett Magyarországra.)

Az RKP 1934 és 1938 közt fedőszerve, a *Romániai Magyar Dolgozók (Országos) Szövetsége* (MADOSZ) kolozsvári csoportja ugyancsak az első napokban rendezte sorait. A Kurkó Gyárfás-vezette brassói csoport már hetek óta szervezkedett. Október 6-án csatlakoztak az ODA platformtervezetéhez, sőt, 16-án a nevüket is megváltoztatták *Romániai Magyar Népi Szövetségre*.²⁷²

A Székelyföld fővárosában, Marosvásárhelyen Brassótól (és Kolozsvártól) függetlenül indult el a politikai szervezkedés. Szeptember 30-án, két nappal a város elfoglalása után helyi (jórészt baloldali szimpatizáns) értelmiségiek és kisiparosok (Antalffy Endre tanár, Horváth Dénes, a helyi EMGE vezetője, Kacsó Ferenc és mások) kezdtek szervezkedni és október 15-én a *Magyar Demokrata Szövetség* szervező bizottsága nevében felhívást adtak ki,²⁷³ amelyből megtudhatjuk, hogy céljuk: „a Székelyföld minden demokratikus erejének tömörítése”, annak érdekében, hogy „teljes közigazgatási, törvénykezési és kulturális szabadságot” harcoljanak ki, valamint szükségesnek tartják az együttműködést a kommunista párttal. A felhívás első pontjából úgy tűnik, hogy a szervezők kezdetben valamiféle *székely regionális érdekképviseleti szervezetet* képzeltek el. Meghirdetett programjuk nagyreszt megegyezett a kolozsvári MNSZ-ével, ám a szervezeti szabályzatát²⁷⁴ össze-

Mi az utóbbi formát használjuk, ezzel is jelezvén, hogy ő a „bukaresti vonal” képviselője volt.

270 A bukaresti küldöttek és a kolozsváriak közti feszültségre Pavel Bojan is céloz visszaemlékezésében. *Bojan*, 1988. 293 skk.

271 *Molnár G.*, 1993. 111.

272 Kurkó Gyárfás ezt azzal indokolta az 1944. október 16–17-i brassói értekezletükön, hogy „A régi keret azonban ma szűknek bizonyult. Hogy a mai kibővült feladat nevünkben is kifejezést nyerjen, szükséges, hogy a »dolgozó« nevéz az ennél is átfogóbb »népi« névre cseréljük fel. A dolgozó különben is azt a látszatot kelti, mintha szakmai szervezet volnánk. [...] A »népi« szó viszont szervezetünknek úgy nemzetiségi, mint politikai jellegét kidomborítja. Bármennyire is fáj megválnunk a MADOSZ névtől, amely nekünk csak becsületet szerzett, meg vagyok győződve, hogy a »Magyar Népi Szövetség« név új lépés előre mozgalmunk történetében.” (*Népi Egység*, 1944. október 22.) Valójában arról volt szó, hogy a MADOSZ Észak-Erdélyben több ok miatt sem tudott komolyabb befolyásra szert tenni a „dolgozó tömegek” közt. Az egyik ok az volt, hogy 1940 előtt a MADOSZ közvetve vagy közvetlenül, de részt vett a Bukarest által kezdeményezett „antirevizionista” megmozdulásokon, az 1940. augusztus 30-át követő napokban pedig tiltakoztak a bécsi döntés ellen. (Lásd: *Seres*, 2002. és *Bányai*, 1973. 312–315.)

273 *Szabad Szó*, 1944. november 5.

274 *A Magyar Népi (Demokrata) Szövetség szervezeti szabályzata*. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Molter Károly hagyatéka, Ms. 6021/217.

hasonlítva az MNSZ 1945-ös szabályzatával,²⁷⁵ több lényeges különbségre figyelhetünk fel. Így a Magyar Népi (Demokrata) [sic!] Szövetség egyik meghirdetett célja „emberi jogaink biztosítása”, valamint „Teljes közigazgatási, törvénykezési és kulturális szabadság kivívása”, (ez tulajdonképpen az 1918. december 1-i gyulafehérvári határozatban megígérték felmelegítése), ami az MNSZ céljaiból hiányzott. A vásárhelyiek különállása azonban nem tartott sokáig. November 19-i nagygyűlésükön a felszólaló Kacsó Ferenc már azt hangoztatta, hogy „A Magyar Demokrata Szövetség a Magyar Népi Szövetség hatalmas szervezetének csoportja”, végül december közepén föl is vették ez utóbbi nevet.

A kolozsvári MADOSZ szervezői közül többeknek az volt eredetileg az elképzelésük, hogy – Kós Károlyék *Néppártja* mintájára, az 1937-es *Vásárhelyi Találkozó* szellemében – egy széleskörű kisebbségi érdekképviseletet hozzanak létre, amelyben az értelmiségiek, egyházi személyiségek, a liberális polgárság képviselői is helyet kaphattak volna. Jordáky Lajos (aki mindvégig kívül állt az MNSZ-en, de a szövetség mérsékelt szárnyára, főleg a fiatalokra komoly befolyással bírt) még október 15-én, a Kommunista Párt Ideiglenes Végrehajtó Bizottságának írott levelében sürgette egy Magyar Nemzeti Tanács megalakítását.²⁷⁶ Javaslatát nem sikerült a gyakorlatba átültetni, de ezzel az elképzeléssel később sem szakított. 1945. végén, amikor az MNSZ a marosvásárhelyi nyilatkozat miatt súlyos politikai válságba került, az ebből való kilábaláshoz azt javasolta, hogy helyezték az MNSZ intézőbizottságát szélesebb alapokra, tehát vonják be az MNSZ-en kívül álló kommunistákat, szociáldemokratákat és pártonkívülieket, ami tulajdonképpen a korábbi javaslatának az újra felmelegítése.²⁷⁷ A szélesebb körű összefogás azonban nem jöhetett létre, ugyanis a MADOSZ tényleges vezetése az első napoktól kezdve egy szűk látókörű, *szélsőbalos (madoszista) klikk*²⁷⁸ kezébe került, akiknek a népszerű író-építész Kós Károly – kit rövid időre elnökké választottak – csak kirakatbábunak kellett. (Az elnöki tisztet hamarosan Sárly István vette át.)

Október 22-én „zászlót bontott” a MADOSZ kolozsvári szervezete.²⁷⁹ A szervezőbizottságnak az ismert Kós Károlyon, Jancsó Eleméren és Szabédi Lászlón kívül több, addig kevésbé ismert, (de madoszista múltja miatt „nagy jövő előtt álló”) személy is tagja lett, többek közt Szepesi Sándor szabó, Hadházi Samu hóstáti földész, Mezei Lajos, Fodor-Pataky Ádám. Egyhónapos szervező munka után, november 12-én a Kolozs megyei alapszervezetek egybehívott vezetőinek nagygyűlésén megalakították a MADOSZ Kolozs megyei tagozatát. A szövetség igyekezett megnyerni magának a magyar falusi tömegeket, de – miként azt egy korabeli szemtanú állította²⁸⁰ – a földművelés *igazi* képviselőit a vezetőségbe nem

275 *A Romániai Magyar Népi Szövetség szervezeti szabályzata*. Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet Rt., Kolozsvár, 1945. május 24.

276 *Molnár G.*, 1993. 113.

277 *Fülöp-Vincze*, 1998. 76–78.

278 Lásd Szabédi László levelét Jordáky Lajoshoz. Közli: *Vincze*, 2003., 51–54.

279 *Világosság* 1944. október 22. 24. és *Balogh E.*, 1986. 9.

280 Lásd a 38. sz. dokumentumot.

engedték be. Ugyanez a „krónikás” azzal vádolta a madoszos vezetőséget, hogy „nem törekednek kilendíteni passzivitásukból” a parasztságot, azok kezdetben mégis támogatták a MADOSZ-t. Ennek nagyrészt az volt az oka, hogy a kommunisták vezette szövetség igyekezett védelmet nyújtani a magyarelles atrocitásokkal szemben. (A MADOSZ/MNSZ kolozsvári irodáját rendszeresen felkeresték a panaszosok, ahol minden esetben hivatalos jegyzőkönyvet vettek fel a sérelmeikről.²⁸¹)

A kolozsvári szervezet *különállása* nem tartott sokáig. Brassóból Kolozsvárra küldték a MADOSZ egyik alapító tagját, Bányai Lászlót (ő a második bécsi döntés után távozott Kolozsvárról Brassóba), aki november 23-ára összehívatta a MADOSZ kolozsvári és vidéki újjászervező bizottságát. Ekkor hosszas vita folyt az autonómisták és a „brassói vonalat”²⁸² követők közt. Szabó István, Kós Károly és Sály István fölvetették, hogy nem kell az események elé szaladni vagyis nem célszerű egyértelműen állást foglalni Észak-Erdély jövőbeni státusának kérdésében és Erdélynek egyébként is *sajátos autonómiát* kellene biztosítani. (Kós egyenesen kijelentette, hogy *egész Erdély önállósága* jelentené „a legígéretesebb megoldást”.²⁸³) Ezzel szemben a madoszista Fodor-Pataky Ádám és Bányai László élesen megtagadta az előbbi véleményeket. Bányai ekkori beszéde jól tükrözi, hogy az MNSZ brassói csoportja az észak-erdélyi „különállást” csak *taktikai* kérdésnek tekintette. A vitát lezárandó, kijelentette: „Észak-Erdély pillanatnyi helyzete pedig csak azért alakult így, mert még nem a román demokratikus erők [vagyis a kommunisták – a szerzők megj.] vették át a hatalmat, hanem [...] a reakciós erők. [...] Észak-Erdély most olyan helyzetben van, hogy hozzákezdhet azokhoz az intézkedésekhez, melyeket az ODA programja is előír...”²⁸⁴ Tehát Észak-Erdély különállására csak *addig* van szükség, ameddig az ODA programját csupán ott lehet megvalósítani, ám amikor erre majd Bukarestben is mód nyílik, az egész „önállóság” fölöslegessé válik.

Bányai nyomására végül a gyűlés határozatot hozott, hogy átalakulnak Magyar Népi Szövetségé (MNSZ). (A megnevezésből ekkor még kihagyták a „Romániai” megjelölést.)

Nemcsak a kolozsvári magyarok szervezték meg magukat a „felszabadulás” után, hanem a románok is. November 11-én, a kolozsvári Albina Bank épületében a két román történelmi párt helyi hívei megalakították a *Román Demokrata Szövetséget*,²⁸⁵ (RDSZ) azzal a céllal, hogy „a felszabadult Észak-Erdélyben a románság politikai szerve legyen”. Vasile Sava, az ortodox püspökség tanácsosa azzal

281 A jegyzőkönyvek egy részének hitelesített másolatai megtalálható Simó Gyula hagyatékában. PIL 937. fond, 11. ó. e.
282 A MADOSZ/MNSZ dél-erdélyi (és bukaresti) csoportját hívták így, amely hajlamos volt arra, hogy a magyar nemzeti érdekeket alárendelje a bukaresti szempontoknak. (A „dél-erdélyiek” és a „kolozsváriak” ellentéte a későbbiekben is fennmaradt.) Az MNSZ-en belüli ellentétekről bővebben lásd: Vincze, 1999. 263–269.
283 MOL, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 63. doboz, IV-148. csomó, 12/Bé-1946. („Észak-Erdély politikai helyzete a különállás idején.”)
284 *Világosság*, 1944. november 25., valamint *Katona Szabó*, 1990. 86–88.
285 A szervezet neve olykor „A Felszabadult Erdély Román Demokrata Szövetsége” („Uniunea Democrată Română din Ardealul Eliberat”) volt.

indokolta meg a szervezet létrehozását, hogy „ezen a tájon az együttlakó nemzeti-ségiékkal szemben számbeli fölényben élő, a felszabadult Erdély románjai számára politikai szervezetet hozzanak létre, hogy számbeli arányszámuknak megfelelő képviselője és szerepe legyen a terület közigazgatásában.” Azt is kijelentette, hogy biztosítani akarják „a békés együttélést” és jogokat adni az „együttélő nemzetiségeknek”, mindezt persze az „ősi földünkön” – tette hozzá.²⁸⁶ 19-én azonban az RDSZ végrehajtó bizottsága, azzal a céllal, hogy kilépve a városi keretből, most már egy, az egész Észak-Erdélyre kiterjedő szervezetet hozzanak létre, kinevezte a megyei szervezési felelősöket is.²⁸⁷

Észak-Erdély politikai különállásának keretei november-december folyamán teljesedtek ki. Október 21-én ifj. Teofil Vescan javaslatára megalakult az *Észak-Erdélyi Demokratikus Bizottság*, melyben a kolozsvári MADOSZ, valamint az RKP, az RSZDP és az Ekésfront²⁸⁸ helyi csoportja, a Demokrata Zsidó Népközösség²⁸⁹ és az Egységes Szakszervezetek képviseltették magukat. A bizottságot *Észak-Erdély Romániához való kapcsolódása* céljából állították fel. A tanácskozás során Vescan kijelentette: „Észak-Erdélynek a fegyverszüneti egyezmény értelmében a román állami keretbe való bekapcsolása csak úgy lehetséges, hogy [...] Észak-Erdély román többségének biztonságát kell tennie, hogy a visszaállított Románia demokratikus elrendezésébe be akarja illeszteni a magyar és zsidó kisebbségek demokratikus erőit is, amelyeknek hasonlóképpen ki kell nyilvánítaniuk, hogy akarnak-e együttélni és együttműködni a román néppel a demokrata román állam keretében?”²⁹⁰ Egy héttel később csatlakoztak a bukaresti Országos Demokrata Arcvonalhoz és kibővülve a Hazafiak Szövetségével, valamint a Népvédelmi Egyesülettel (mindkettő *kommunista befolyás alatt álló kvázipárt*²⁹¹) létrehozták az ODA Észak-Erdélyi Bizottságát. Ezt elismertető, október 29-re nagygyűlést hívtak össze a Fő térre, ám azt – a sajtóközlemény szerint²⁹² – a Maniu-gárdisták feltételezett akciója miatt a város öt különböző pontján tartották meg. A „jó szervezésnek” köszönhetően a népgyűlések közös határozatot hoztak, miszerint „A nagygyűlés

286 RoKTL, Emil Hateganu iratai, 1635. fond, 46/1944-45. csomó, 4., és *Lăcută*, 1995. 13-18.

287 RoKTL, Emil Hateganu iratai, 1635. fond, 46/1944-45. csomó, 4.

288 Az Ekésfrontot még 1933-ban hozta létre dr. Petru Groza Hunyad megyei ügyvéd. Az eredetileg szélsőjobb-szinezetűnek tűnő pártocská vezetője 1935-ben felvette a kapcsolatot az illegális KRP-vel, majd politikai szövetséget kötöttek a MADOSZ-szal. A Groza-féle párt mindvégig súlytalan volt, 1944 őszétől pedig egyértelműen az RKP „szatellit-pártjának” tekinthető. Pavel Bojan idézett visszaemlékezésében beszámol arról, hogy a párt utasítására az Ekésfrontba lép be, és annak szervezését irányítja. Nagy István egy kiadatlan emlékirat-töredékében írja, hogy „kénytelenek voltunk román kommunista munkásokat megbízni az Ekésfront megszervezésével is.” In: *Romániai Magyar Szó* 2002. október 2.

289 A Demokratikus Zsidó Népközösség – az MNSZ-hez hasonlóan – fennállása alatt mindvégig az RKP irányítása/felügyelete alatt működött (annak egyik „tömegszervezete”), vezetője az a Kohn Hillel volt, aki a Kommunista Magyarországi Pártja Észak-erdélyi Tartományi Titkárságának egyik tagja az illegális pártszervezet 1941-es felgöngyölítéséig. (Kohn „pártbüntetésből” került a DZSNK élére, mivel egy párthatározat szerint azok, akik az 1943-as kolozsvári monstre-perben részt vettek, a későbbiekben nem vállalhattak pártfunkciót.)

290 *Világosság* 1944. november 2.

291 Lásd *Onişoru*, 1996., 142-146.

292 *Világosság* 1944. október 31.

egyhangúlag csatlakozik a romániai Nemzeti Demokrata Frontba [ODA] tömörült tömegek harcához” és követelték „Észak-Erdély bekapcsolódását”, valamint egy Petru Groza-vezette ODA-kormány felállítását.

November 27-én a kolozsvári „demokratikus szervezetek és pártok” képviselői – a Kommunisták Romániai Pártja Észak-Erdélyi Bizottsága kezdeményezésére – újabb tanácskozási ülésre összehívta és határozatot hoztak arról, hogy megalakítják az ODA Kolozsvári Bizottságát, amelyben az RKP, az RSZDP és az Egységes Szakszervezetek, az MNSZ, az Ekésfront, a Népvédelmi Egyesület, a Hazafiak Szövetsége és a Demokrata Zsidó Népközösség. Az RDSZ-t is meghívták a bizottságba, ám Brătianu és Maniu észak-erdélyi hívei²⁹³ előző napi, 26-i ülésükön úgy döntöttek, hogy nem csatlakoznak az RKP által kidolgozott „kormányzási egységplatform”-hoz, akárcsak a pár nappal később létrehozott újabb testülethez sem. Az ülésen Aurel Hetco arra figyelmeztetett, hogy „elővigyázatosoknak kell lennünk, nehogy politikailag elkötelezzük magunkat, csakis gyakorlati kérdésben, adminisztratív jellegű dolgokban” vegyenek részt. Gh. Ropan arra hívta fel a figyelmet, hogy egy, az egész Észak-Erdélyre kiterjedő szervezet létrehozása „egy autonóm politikai szerv” felállítását jelentené. Hozzátette még, hogy „az észak-erdélyi probléma végleges megoldásában csak bonyodalmakat okozhat a jövődöbéli román kormány számára”,²⁹⁴ ha a lokális helyett regionális szervezkedésbe fognak. 30-án – már annak tudatában, hogy másnap az ODA egy, az egész régióra kiterjedő szervezetet akar létrehozni – az RDSZ vezetése kinevezett egy bizottságot, amelyet arra hatalmazott fel, hogy csakis a helyi, kolozsvári problémák megoldásában vegyen részt.²⁹⁵ Mindez azt jelenti, hogy a román jobboldal – mely tekintetét állandóan Bukarestre vetette – még a *látszatát* is kerülni akarta annak, hogy részt vegyen egy, a központtal szemben álló valamifajta *regionális politikai szervezkedésben*.

Közállapotok a „tíz autonóm köztársaság” területén

Kolozsvár helyzete – mint már korábban említettük –, november elejéig lényegesen különbözött a régió többi városának, falvainak helyzetétől. Míg máshol a román polgári közigazgatás részben vagy teljesen jelen volt, Észak-Erdély fővárosa – a szovjetek bevonulásától kezdve – Bukaresttől függetlenül intézhette az ügyeit. November 8-án azonban minden megváltozott. Ekkor ugyanis id. Teofil Vescan, a szovjetek által kinevezett Kolozs megyei főispán falragaszokon közölte, hogy „Észak-Erdély felszabadított része és így Kolozsvár municípium”,²⁹⁶ s Kolozs megye a megszálló szovjet hadsereg közigazgatása alá kerül”.²⁹⁷ Többek között elrendelte a munka felvételét, megtiltotta mindennemű áru kivitelét Észak-Erdély területéről,

293 A románokkal szembeni elfogultsággal nem vádolható brit diplomaták egyikének Maniu kolozsvári híveiről az volt a véleménye, hogy „lehangelőan sovinszták...” Idézi *Lahav*, 1989. 145.

294 RoKTL, Emil Hăteganu iratai, 1635. fond, 46/1944-45. csomó, 4.

295 RoKTL, Emil Hăteganu iratai, 1635. fond, 46/1944-45. csomó, 13.

296 A magyar törvényhatósági jogú város román megfelelője.

297 Lásd a 9. sz. dokumentumot.

s kötelezte a városi és községi hatóságokat, hogy végezzék el a lakosság összeírását. A rendelet ellen vétőket rögtönítélő bíróság elé állítással fenyegette meg.

Mindazokról a településekről tehát, amelyekben a román közigazgatás valamelyik szerve berendezkedett, november közepén vissza kellett vonuljon. Ekkor (a posta és a vasút kivételével) minden intézménynek, illetve közalkalmazottnak ki kellett volna vonulnia Észak-Erdélyből, azonban egyes dokumentumokból az derül ki, hogy voltak olyan vegyes lakosságú falvak, ahol a csendőrök civil ruhába átöltözve helyben maradtak és tovább terrorizálták a magyar lakosságot.²⁹⁸

November közepétől Észak-Erdélyben sajátos helyzet alakult ki. A területen szovjet katonai közigazgatást vezettek be, ez azonban a gyakorlatban azt jelentette, hogy a városokban, falvakban az esetek többségében a helyi „megbízható elemek” vagy a közeli város kommunistáinak (vagy a „szövetségeseknei: az MNSZ-nek, illetve az Ekésfrontnak) a javaslatára *helybeli lakosokból* állt fel az új adminisztráció, (ezt a döntést a megszálló szovjet katonai hatóság *utólag* jóváhagyta). Dr. Csillag András bihari alispán nyilatkozata szerint megyéjében az történt, hogy „a magyar falvakban a Magyar Népi Szövetség, a román falvakban pedig a Frontul Plugarilor által összehívott gyűlések jelölték ki azokat az embereket, akik a nép bizalmát bírják és akiket a nép akarata állított a község ügyeinek élére. [...] A nemzetiségi ellentétek kiküszöbölésére minden jegyzőnek és főszolgabíróknak azt az utasítást adtuk, hogy *a vegyes lakosságú falvakban a községi elöljáróságot a nemzetiségek számaránya szerint kell összeállítani.*”²⁹⁹ (Eredeti kiemelés.) Ezek a baloldali, az ODA felügyelete alatt álló³⁰⁰ közigazgatási vezetők – az esetek többségében³⁰¹ – semmiféle kapcsolatot sem tartottak fenn a bukaresti kormánnyal. Bár a Bukarestből kirendelt prefektusok elhagyták állomáshelyeiket, ez nem azt jelentette, hogy helyüket – a magyar többségű megyékben – mindenütt magyarral töltötték be. A magyarság hátrányára *megváltozott erőviszonyokat* az is jelezte, hogy csak Háromszéken (Kerekes Béla), Csikban (Rancz Károly) és Udvarhelyen (Szilágyi Ignác) voltak magyarok a közigazgatás vezetői, míg a relatív magyar többségű Maros-Torda (61,5 százalék) Szatmár (55 százalék), Bihar (64 százalék) és Kolozs (55 százalék) vármegyék élére román főispánok/megyefőnökök kerültek. (Itt jegyezzük meg, hogy a tárgyalat időszakában a két fogalmat felváltva, egymás szinonimájaként használták.) Az egyelőre még nem tisztázott, mi volt annak az oka, hogy a fenti

298 Lásd a 30. sz. dokumentumot.

299 *Új Élet* 1945. február 10.

300 Jellemző eset a nagyváradi. Az ODA Bihar megyei szervezetének elnöke, Boros János egy 1945. január végi gyűlésen bejelenti, hogy „az elnökség eljárt Csiky Gyula polgármester és dr. Pelle János alpolgármester leváltásának az érdekében.” A helyi ODA-nak azért nem tetszett ez a két személy, mert – Boros állítása szerint – „Csiky Gyula polgármester nem volt hajlandó együttműködni a demokratikus szervezetekkel, sőt, ellenséges magatartást tanúsított velük szemben” – vagyis ők nem voltak hajlandók parizolni a baloldali pártebereknek. Lásd *Új Élet* 1945. január 31.

301 Kivétel csupán Szilágy és Máramaros vármegyék voltak (utóbbi azonban csupán 1945 január elejéig, amíg a szovjet-ukrán megszállás be nem következett – erről lásd később). Ami az előzőt illeti, egy 1944. december 23-i jelentésben az olvasható, hogy Szilágy megyében „a közigazgatás a román kormánytól kapott utasítás szerint folyik.” RoKTL, 935. fond, Miniszterelnökségi iratok, a Sănătescu-Rădescu kormányok anyaga, 24/1944-1945. csomó, 40. és *Pop*, 1996. 103–106.

megyék élére nem lehetett magyar főispánt állítani. Feltehetően a helyi erőviszonyok és a szovjetek befolyásolása volt a döntő tényező.

A román közigazgatás kiharcolását a román lakosság mély elkeseredéssel vette tudomásul. A csalódás csak tovább fokozta a korábban is erőteljes magyarellenességet – és a szovjetekkel szembeni indulatokat. A megszállókkal szembeni ellenszenvet nemcsak a román közigazgatás kiharcolása váltotta ki, hanem az is, hogy vidéken sorozatos *összetűzések történtek* a falusi románság és a szovjet katonák közt, akik fosztogattak, raboltak, erőszakoskodtak.³⁰²

Természetesen szó sincs arról, hogy csak román földműveseket fosztottak ki, előfordult ez a magyarokkal is. (Barna József túrterebesi plébános korabeli krónikájában a szovjet kiskatonák viselkedéséről így ír: „Kezdetét vette a rablás. Ők úgy mondták, felszabadítani jöttek, a valóságban azonban nem fel, hanem megszállítottak bennünket. Mármost minden olyan értékünkötől, amely megtesztelt nekik. A lopásba, zabrálásba másnap már Kisterebesről érkezett románok is besegítettek.”³⁰³) Ennek ellenére az egykorú források és a visszaemlékezések szerint a szovjet katonai közigazgatás bevezetését, a román csendőrség kiharcolását a magyar lakosság megnyugvással vette tudomásul. Nyilván azt remélték, hogy az atrocitások, folyamatos rablások véget érnek. A korábban megtapasztalt zaklatások valóban megszűntek, jórészt azért, mert a Vörös Hadsereg helyi parancsnokságai – a vegyes lakosságú területeken – igyekeztek a legmesszebbmenő védelmet nyújtani a magyarságnak a sovíniszta elemekkel szemben. (Ámbár nemzetiségi indíttatású *gyilkosságok*, ha elvéve is, de még mindig előfordultak.³⁰⁴)

Marosvécs példája is azt mutatja, hogy a megszálló szovjetek határozottan *konzolidálni* akarták a közállapotokat. Egy visszaemlékezésben ugyanis azt olvashatjuk, hogy november 14-én délelőtt „néhány orosz katona és egy civil kíséretében orosz tiszt jelen meg a faluban, összedoboltatta a lakosságot, s a következőket hirdette ki: a román adminisztrációt, amely törvénytelenül vonult be Észak-Erdélybe, a szovjet katonai parancsnokság eltávolította. A vezetést a helyi szervek veszik át, a főhatalmat a *végleges területi rendezésig* a szovjet hadsereg parancsnoksága gyakorolja. A lakosság hozza létre helyi tanácsát, s vegye fel a kapcsolatot a régi járási tanáccsal. A helybéli tanács gondoskodik a közbiztonságról és a demokrácia elveinek alkalmazásáról. A csendhárítókat [...] azonnal adják át a régi orosz parancsnokságnak. [...] A hivatalos pénznem egyelőre a pengő. [...] A szovjet-parancsnokság elrendelte, hogy az eltulajdonított állatokat és eszközöket mindenkinek vissza kell adnia”.³⁰⁵

A jó szándék azonban kevésnek bizonyult, mivel azokban a falvakban, ahol nem volt szovjet helyőrség, továbbra is előfordult, hogy *zaklatták* a magyar lakosságot; az állat-beszolgáltatási és közmunka-kötelezettséget, rekvirálásokat igyekeztek a

302 *Sălăgean*, 1995. 66.

303 Barna József r. kat. lelkész 1945 augusztusában írt, terjedelmes krónikáját (*Beszámoló a túrterebesi r. kat. plébániát érintő 1944–1945. évi háborús eseményekről*) idézi: *Boros*, 2002. 17.

304 Például Ördögkeresztúron egy, Kajántón két magyart öltek meg. Lásd a 47. és 48. dokumentumokat.

305 *Varró*, 1988. 91–92.

magyar többségű falvakra hárítani, s kihagyni minden kötelezettség alól a román lakosságot.³⁰⁶ A marosvásárhelyi MNSZ-lap a maroshévi közállapotokról beszámolván 1944 végén azt írta, hogy a „manisták”, vasgárdisták még mindig terrorizálják a magyar lakosságot, a városban mindenütt fennmaradtak az 1944. november 12. előtt kitett „Vorbiți românește!”-feliratok. A nacionalista románok szítják a felekezeti gyűlölködést, emiatt pedig még a román (!) görög-katolikus lelkésznek is el kellett menekülnie Maroshévizről.³⁰⁷ Egy héttel később ugyanez a lap arról számolt be, hogy Besztercén, ahol csak ezerkétszáz magyar és négyezer román maradt, utóbbiak terrorizálják az előbbieket, a népörségbe, a város vezetőségébe nem veszik be őket, sőt, azt is megtiltották, hogy a román tulajdonú üzletekbe betegyék magyarok a lábukat.³⁰⁸

A közrend fenntartására – a hiányzó rendőrség, csendőrség pótlására – úgynevezett *néprendőrségeket*, *népcsendőrségeket* hoztak létre. Először a városokon szervezték meg ezt az új rendvédelmi szervezetet, főleg szervezett munkásokból, politikailag megbízható (tehát kommunista vagy szociáldemokrata) aktivistákból. A vidéki népcsendőrséget sok helyen kezdetben a városból kiküldött szakszervezeti- vagy pártaktivisták szervezték meg és irányították, máshol pedig a kommunista párt szimpatizánsai állították fel a *népörséget*.³⁰⁹ Felszerelésük innen-onnan összeszedett fegyverekből állt, az egyenruhát csak egy vörös karszalag helyettesítette. A szovjetek a népörségek felállításánál elrendelték, hogy vegyes lakosságú településeken az örségeket a magyarok és románok közösen alkossák meg, ám mint a besztercei eset is mutatja, nem mindenütt volt fogadatja a parancsnak. Nemcsak új rendőrség felállítására került sor, hanem – amint az egy korabeli jelentésben olvasható³¹⁰ – Udvarhely vármegyében még *határőrséget* is szerveztek, mely egyfelől megakadályozta a dél-erdélyi elemek további fosztogatásait, másfelől korlátozta a megye gazdasági javainak kivételét.³¹¹

Az igaz, hogy a tömeges terrorizálás megszűnt, azonban január első napjaiban újabb deportálási hullám kezdődött. Szatmárnémetiből és környékéről több ezer sváb *származású* lakost hurcoltak szovjet kényszermunkára.³¹² (Olyan eset is

306 Konkrét példák olvashatók erre a *Népi Egység* 1944. novemberi számaiban.

307 *Szabad Szó* 1944. december 8.

308 *Szabad Szó* 1944. december 15.

309 A Ioan Lăcustă által közölt korabeli dokumentum szerzője azt állítja, hogy a székely megyékben a németek elvonulása után hátramaradt „paramilitáris egységek” (határőr-csapatok) alakultak át „gárdákká”, rendőröké. Ezt a képtelenséget igen nehéz elfogadnunk, ugyanis nehezen tudjuk elképzelni, hogy a szovjetek megtűrték volna a hátukban „paramilitáris” egységeket. Az azonban elképzelhető, hogy a néprendőrség olyan katonaviselt személyekből állt fel, akik korábban a Székely Határvédelmi Erőknél szolgáltak. *Lăcustă*, 1995. 26.

310 Lásd a 28. sz. dokumentumot.

311 A Nagyvezérkar II. Osztálya február 3-i jelentése szerint a Romániával határos demarkációs vonal északi oldalán a fegyveres nemzetörségek megtiltották a kifelé menő áruforgalmat, a bemenőt azonban engedélyezték. RoKTL, 935. fond, Miniszterelnökségi iratok, a Sănătescu-Rădescu kormányok anyaga, 38/1944-1945. csomó, 269. Ugyanezt támaszítja alá a *Népi Egység* 1944. november 26-i számában megjelent tudósítás. A különös csupán az, hogy a határsorompó (mely ugyanúgy létezik, mint 1944. augusztus 23. előtt!) túloldalán álló határőr tiszt az újságírónak a zárat azzal indokolja, hogy „tudomásuk szerint az itteni magyarok terület kommunizálva van, és a kommunista elemek átvizsgálásának megakadályozása végett teljesítenek őrszolgálatot...” *Népi Egység* 1944. november 26.

előfordult, hogy az illető – miközben a transzportjával Földvár felé tartottak – meg tudott szökni és hazajutott, de január elején a sváb származása miatt megint elhurcolták, és kivitték a Szovjetunióba.³¹³) Az elhurcoltak egy része azonban magyar nyelvű, identitástudatú volt, csak éppen a származása (és a neve) volt német. Ugyanekkor az Érmellékről is tömegével hurcolták el a lakosokat, itt azonban már nemcsak a német származásúakat, hanem a magyarokat is. Például a szovjet katonák körülvették Érmindszentet és minden dolgozni tudó római katolikus vallású magyar lakost elhurcoltak szovjet munkaszolgálatra. Ugyanez történt Érszentkirály, Tasnád és más környékbeli falvak római katolikus vallású magyar lakosságának nagy részével is. Szentanúk beszámolóiból az derül ki, hogy a háttérben ezúttal is sovinszta románok álltak, akik a szovjetekkel elhitették, hogy aki katolikus, az egyúttal sváb is, csak a nevét megváltoztatta... Bár a papok általában megmenekültek a deportálástól (Kolozsváron is elengedték azokat, akikről kiderült, hogy lelkészek), ám a helyi plébánosok egy része önként követte híveit a Szovjetunióba.³¹⁴

Még további kutatások szükségesek ahhoz, hogy pontosan rekonstruálni lehessen, milyen közállapotok uralkodtak a tizenegy vármegyében 1944 novembere és 1945 márciusa között. (A helytörténeti kutatásokra még ezen a téren is nagy feladatok várnak.) Általánosságban annyi elmondható, hogy óriási *nehézségekkel* kellett szembenéznie az újonnan kiépülő közigazgatásnak. Helyenként olyan nagy hiány volt az élelmiszerben, hogy éhínség ütötte fel a fejét. (A gabonarakárakat vagy a visszavonuló németek fosztották ki vagy a bevonuló szovjetek, esetleg a környékbeli lakosok.) Az igazságszolgáltatás alig működött. A közegészségügyi helyzet katasztrófális volt (helyenként tifusz-járvány ütötte fel a fejét), hiányzott a gyógyszer és az orvosi személyzet is. (A marosvásárhelyi *Szabad Szó* egyik újságírójának információi szerint december végén Szászrégentől Sepsiszentgyörgyig egyetlen orvos volt, az is nyolcvan éves.³¹⁵)

A vasút alig működött, mert az alagutakat, hidakat a visszavonuló németek mindenütt felrobbantották (Nagyvárad és Kolozsvár közt legalább december elején helyreállt a vasúti összeköttetés, de Brassó felé nem lehetett utazni). A gazdaság romokban hevert. A gyárak egy részét háborús károk érték, nem volt alkatrész vagy az alapanyag hiányzott ahhoz, hogy újra beindítsák a termelést.³¹⁶ A termelés megkezdése céljából, a szaktanács támogatásával december 17-én megalakították Kolozsváron a Munkások Általános Gazdasági és Ipari Szövetkezetét, a MÁGISZ-t. Alapításának ötlete abból a felismerésből származott, hogy a város közszükségleti cikkekkel való ellátása nehezen biztosított és a gyárak, üzemek újraindításához

312 Lásd a 30. és 48. sz. dokumentumot.

313 Boros, 2002. 79., 87.

314 Hetényi Varga, 1994. 541–545. és uő. 1996. 321–326, 368.

315 *Szabad Szó* 1945. január 1. Ennek azonban ellentmondani látszik dr. Benke János Háromszék vármegyei mb. főorvos, aki egy november 18-i gyűlésen azt közölte, hogy a korábban működött mintegy 50–60 orvosból 11 maradt a helyén, és a legtöbb védőnő, gyógyszerész és bába is a helyén van. *Dolgozók Szava* 1944. november 20.

316 Pop, 1996. 103–106.

szükséges tőke is hiányzik. Két ágazata volt, a fogyasztói és a termelői. Ehhez hasonló *munkásszövetkezeteket* Nagyváradon, Marosvásárhelyen, Máramarosszigeten, Nagyváradon, Szatmárnémetin és Székelyudvarhelyen is létrehoztak, de csak az utóbbi három városban voltak termelő ágazataik is.³¹⁷

A vidék állapotáról a korabeli napilapokban sok minden olvasható, ám a cenzúra (vagy öncenzúra) sokszor lefogta az újságíró tollát. Ezért is érdekes az a beszámoló, amelyet Demeter Béla (az *Erdélyi Gazda* korábbi szerkesztője, gr. Teleki Béla titkára) készített a kolozsvári EMGE számára 1944. decemberi útjáról, amikor is Déstől Sepsiszentgyörgyig bejárta fél Észak-Erdélyt.³¹⁸ Ebből megtudhatjuk például, hogy a pénzforgalom terén teljes volt a káosz. Forgalomban volt a pengő, a szovjetek által kibocsátott ún. háborús pengő és a lej is (általában 1:30 volt a pengő-lej árfolyam, de Háromszéken már 1:50-et is elért). A gazdasági nehézségeket úgy igyekeztek a főispánok áthidalni, hogy megpróbálták *önellátásra* berendezkedni, illetve a közeli vidékekkel valamiféle *barter-kereskedelmet* folytattak.³¹⁹ Mindenki úgy boldogult, ahogy tudott. Például Demeter Béla Háromszéken azt tapasztalta, hogy „A közköltségek fedezését úgy oldották meg, hogy a megyei szeszgyárakat üzembe helyezték, letiltották a magánfőzdeket és a kisüstön történő főzéseket. Egy liter pálinka hivatalos előállítására nyolc pengőbe kerül és ötven pengőért árusítják. Ilyenformán a megye literenként negyven pengőt keres. Ezenkívül bevezettek egy külön hat százalékos forgalmi adót, amit külön minden árucikkhez hozzá számítanak. Ebből is jelentős összegek folynak be. Mindezekhez hozzáadva közadókat, meg tudják oldani átmenetileg a közkiadásokat.”³²⁰ Maros-Tordában azonban a közadók már nem fedezték a kiadásokat, ezért *szükségpénz* kibocsátását fontolgatták, mintegy száz millió pengő értékben, amelynek fedezetét az ún. Ósmarosszék erdő-közbirtokosság favagyona biztosította volna. A három vásárhelyi magyar bank garantálta is a pénzt, de a Banca Româneasca és az Albina ezt megtagadták, s attól való félelmükben, hogy erre nehegy rákényszerítsék, készpénzüket visszaküldték az anyaintézetekhez. Egyébként Kurocskin őrnagy, a helyi katonai parancsnok hozzájárult a szükségpénz kibocsátásához, de a terv gyakorlati megvalósítása mégis elmaradt, hiszen annak csak akkor lett volna igazán értelme, hogy ha az összes többi észak-erdélyi vármegye is elfogadta volna fizetési eszköznek, Maros-Torda vármegye határain belül ugyanis legfeljebb csak adót lehetett volna fizetni vele.

A nehézségeken részben azért tudtak nehezen úrrá lenni, mert az adott probléma megoldásához hiányoztak a megfelelő eszközök. (Például az élelemhiány egyik oka az volt, hogy a szállítóeszközök hiányában még a barter-kereskedelmet sem lehetett beindítani a különböző vármegyék közt.) Sokszor azonban a hozzá

317 Bővebben lásd: Vincze, 1999. 171–184.

318 Lásd a 28. sz. dokumentumot.

319 Persze voltak olyanok, akik nem vártak ölbe tett kézzel, és kihasználták a kínáló lehetőségeket. A „feketézők”, üzletelők, vállalkozó szellemű magánkereskedők olykor Debrecenig, Bukarestig is eljutottak, és a hiánycikkkel (zsír, liszt, cukor stb.) hazaérve hamarosan nagy haszonra tettek szert.

320 Lásd a 28. sz. dokumentumot.

nem értés is oka volt a siralmas közállapotoknak. A közigazgatás új vezetőinek kinevezése – mint már Kolozsvár kapcsán is említettük – elsősorban *politikai szempontok* alapján történt,³²¹ ami nyilvánvalóan nem segítette elő a közigazgatás szakszerű újjászervezését. Nem csoda, hogy 1945 februárjában egy feltehetően kolozsvári, „manista” román értelmiségi arról tájékoztatta Bukarestet, hogy „Észak-Erdélyben tulajdonképpen nem létezik igazi közigazgatás. Helyi hatóságok léteznek, találmokra kiválogatott, leggyakrabban elméleti vagy gyakorlati felkészültség nélküli elemekből. Az elszigetelt megyék között semmilyen kapcsolat vagy közösség sincs. Nincs felsőbb hatóság, amely összehangolná az egyes megyék közigazgatását. Minden megye *kvázi autonóm módon*, saját normák szerint, saját költségvetéssel *igazgatja magát*, azok gyakran fantazma elképzelései szerint, akik véletlenül és ideiglenesen a vezetőségben vannak. Mindenütt teljes közigazgatási és pénzügyi káosz van.”³²² (A szerzők kiemelésé.) Ami a kényszer-önellátást illeti, érdekes módon egy 1945 végi magyar összeállítás anonim szerzője³²³ is hasonlóan látta a helyzetet, mint az előbbi, név nélküli román szerző: „Minden falu és minden város, akarva, nem akarva önálló impériumhoz [hatalomhoz – a szerzők megj.] jutott, [...] mintegy tíz »autonóm köztársaság« gyakorolta a hatalmat.”³²⁴

Igaz ugyan, hogy az anyagi helyzet általában nagyon rossz volt (négy év háború után nem is lehetett másként), azonban néhány vonatkozásban jobb volt a helyzet, mint 1940 előtt. Ekkor ugyanis még *szabadon lehetett használni* a nemzeti színeket, jelképeket és az anyanyelvhasználat terén is nagy szabadság uralkodott. A nemzeti szimbólumok használata magától értetődő volt, hiszen a nyelvhasználat, a kétnyelvű feliratok mellett ez jelképezte a legszembetűnőbben a valódi jogegyenlőséget. Persze a sovinszta románok a magyar zászlók használatát egy-egy gyűlésen vagy ünnepségen a „horthy-fasizmus” megnyilvánulásának tartották.³²⁵

A kétnyelvű feliratok kérdését ekkor még a legtöbb helyen sikerült békésen elrendezni. A magyar nevek nagy részét még 1918 előtt adták, az impériumváltás után persze a románok minden utcát, teret átkereszteltek. A „különállás” idején a színmagyar településeken megmaradtak a régi elnevezések, míg a kizárólag román többségű településeken visszaállították a második bécsi döntés előtti neveket. (Természetesen mindazok az utcanévek, amelyek a fasizmusra emlékeztettek: Hitler tér, Horthy utca stb. eltűntek, helyettük az új korszakot szimbolizáló nevek: Malinovszkij tér, Szovjet hősök tere kerültek.) Viták így csak a vegyes nemzetiségű

településeken voltak – főleg Kolozsváron, ahol a románok egy része *presztízskérdést* csinált az utcanévekből, mivel úgy érezték, hogy a magyar nevek a Horthy-uralom továbbélését jelképezik.³²⁶ Végül a legtöbb esetben sikerült többé-kevésbé megnyugtató kompromisszumos megoldást találni – olykor úgy, mint a Petőfi utca esetében, amelyet „kettévágtak”, vagyis egyik felén megmaradt a magyar elnevezés, a másik felén pedig visszakapta az 1919–40 közti román nevét.³²⁷ (Az *újabb korszakváltást* természetesen az utcanévek is tükrözték: például Kolozsváron a Hitler térből Malinovszkij tér lett, a Horthy Miklós útból Horea út, a Bánffy utcából Cloșca, a Tisza Istvánból Crișan, a Vasvári Pálból pedig Józsa Béla.)

Ami a *nyelvhasználatot* illeti, a tömegszervezetek összejövetelein vagy a hatóságokkal való kapcsolattartásban a magyar többségű vidékeken a magyart, román többségű vidékeken a románt használták, ám a vegyes nemzetiségű vidékeken komoly feszültség forrása volt a hivatali nyelvhasználat.³²⁸ Igaz, hogy még létezett az a román generáció Erdélyben, amely 1919 előtt megtanult valamelyest magyarul, ám sokan presztízis-okokból sem voltak hajlandók megszólalni magyarul, mondván, hogy „vége a magyar uralomnak”.

A nyelvkérdésben 1945 elején két jogszabály is elkészült: a Maros-Torda vármegyei főispán, dr. Victor Groza (Petru Groza testvére) január 22-én és a Kolozs vármegyei főispán, Vasile Pogăceanu február 10-én közzétett rendeletei.³²⁹ Az előbbi jogszabály többek közt úgy rendelkezett, hogy „Minden állami, megyei és városi hivatalban mindennemű felirat magyar és román, illetve román és magyar nyelven függesztendő ki, aszerint, amint az illető város vagy község lakossága magyar vagy román többségű. Minden hivatalos rendeletet két nyelven kell kiadni a fenti elvek szellemében. Ugyanez vonatkozik az utcaelnevezésekre, üzlet, gyár és más magánjellegű felíratra is (orvosok stb.). [...] A városok és községek magyar és román nevei egyaránt hivatalosnak tekinthető.” Az utóbbi jogszabály 3. szakasza pedig kimondta: „Kolozsvár és Kolozs megye területén a hivatalos nyelv mind a román, mind a magyar nyelv.” A Központi Tanácsadó Testület jogügyi bizottsága³³⁰ (személy szerint Pásztai Géza és Bernád Ágoston) által elkészített jogszabály többek közt elrendelte, hogy azokon a területeken, amelyekben kilencven százalékban ugyanazt a nyelvet beszélő lakosság él, az legyen a hatóságoknak a belső igazgatásai nyelve is. Az is figyelemreméltó, hogy mindkét jogszabályban több helyen is megjelenik a *proporcionalitás* elvének alkalmazása. Például a marosvásárhelyi jogszabály többek közt úgy rendelkezett, hogy „Minden állami, megyei és községi hivatalba, illetve szolgálatba lehetőleg a magyar és román nyelvet beszélő

321 Beke György író, aki serdülő fiatakként élte át az itt tárgyalt időszakot Háromszéken, azt mondja, hogy: „A szovjet uralom a gyakorlatban azt jelentette, hogy kommunista volt a megyefőnök, a polgármester, a rendőrkapitány, a népőrség parancsnoka.” Lásd: *Beke*, 1993.

322 *Lácustá*, 1995., 25.

323 A jelentés nincs aláírva, de számos jel arra utal, hogy szerzője az a Szcenczei László író, aki 1946 elején Budapesten kiadott könyvében is kitért az 1944 őszi – 1945 tavaszi eseményekre. Lásd: *Szcenczei*, 1946.

324 MOL a Külügyminisztérium Beke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 63. doboz, IV-148. csomó, 12/Bé.-1946. („Észak-Erdély politikai helyzete a különállás idején”).

325 Az ún. „zászlókérdés” még 1945 nyarán is komoly feszültséget keltett a két nemzet között. Elgondolkodtató mindazonáltal, hogy azt a természetes törekvést, miszerint az erdélyi magyarság a nyilvánosság előtt szabadon használhassa nemzeti színeit, még a magyar kommunisták (Luka László vagy Bányai László) is a „horthy-fasizmus maradványának” tartották.

326 Lásd például a *Világosság* 1945. október 7-i számában ifj. Teofil Vescan cikkét (Románok nevében a közeledésért).

327 *Demeter* 1975., 347–349.

328 Uo. 354–355.

329 Victor Groza rendelete a *Szabad Szó* 1945. január 22-i számában jelent meg. A Kolozs megyei és városi prefektúra 847/1945. sz. rendeletét közli: *Joó*, 1983. 119–125. Demeter a visszaemlékezésében azt írja, hogy „technikai nehézségek” miatt késve, február 10-én jelent meg a rendelet. *Demeter*, 1975. 355.

330 Az észak-erdélyi ODA „pártjai és szervezetei által kiküldött” Jogügyi Bizottság december 28-i állásfoglalásában leszögezte, hogy Észak-Erdélyben a hivatalos nyelv a magyar és a román. Lásd a 23. sz. dokumentumot.

(szóban és írásban ismerő) erdélyi származású tisztviselők állíttassanak az ott élő nemzetiségek köréből, lehetőleg arányszámuknak megfelelően. A kolozsvári rendelet pedig előírta, hogy: „A közösségek által adott iparendelvények és jogok, valamint a közmunka-szolgáltatások elosztása az illető közigazgatási egységben található nemzetiségek arányában történik.”³³¹ Az is feltűnő, hogy a két jogszabályba olyan passzusok is belekerültek, amelyek arra utalnak, hogy azok megfogalmazói abban reménykedtek, miszerint majd egyszer az egész Erdélyben (vagy Romániában) be lehet vezetni a vonatkozó intézkedést. („Ha a hatóság, hivatal vagy közintézmény tevékenysége több megyére vagy az egész országra kiterjed, az első bekezdésben megállapított arány annak a megyének a nyelvi megoszlása szerint nyer megállapítást, ahol az illető szerv székel.”³³²)

Ismereteink szerint a tárgyalt időszakban csupán ez a két tételes jogi kodifikáció született annak érdekében, hogy szabályozzák az adott vármegyében a magyar és román nyelvhasználatot. Elszórt forrásaink azonban arra utalnak, hogy más megyékben is biztosított volt a kétnyelvűség. Például Gyárfás Albert háromszéki alispán egy 1944. november 18-i gyűlésen kijelenti: „Mint *Románia szerves részének* és mint magyarlakta területnek a hivatalos nyelve a magyar és a román egyenlő érvénnyel.”³³³ (A szerzők kiemelése.)

A február 7-én megjelent *Nemzetiségi Statútum*³³⁴ azonban világossá tette, hogy Bukarestben a *homogén nemzetállam akarása* még mindig lehetetlenné teszi a kisebbségi kérdésnek az érintettek számára is kielégítő rendezését. (A kolozsvári szociáldemokraták – még megjelenése előtt – nyílt levélben igen határozottan kritizálták a statútum-tervezet szövegét.³³⁵ Kritikai észrevételeiknek persze semmi fogantatja sem volt.)

Néhány korabeli dokumentumból azonban az derül ki, hogy nem mindenütt volt olyan rózsás a helyzet, mint Kolozs és Maros-Torda vármegyékben. Például Pakocs Károly szatmári püspöki helynök – kötetünkben közölt jelentésében³³⁶ – 1944 végén arról számol be, hogy Ștefan Anderco szatmári főispán *csak* a román nyelvű beadványokra ad választ, csak román nyelven, a tisztviselőknek pedig kiadta rendeltetbe, hogy a vármegyeházán „magyar szónak többé elhangzania nem szabad.”

Az autonómista törekvések kiteljesedése és bukása

December 2-án újabb kormányválság robbant ki Bukarestben. Részben a kommunisták követelése (a belügyi és hadügyi tárcákat akarták megszerezni), részben pedig a történelmi pártok vádaskodásai miatt lemondott Sănătescu tábornok. Visinszkij ezekben a napokban éppen ismét Bukarestben tárgyalt, a

fejgyverszüneti egyezményben foglalt kötelezettségek teljesítéséről.³³⁷ Mivel a külügyi népbiztos-helyettes még ekkor sem érezte elég erősnek a kommunista pártot ahhoz, hogy egymaga (illetve ODA-szövetségeseivel) tartós kormányt tudjon létrehozni, nem akadályozta meg, hogy a király kinevezze Nicolae Rădescu tábornokot miniszterelnökké.³³⁸ Ezt követően mintegy két hónapig viszonylagos nyugalom jellemezte a román belpolitikai életet. Az újabb politikai válság azt követően robbant ki, hogy a szovjetek által frissiben pártfőtitkárrá kinevezett Gheorghe Gheorghiu-Dej hazatért Moszkvából és a kormány megbuktatása érdekében az ország számos pontján folyamatos tömegdemonstrációt szerveztek. Rădescu tábornok az év elején nem csupán az állandósuló tiltakozó demonstrációkkal kellett szembesülnie, hanem azzal is, hogy Kolozsvárott *az autonómista tendenciák felerősödtek*.

December 1-jén ugyanis „Észak-Erdély ügyeinek intézése” céljából Kolozsvárott megalakították az *ODA Észak-Erdélyi Központi Tanácsadó Testületét*. (A 2-i *Világosság* szerint ez „merőben új helyzetet teremt mind Kolozsvár, mind az egész Észak-Erdély belső életében.”) A negyvenhat fős testületben hatan-hatan képviseltek az RKP-t, az RSZDP-t, a szaktanácsot és az MNSZ-t, négyen az Ekésfrontot, ketten-ketten a Hazafiak Szövetségét, a Demokrata Zsidó Népközösséget és a Népvédelmi Egyesületet,³³⁹ tizenkét helyet pedig ismét félretettek az RDSZ számára. A testület összetételét vizsgálva két észrevételt lehet tenni: 1.) a magyar kisebbség érdekképviselője eléggé *gyengén* volt reprezentálva, hiszen a negyvenhatból csak hat tagot delegált az MNSZ (ez nem azt jelenti, hogy a tagok közt csupán ennyi volt magyar nemzetiségű); 2.) a kommunisták a szatellitpártokon (Ekésfronton, Népvédelmi Egyesületen, Hazafiak Szövetségén, Demokrata Zsidó Népközösségen) keresztül a tényleges befolyásukhoz, támogatottságukhoz képest *aránytalanul nagy* képvisellettal rendelkeztek. Az RDSZ e testületnek a munkájában sem vett részt, mivel véleményük szerint „a Nemzeti Demokrata Arcvonal egyes csoportjai vagy képviselői *észak-erdélyi autonómiát követelnek*”.³⁴⁰ (A szerzők kiemelése.)

Ugyanekkor hét szakbizottságot (közigazgatási, jog- és igazságügyi, pénzügyi, vallás- és közoktatásügyi, gazdasági, munkaügyi és közegészségügyi) is felállítottak, melyek munkaköre kiterjedt „minden olyan lényeges problémára”, amely Észak-Erdélyben felmerült. Fölvethető a kérdés: a Központi Tanácsadó Testületnek vajon csupán „kezdményező”, illetve javaslattevői jogköre volt-e, illetve, hogy hatásköre *kiterjedt-e* Kolozsváron, Kolozs megyén túl? Az eddig megismert forrásaink alapján leszögezhetjük: a grémium jogosítványai *nem terjedtek túl a javaslattevői, véleménynyilvánítási jogkörön* – és a megye határain.³⁴¹ (Többek között ezt támasztja alá a

331 Joó, 1983., 124.

332 Uo. 120.

333 *Dolgozók Szava* 1944. november 20.

334 A nemzetiségi statútum szövegét közli: Joó, 1983., 113–118.

335 *Erdély* 1944. december 25.

336 Lásd a 30. sz. dokumentumot. A közállapotok leírását román szemszögből lásd: *Porumbăcean*, 1995., 86–92.

337 *Constantiniu – Chiper*, 1995. 13.

338 *Giurescu*, 1996. 48–49. és *Rădescu*, 1992.

339 *Világosság* 1944. december 2.

340 *Világosság* 1945. február 1.

341 Egy keltezetlen – de a szöveggörnyezet alapján 1945. január 20. és február 12. közti időre datálható – és ismeretlen személytől vagy csoporttól származó, a debreceni Ideiglenes Nemzeti Kormányknak küldött Aide Mémoire-ban is az olvasható, hogy a Központi Tanácsadó Testület „egyelőre csak Kolozsvár és környéke politikai parlamentje...” *Az erdélyi magyarság problémái*. MOL, a Belügyminisztérium iratanyaga, nemzetiségi

Központi Tanácsadó Testület december 22-i beszámolója, mely szerint „A Testület intézkedéseit a következő formában fogantatosítják: »A Központi Tanácsadó Testületől kapott megbízásunk alapján *javasoljuk* a főispán (polgármester) úrnak a következő rendelkezés kiadását:...«”.³⁴² A szerzők kiemelése.) Ami a második kérdést illeti, a grémium már megalakulása napján *bejelentette igényét* arra, hogy jogi és földrajzi hatáskörét a közeljövőben kiterjessze.³⁴³ A december 11-i gyűlésén felszólaló Bernád Ágoston az MNSZ részéről *javaslatot* tett arra, hogy „Észak-Erdély teljes *demokratikus önkormányzata* már a fegyverszüneti szerződés hatályának tartamára is minél előbb kiépíttessék” (a szerzők kiemelése), és *kérjenek engedélyt* a SZEB-től „az államigazgatás főbb ágazatainak megfelelő tanács felállítására”. Bernád szerint ez a tanács „a mindennapi élet szükségletei szerint felmerülő kérdések szabályozása végett a *jogalkotás és végrehajtás* feladatait látná el egész *Észak-Erdélyre kiterjedő* hatállyal.”³⁴⁴ (A szerzők kiemelése.)

Ennek kapcsán felmerül a kérdés: miként viszonyultak ehhez a grémiumhoz a szovjet hatóságok? Forrásaink alapján úgy tűnik, *nem beszélhetünk egységes álláspont*ról, ugyanis a katonai és a külügyi vezetést más-más szempontok és érdekek vezérelték. Tyevcsenkov, a területet felügyelő 2. Ukrán Front Politikai Főcsoportfőnökség vezetője december 4-én még úgy vélte, hogy „Elengedhetetlen Észak-Erdély ügyeiben egy kormánybiztosság megszervezése”.³⁴⁵ Nicolae Goldberger 1944. december közepi, A. I. Lavrentyevhez, az OSZSZK külügyi népbiztosához elküldött levele³⁴⁶ azonban azt mutatja, hogy egy központi végrehajtó szerv felállítását Moszkvában nem támogatták. A levélben ugyanis az RKP központjából Kolozsvárra küldött politikus az észak-erdélyi gazdasági és pénzügyi helyzetre hivatkozva kérte egy észak-erdélyi *Ideiglenes Közigazgatási Vezetőség* felállítását. (A feladatát a következőben jelölte meg: „A közigazgatási, pénzügyi, kereskedelmi, egészségvédelmi és oktatási szerveket irányítaná” egész Észak-Erdély területén és ennek a vezetését „a szovjet katonai hatóságok az észak-erdélyi lakosság köréből jelölnék ki”.) A levelet Lavrentyev 1944. december 26-án eljuttatta Visinszkijhez, aki a román ügyek intézésében teljhatalommal rendelkezett. A szovjet külügyi népbiztos-helyettesnek a javaslatról az volt a véleménye, hogy „Ez nem helyes. A *legrövidebb időn belül elő kell készíteni* a SZEB számára az *átadásról szóló javaslatot*.”

ügyek, Erdei Ferenc iratai, XIX-B-1-h, 1. doboz, 1. csomó, sz. n. A kolozsvári *Plugării* 1945. január 24-i számában a KTT-t „a Romániai ODA Kolozsvári Központi Tanácsadó Testülete”-ként emlegették. Ez szintén arra utal, hogy a hatásköre még 1945 elején is csak a megyére terjedt ki.

342 Lásd a 19. sz. dokumentumot. Ennek némileg ellentmond egy másik forrásunk. A már többször idézett 1945 végi jelentés szerzője (Szenczei László?) szerint az alakító jegyzőkönyvben „olvashatjuk, hogy ez az átfogó jellegű tanácsadó testület mind magánosok, mind közületek – intézmények, pártok vagy egyesületek – ügyeiben *elvi jelentőségű határozatokat hoz*.” (A szerzők kiemelése.) MOL, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 63. doboz, IV-148. csomó, 12/Bé.-1946. („Észak-Erdély politikai helyzete a különállás idején”.)

343 „Előreláthatólag alkalom nyílik majd arra, hogy ez a szerv a kezdeményezéssel kapcsolatos előkészítő munkák befejeztével a kolozsvári és az észak-erdélyi ügyek legfelsőbb intézésére is vállalkozhatik.” *Világosság* 1944. december 2.

344 *Világosság* 1944. december 12.

345 Lásd a 17. sz. dokumentumot.

346 *Ciuceanu*, 1997. 106–108.

Ideiglenes hatóságot nem kell létrehozni.”³⁴⁷ (A szerzők kiemelése.) A szovjet hitellel létrehozandó észak-erdélyi bankkal kapcsolatban pedig megjegyezte: „Ezt az egész Romániára jellemző problémát a román kormány az ország többi területével együtt fogja megoldani.”³⁴⁸ Ebből világosan látszik, hogy Moszkvában már 1944 végén a terület mielőbbi átadásának lebonyolítása volt napirenden, emiatt pedig *egyelőre* nem állt érdekükben, hogy létrejöjjön egy Észak-Erdély *különállását* szimbolizáló szervezet.

A Központi Tanácsadó Testület megalakításának napján ismét tanácskozott az ODA kolozsvári bizottsága és erélyesen sürgette „Észak-Erdély közéletének teljes megtisztítását”.³⁴⁹ Az elkövetkező hetek–hónapok fejleményei azt mutatták, hogy épp a „purifikáció” okozta a legtöbb sérelmet és többek közt emiatt tört ki a vita a kolozsvári magyar szociáldemokraták és kommunisták közt.

A tisztogatást – legalábbis Kolozsvárott – nem a bírósági szervek végezték, hanem a közigazgatási szervek által felállított bizottságok és a szakszervezeteken belül létrehozott testületek. A bizottságok eleinte a román minisztertanács 461. sz. törvénye³⁵⁰ alapján végezték munkájukat. Azokat a tisztviselőket, akiket a tisztogatási törvény értelmében a „demokratikus elvekkel ellenkező magatartást” mutattak, ideiglenesen felfüggesztették. A bizottságoknak jogukban állt kizárni a vádlottakat a szakszervezetekből, de elbocsátásokra és internálásokra csak *javaslatot* tehettek. Az internálást a főispán/megyefőnök rendelte el, amelynek végrehajtásával a rendőri szerveket bízta meg. Az internáló tábort a város területén állították fel.

A városi és megyei tisztviselők felülvizsgálása céljából 1944. december 2-án létrehozták a Városi Tisztogató Bizottságot, amelynek Neumann Sándor, Virgil Salvan, Gheorghe Chiciudean, Szepesi Sándor és Lakatos István lettek a tagjai. A bizottság a hónap közepén nyilvánosságra hozott közleményében határozta meg a háborús bűnösök fogalmát: „Háborús bűnös az, aki a háborút előkészítő és előidéző parlamenteknek, kormányoknak tagja volt vagy azokat képviselte vagy az, aki azok szellemében rendeleteket és embertelen parancsokat adott ki vagy azok végrehajtását elrendelte.”³⁵¹

December 12-én a Központi Tanácsadó Testület a különböző tisztogató bizottságok munkájának összehangolására és felülvizsgálására egy öttagú bizottságot állított fel, amelyet Fellebbviteli Tisztogató Bizottságnak neveztek, a tagjai pedig Neumann Jenő, Sály István, Gheorghe Rusu, ifj. Teofil Vescan és Wolf Sándor lettek. Ez a grémium aztán egy 1945. január 8-i javaslatában³⁵² felsorolta, hogy melyek azok a „fasiszta, profasiszta vagy antidemokratikus” politikai pártok, szervezetek, amelyeknek tagjait automatikusan purifikációs eljárás alá kellett

347 Lásd a 21. sz. dokumentumot.

348 Uo.

349 *Világosság* 1944. december 1.

350 A Monitorul Oficialban 1944. szeptember 19-én megjelent 461. sz. törvény rendeli el a közalkalmazottak felülvizsgálatát.

351 *Világosság* 1944. december 13. és *Demeter*, 1975. 353–354.

352 Lásd a 27. sz. dokumentumot.

vonni. A Nyilaskeresztes Párt, Imrédy-párt és a Vasgárda mellett ott szerepelt az Erdélyi Párt és a Tizes Szervezet is, amelyeknek valójában csak az volt a „bűnük”, hogy nem voltak baloldaliak.

A bizottságok munkáját több vád érte. Például a már idézett, 1945. februári jelentés névtelenségbe burkolózó szerzőjének az volt a véleménye, hogy „a közigazgatás minden szervében folyik a tisztogatás, [de] nem egészen az igazságosság jegyében. A tisztogató bizottságokban alig egy-két magyar delegátus vesz részt, főképpen zsidók és románok tisztogatnak, akik [saját] véleményük szerint nem lehetnek fasiszták. (Egyes román vezető politikus papok azt jelentették ki, hogy a románok született demokraták, tehát a fasiszmus bűnében nem részesek.) Ennél érthető a magyarságot a legnagyobb veszedelem, mert a Népi Szövetség a tisztogató bizottságokba nem kemény kiállítású embereket küld ki, hanem rendszerint a helyzettel tisztában nem levő egyéneket, akik a románok fondorlatai ellen nem tudják a vádlottakat megvédeni. Már maga az a tény is, hogy a bűnösség megállapításánál csak 1940 utáni politikai magatartást veszik alapul, holott a román vasgárda működésének legintenzívebb korszaka éppen 1940 előtt volt.”³⁵³

Az MNSZ szélső bal szárnyához sorolható Balogh Edgár vagy Bányai László igen *egyvoldalúan* viszonyultak a tisztogatáshoz.³⁵⁴ Ennek okát Szabédi László abban látta, hogy „magyar részen csak a baloldal számít demokratának, román részen ezzel szemben demokratának számítják a Vasgárdának is azokat a kevésbé kompromittált elemeit, akiknek sikerült megúszniok a különböző purifikációs eljárásokat...”³⁵⁵ Tehát míg a magyar kommunisták – a Balogh Edgár-megfogalmazta „kétoldali reakció elleni harc” jegyében – kérelmelhetetlen szigorral igyekeztek minden, általuk „reakciónak” tartott magyart „kipurifikálni”, aközben nem vették észre (mert „mindenre, ami magyar, felfokozott gyanakvással és mindenre, ami román, kettőzött bizalommal tekint” – írja előbbi levelében Szabédi a kommunis-tákról) hogy ezáltal épp *a román nacionalistáknak tesznek szívességet* azzal, hogy jóval nagyobb tisztogatás, felelősségre vonás történik a magyarság soraiban, mint a románságéban. Természetesen román részről kapva-kaptak a lehetőségen, hisz’ a tisztogatás jó eszköznek bizonyult ahhoz, hogy a közigazgatásból minél több magyart eltávolítsanak. (Ráadásul, akit valamelyik tisztogató bizottság „kipurifikált”, azoknak 1945. március közepétől – a román közigazgatás visszatérése után – tartania kellett attól, hogy hatósági úton eltávolítták a városból.)³⁵⁶

A politikai tisztogatás kapcsán zajlott le az első jelentősebb *sajtóvita* is. Még a februári *Világosság*ban fölvetette a *Magyar Demokrata Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szövetsége* egyik képviselője, Kiss András, hogy „ha valaki zsidó, egyúttal maradéktalan demokrata is és minden tekintetben, minden esetben olyan ember,

353 Lásd a 37. sz. dokumentumot.

354 Többek közt lásd a *Világosság* 1944. november 5., 10. és 28-i számait, Balogh Edgár, Nagy István és Bányai László cikkeit.

355 Szabédi László levele Püski Sándorhoz. Kézirat, H.é.n. [Kolozsvár, 1945 április?] EMKE Szabédi László Emlékház, Szabédi-hagyaték, Kolozsvár.

356 *Fülöp – Vincze*, 1999. 64–65.

hogy ne legyen purifikálható?”³⁵⁷ Ezt követően, már áprilisban (tehát a román adminisztráció visszatérte után) a szociáldemokrata *Erdély* és az MNSZ lapja, a *Világosság* hasábjain folyt tovább a vita erről a kérdésről. Lakatos István ugyanis vezércikkében („Tisztogassunk szigorúan, de igazságosan!”) bírálta a Legfelsőbb Tisztogató Bizottságot, amely mindazoknak a kolozsvári tisztviselőknek az inter-nálását kérte, akiknek a legcsekélyebb része is volt a deportálásokban vagy akiket az alsóbb fokú tisztogató bizottságok a legcsekélyebb büntetésben részesítettek.³⁵⁸ Csakhogy ilyen alapon a város valamennyi magyar tisztviselőjét le lehet csukni – írja a szociáldemokrata politikus –, hiszen azok helyben mozgósított személyként kötelezően részt kellett vegyenek a helyi zsidóság összegyűjtésében. Szerinte az intézkedés ezért azt a látszatot kelti, hogy „itt faji bosszúról, nemzeti kalkulációról van szó...”³⁵⁹ Lakatos figyelmeztetése pusztába kiáltott szó maradt.

Nemcsak Lakatos állította, hogy igazságtalan a tisztogatás, mert elsősorban a kisembereket sújtja, hanem Jordáky Lajos, az RKP helyi prominens politikusa is előhozakodott a problémával a Központi Tanácsadó Testület 1945. február 7-i ülésén. Ugyanitt vetettek fel egy másik vitatott kérdést, az *arányszám* kérdését. Míg ugyanis a szociáldemokraták meggyőződéssel vallották, hogy a valódi nemzetiségi jogegyenlőség a *szubszidiaritás és a proporcionalitás* elvén alapszik,³⁶⁰ addig a kommunisták mindkettőt elutasították. Ifj. Teofil Vescan például azzal érvelt a proporcionalitás ellen, hogy „nem lehet mindenütt szigorúan csakis a nemzetiség elvén állni. A döntő tényező a demokrácia. Ahol szükséges, ott lemondunk a nemzetiségi elvről és demokratikus embert állítunk oda, tekintet nélkül nemzeti-ségére.”³⁶¹

A proporcionalitás kérdésében a kommunisták és szociáldemokraták közt később sem volt egyetértés. A kommunista Dán István, aki hamarosan Kolozsvár alpolgármestere lett, márciusban egyenesen azt állította, hogy a nemzetiségi arányszám „ikertestvére a hírhedetté vált numerus claususnak”, tehát „a demokráciának semmi köze az arányszámhoz”.³⁶² A szociáldemokratákat nem lehetett meggyőzni a Vescan vagy Dán István-féle demagógiával, mindvégig kitartottak az elveik mellett – még azután is, hogy a cenzúra lehetetlenné tette a kérdéssel foglalkozó írásaik megjelenését.

Ahhoz, hogy a nemzetiségi arányszámot adott esetben érvényesíteni lehessen, nemcsak a kommunistákat kellett (volna) meggyőzni, hanem meg kellett ismerni a *nemzetiségi számarányt* is. Egy *új népesség-összeírást* már id. Vescan főispán is

357 *Világosság* 1945. február 13.

358 *Lakatos-kézirat*, 1022.

359 *Erdély* 1945. április 3. Lakatos István azt írja a visszaemlékezésében, hogy a cikk óriási feltűnést keltett a városban, mert egy tabukérdést mert feszegetni. A következmény azonban nem maradt el: Jakab Sándor, a kommunista párt egyik helyi „erős embere” antiszemitizmus vádjával feljelentette Lakatosot a SZEB helyi vezetésénél. Szerencsére a szociáldemokrata politikus ekkor még tisztázni tudta magát az alaptalan vádakkal szemben. Lásd: *Lakatos-kézirat*, 1024–1028.

360 *Erdély* 1945. március 19.

361 *Világosság* 1945. február 13.

362 *Világosság* 1945. március 11.

kilátásba helyezte a november 8-i felhívásában, amit november második felében tartottak meg.³⁶³ Az eredményeket december közepén tették közzé.³⁶⁴ Eszerint Kolozsvár összlakossága 73.000 fő volt, amelynek 83,5 százaléka, (61.000) volt magyar, 11 százaléka román nemzetiségű volt, zsidó nemzetiségűnek pedig kilencszázan vallották magukat. A város népessége 1941-ben még közel 111.000 volt (amiből 98.000 volt magyar, 10.000 pedig román nemzetiségű³⁶⁵), a visszaesés tehát igen tetemesnek mondható. Ez részben azzal magyarázható, hogy a 17.000, munkaszolgálatra behívott vagy koncentrációs táborokba hurcolt zsidóból nagyon kevesen tértek még vissza. Ezen kívül figyelembe kell venni, hogy több ezren menekültek el szeptemberben, október elején, a behívottak nagy része pedig még a fronton harcolt és persze az október 11. utáni napokban deportált ezek is hiányoztak a népszámlálási idején. December 1-én Marosvásárhelyen is volt népszámlálás,³⁶⁶ amiből kiderült, hogy a város lakossága ugyancsak megcsappant. A népszámlálási idején kerekítve csupán 30.000-en tartózkodtak a városban, akik közül 28.000-en magyarnak (94,5 százalék), 1800-an (6 százalék) pedig román nemzetiségűnek vallották magukat. A nagyarányú népességcsökkenés (1941-ben még 45.000-en laktak a városban, 42.000 magyar és 1700 román³⁶⁷) itt is azzal magyarázható, hogy 1944 nyarán a város 5700 zsidó származású lakosát deportálták (illetve a férfiakat már korábban munkaszolgálatra vitték), akik közül addigra csak nagyon kevesen tértek vissza, ezen kívül az év végén még mindig mintegy 8500-ra tehető azok száma, akik a frontokon vagy hadifogságban voltak vagy a román adminisztráció visszatérte után internálótáborokba hurcolták.

December utolsó napjaiban Szatmár vármegyében ugyancsak tartottak népszámlálást, de ennek eredményei egyelőre nem ismeretesek. Szilágyi Ignác főispán is elrendelte,³⁶⁸ hogy Udvarhely vármegye területén vegyék számba az ott élő lakosságot, ám, hogy ezt valóban megejtették-e, azt egyelőre nem tudjuk, a székelyudvarhelyi hetilap, a *Szabadság* mindenestre nem közölte az összehírási eredményeit.

A népszámlálási eredményeket a megszálló szovjetek utasítására rendelték el. Valószínűleg pontosan tudni akarták a *nemzetiségi arányokat*, hiszen a románok állandóan azt emlegették, hogy Észak-Erdélyben ők vannak többségben. (Az 1941-es magyar népszámlálás szerint az Észak-Erdélyben található 2.587.000 lakosból 1.344.000 volt magyar és 1.167.000 román nemzetiségű.) Egyelőre nem tisztázódott, hogy Észak-Erdély mely részein hajtottak végre népszámlálásokat. Nem világos az sem, hogy a Bukarest fennhatósága alatt lévő Aradon miért

tartottak ugyanekkor népszámlálást. (Az aradi *Jövő* által közölt adatok szerint 1944 végén kerekítve 86.000-en laktak a városban, 40.000 román, 26.000 magyar, 8.000 német és 7.000 zsidó.³⁶⁹)

Visszatérve az ODA Észak-Erdélyi Központi Tanácsadó Testületére, annak szakbizottságaiban a megalakulásukat követően számos vita folyt a további teendőket illetően. Például a gazdasági bizottság december 7-i ülésén a román testületi tagok a Romániával való „legszorosabb” gazdasági kapcsolatok kiépítését szorgalmazták. Ezzel szemben Jordáky Lajos azt javasolta, hogy a közlekedés helyreállításával nyitni kell az Alföld felé³⁷⁰ (tehát Magyarország irányába), emellett pedig egy önálló észak-erdélyi külkereskedelmi társaságot kell fölállítani, amivel irányíthatóvá válik az árucseré. Javaslati heves politikai vitát váltottak ki a testületben, végül a Romániával való kapcsolatfelvétel mellett foglaltak állást. Egy héttagú bizottságot neveztek ki, amely Bukarestbe utazott azzal a céllal, hogy gazdasági, pénzügyi és élelmiszer segítséget kérjenek.³⁷¹

A gyorsan megoldásra váró kérdések egyike volt a *földreform* problémája is. Az idő igencsak sürgetett, hiszen a tavaszi mezőgazdasági munkák megkezdése előtt rendezni kellett az új földtulajdon-rendszert. A régió alapvető problémája az volt, hogy az igényjogosultak számára hoz képest nem állt rendelkezésre elég szétosztható földbirtok. Ez a szűkanyag megyékben is feszültséget okozott, ám a vegyes nemzetiségű vidékeken ez is hozzájárult a magyar–román viszály kiéleződéshez. A románok ugyanis a magyarok rovására akartak földhöz jutni és a magyar igényjogosultakat önkényesen mellőzték a spontán földfoglalás alkalmával, illetve erőszakkal kisajátították azokat a magyar birtokokat, melyeknek a tulajdonosai önként vagy kényszer hatására elmenekültek. Az év elején az MNSZ részéről Venczel József, míg az Ekésfront megbízásából Iulian Chitta kidolgoztak egy-egy földreform-tervezetet,³⁷² amelyet aztán a februári konferencia elé terjesztettek.

Bár számos kérdésben jól együtt tudtak működni a különböző irányzatok, két kérdés folyamatos vitákra adott okot. Az egyik kérdés az volt, hogy *ki gyakorolja Észak-Erdély fölött a szuverenitást?* A történelmi pártok híveit képviselő RDSZ álláspontja egyértelmű volt: kizárólag Románia, ezért folyamatosan követelte az ODA Központi Tanácsadó Testületének az egyértelmű színvállását.³⁷³ A Központi Tanácsadó Testület Jogügyi Bizottsága még 1944. december 28-i ülésén akként határozott, hogy Észak-Erdély fölött „a felségjogot a fegyverszüneti egyezmény aláíróinak nevében, a Szövetségi Ellenőrző Bizottság megbízása alapján a Szovjet katonai parancsnokság gyakorolja, meghatalmazottai alapján.”³⁷⁴ A Központi Tanácsadó Testület azonban az RDSZ nyomására (ugyanis a szövetség attól tette

363 A kolozsvári népszámlálást Venczel József, az ismert statisztikus-szociológus szervezte meg. Nem lehetetlen, hogy 1947-es internálásába ez is közrejátszott.

364 *Világosság* 1944. december 10.

365 Varga E., 2001. 520.

366 MOL, a Belügyminisztérium iratanyaga, nemzetiségi ügyek, Erdei Ferenc iratai, XIX-B-1-h, 1. doboz, 1. csomó, 75–80. (*Marosvásárhely 1944. évi december hó 1-én megtartott népszámlálási adatai*. Közzéteszi Zsák A. József polgármester. Marosvásárhely házi nyomdája, é.n. stencilezett kiadvány.)

367 Varga E., 1998. 302.

368 *Népi Egység* 1944. december 9.

369 *Jövő* 1945. június 3.

370 Erre volt is példa. A nagyváradi *Új Élet* 1945. január 17-i számában arról értesít az olvasót, hogy a vármegye illetékesei – mintha az 1940. augusztus 30-i „belvedere határ” továbbra is érvényben lenne – „kiszálltak Sarkadra”, ahol a cukorgyárban nagy cukorkészlet van, és onnan fognak beszerezni cukrot a lakosság számára.

371 *Erdély* 1944. december 19., *Világosság* 1944. december 8.

372 Venczel József és Iulian Chitta tervezeteit közli *Domokos*, 1994. 169–189.

373 RoKTL, Emil Hateganu iratai, 1635. fond, 46/1944-45. csomó, 18-21.

374 Lásd a 23. sz. dokumentumot.

függővé a testület munkájába történő bekapcsolódást, hogy az végre nyilatkozik ebben a kérdésben) 1945. január 5-én, majd 12-én ismételtelen kijelentette, hogy a fegyverszüneti egyezmény alapján helyezkednek és a testület tagjai kivétel nélkül „készek aláírni a nyilatkozatot *Románia szuverenitására* vonatkozólag Észak-Erdély területén”.³⁷⁵ Hiába volt azonban a számtalan nyilatkozat, mert az RDSZ ennek ellenére bejelentette, hogy nem hajlandó részt venni a testület, illetve bizottságai tanácskozásain, mivel az utóbbiak „minden jogalapot nélkülözve, olyan hatáskört bitorolnak, mely egyedül a román kormányt illeti meg”.³⁷⁶ A január 12-i nyilatkozat viszont az autonómistákat igen megdöbbentette. A már idézett 1945 végi jelentés szerzője – feltehetően személyes tapasztalat alapján – úgy találta, hogy a nyilatkozat miatt a februári konferencián megjelent magyar delegátusok egy részének hangulata különösen nyomasztó volt.³⁷⁷

A másik alapkonfliktus a *kolozsvári egyetem* kérdése volt. A Ferenc József Tudományegyetem (új nevén Kolozsvári Magyar Egyetem) annak köszönhető, hogy október 11. után is tovább működhetett (decemberben megkezdődött az 1944/45-ös tanév), hogy vezetőségének nagyobbik része helyben maradt,³⁷⁸ és a kolozsvári szovjet katonai parancsnokság támogatását is élvezte. (Lásd korábban.) Az egyetemet már novembertől kezdve különböző oldalról támadták. Jobbról, a román nacionalisták – a „restitutio in integrum” logikájából következően – eleve megkérdőjelezték az egyetem létjogosultságát. Ebben egy véleményen voltak a szélsőbaloldallal: Luka László és Ana Pauker, a két Moszkvából visszatért kommunista vezető ugyanis elégnak tartotta volna egy magyar tanszék felállítását. Helyi szinten a román és magyar kommunisták novembertől kezdve azzal vádolták a magyar egyetemet, hogy azon nincs elég „demokratikus gondolkodású” tanár. December 28-án Vasile Pogăceanu, Kolozs megye újonnan kinevezett főispánja³⁷⁹ ezért átíratban sürgette a Kolozsvári Magyar Egyetem Rektori Tanácsát, hogy „az itt élő népek őszinte, demokrata és kellő tudományos felkészültséggel rendelkező legjobbjaiból nevezzen ki rendes és rendkívüli tanárokat az egyes karokra”.³⁸⁰ Januárban a főispán tovább ment és a 18-i rendeletével mindenféle hivatkozást mellőzve állásvesztésre ítélt huszonkilenc „antidemokratikus, sovén, fasiszta magatartású” egyetemi tanárt, többek között olyanokat is, akik el sem menekültek Kolozsvárról vagy már időközben visszatértek az egyetemre és később is ott taníthattak. Egy nappal később a főispán önkényesen *felüggesztette* a magyar

375 *Plugarii* (Kolozsvár), 1945. január 29. Ehhez hasonló nyilatkozatot tettek 10 nappal később is. Ekkor ismételtelen kijelentették, hogy „a bécsi döntés megsemmisítésével [...] természetesen adódik Románia szuverenitásának az elismerése Észak-Erdélyre vonatkozólag”. Azt is megjegyezték azonban, hogy „a Szövetséges Ellenőrző Bizottság határozata alapján a közigazgatás ellenőrzését ezen a területen a Szovjet Katonai Parancsnokság meghatalmazott képviselői gyakorolják”. Lásd a 31. sz. dokumentumot.

376 MOL, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 63. doboz, IV-148. csomó, 12/Bé-1946. („Észak-Erdély politikai helyzete a különállás idején”).

377 Uo.

378 *Lázok – Vincze*, 1995. 18–21.

379 Az RKP-tag Pogăceanu december 22-én nevezték ki a politikailag súlytalan id. Vescan helyébe.

380 *Lázok – Vincze*, 1995. 129–136.

egyetem és a Mezőgazdasági Főiskola autonómiáját és *feloszlatta* az Egyetemi Tanácsot. A Mezőgazdasági Főiskolát külön fakultásként be akarta olvasztani a Tudományegyetembe, az összevont intézmény élére pedig Farkas Árpádot nevezte ki rektornak.³⁸¹ Szerencsére ez a sérelmes intézkedés – mint más, egyébként a magyarságra kedvező rendelkezés is – csak papíron maradt.

A Központi Tanácsadó Testületnek már a decemberi ülésein fölmerült, hogy össze kellene hívni a tizenegy vármegye közös gondjainak megvitatása végett „Észak-Erdély parlamentjét”. A december 22-i ülésén az észak-erdélyi körútjáról visszatért Nicolae Goldberger állott elő először ezzel a javaslattal. A végleges döntés erről azonban csak a február 7-i ülésen hozták meg, amikor elhatározták, hogy öt nappal későbbre összehívják a konferenciát.³⁸² A hirtelen döntés azt valószínűsíti, hogy az *időzítés Moszkva érdekei szerint történt*. A romániai belpolitikai válság ugyanis (amelyet a Moszkva által irányított RKP szított) éppen februárban tetőzött. Nem lehet véletlen, hogy a szovjet katonai parancsnokság engedélyével pont akkor tartották meg a tanácskozást – melyen elhatározták, hogy kiépítik az ODA struktúráját egész Észak-Erdélyre kiterjedően –, amikor a kommunisták Moszkva segítségét végleg *térde akarták kényszeríteni* a Rădescu-kormányt.³⁸³

1945. február 12–15. közt Kolozsváron ülésező „Észak-Erdély parlamentje” tanácskozásain csak kilenc megye vett részt, a szilágysági és máramarosi képviselők hiányoztak. A később is „manista fészeknek” tartott Szilágysági és Máramarosi megye vezetése a történelmi pártok észak-erdélyi híveit tömörítő Román Demokrata Szövetség kezében volt, amely távol maradt a februári tanácskozástól.³⁸⁴ Máramaros esetében azonban figyelembe kell venni, hogy itt ekkor egészen sajátos viszonyok uralkodtak. Erre a kérdésre ezért külön is ki kell térnünk.

Január közepén Máramarosszigetet és a környező falvakat *megszállták* a szovjet–ukrán csapatok és Iván Odovicsuk ukrán nacionalista vezetésével *ukrán közigazgatást* vezettek be. Az ukrán nacionál-kommunistáknak az volt a célja, hogy Moszkva diszkrét támogatásával úgymond *egyesítsék* az 1920-ban a trianoni békediktátummal kettévágott történelmi Máramaros vármegyét (vagyis a Tiszától délre lévő, Romániához tartozó részt az északihoz csatolják, amely 1919 és 1939 közt cseh uralom alatt állt és amelyet 1944 őszén Moszkva kebelezett be). Január 28-án „egyesülési” nagygyűlést tartottak Máramarosszigeten, ahol az egyesereglett ukránok kikiáltották Máramaros és Ukrajna egyesülését,³⁸⁵ sőt, az ukrán vezetők

381 Uo. 136–138.

382 Bányai László azt állítja, hogy a tanácskozást az *RKP Tartományi Bizottsága kezdeményezésére* hívták össze. Ezt ugyan egyelőre más forrásunk nem erősíti meg, ennek ellenére nem lehetetlen, hogy tényleg ez történt. Azt azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a tartományi bizottság csak a pártközpont jóváhagyásával kezdeményezhette a konferencia megtartását. *Bányai*, 1973. 351.

383 *Neagoie*, 1996. 161–162.

384 *A Világosság* 1945. február 15-i számában azt olvashatjuk, hogy Szilágysági megye „nem tette magáévá az ODA-kormányprogramot”. Az ODA Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottsága február 28-i ülésén pedig a felszólaló Goldberger azt mondta, hogy Szilágysági megyében „a reakciós elemek [...] még mindig akadályozzák a demokratikus közigazgatás kialakulását.” (*Világosság* 1945. március 3.)

385 Lásd a 33. sz. dokumentumot.

üzenetet küldtek Sztálinnak és Szovjet-Ukrajna vezetőjének (Hruscovnak), Máramarosnak a Szovjetunióba való integrálását kérve.³⁸⁶ A megyei vezetést irányító román Nemzeti Tanács tagjait részben elűldözték, részben letartóztatták, a vezetés pedig teljesen ukrán kézbe került. 1945. február elején az ukránok újabb gyűlést szerveztek és kineveztek egy megyei tanácsot, hogy az „megoldja” Máramaros belső ügyeit. Ugyanezen alkalommal elrendelték az ukrán nyelv használatát, a szovjet hadsereg által kiadott rubel és pengő stabil árfolyamát, ukrán iskolák megnyitását, hetente hat óra kötelező ukrán nyelvtanítást a román és magyar iskolákban.³⁸⁷ Az ukrán uralom azonban nem tartott sokáig: április 9-én Máramarosba újra visszatért a bukaresti közigazgatást. (Román részről később eredménytelenül igyekeztek megállapodni Moszkvával a Tisza két oldalán élő ruszinok és románok kicseréléséről.³⁸⁸) Az események elemzése alapján elmondhatjuk, hogy itt nem nemzeti alapú, helyi kezdeményezésre kirobbant „szakadár” mozgalomról van szó. Ezt támasztja alá az események egyik korabeli szemtanúja, Ieremia Vasile máramarosszigeti alpolgármester visszaemlékezése³⁸⁹ is, amelyben megemlíti, hogy már 1944 novembere folyamán az NKVD kényszeríteni akarta a helyi kommunisták néhány képviselőjét, hogy Ungváron írják alá román-Máramaros egyesülését Kárpátaljával. Esetünkben a szovjet vezetés³⁹⁰ *expansionista* törekvéseinek egyik megnyilvánulását láthatjuk, amely a román-máramarosi ruszin lakosság miatt nemzetiségi színezetet kaphatott. Felhívjuk azonban a figyelmet arra, hogy a Szovjet-Ukrajnából érkezett alakulatok csupán azokat a településeket szállták meg, melyek a Tisza déli oldalán lévő Lemberg–Ungvár-vasútvonal mentén találhatók. Emiatt valószínűsíthető lehet, hogy a szovjeteknek *geostratégiai okok* miatt igazából csak erre a viszonylag szűk területre volt szükségük. Amikor azonban szovjetbarát kormány került hatalomra Bukarestben, fölöslegessé váltak a terület bekebelezésére irányuló törekvések. (Máramarosszigetről és környékéről április 9-én visszavonultak a megszálló csapatok.)

Visszatérve a február 12-én kezdődött kolozsvári konferenciára, az már az első napon kiderült, hogy az a két kérdés, mely korábban is a legnagyobb nézeteltéréseket okozta, Észak-Erdély státusa és a kolozsvári egyetem jövője, továbbra is heves vitákat gerjeszt.

Az autonómistáknak az volt a véleménye, hogy: „a szuverenitást a békeszerződés megkötéséig a fegyverszünetet aláíró hatalmak, a Szovjetunió, az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és Románia egyetemlegesen birtokolják és Malinovszky [sic!] tábornagy ezt a szuverenitást az ő nevükben gyakorolja.”³⁹¹ A jogügyi bizottság

386 Lásd a 35. sz. dokumentumot. Ez a „népi kezdeményezés” egyébként erősen emlékeztet arra a módszerre, ahogy Kárpátalja szovjet bekebelezése történt. Lásd *Zseliczky*, 1998. 93–109.

387 *Müller*, 1993. 7–8. sz., 701.

388 *Sălăgean*, 2002. 141–146.

389 A kézirat egy másolata a szerzők tulajdonában van.

390 Tofik Iszlamov szerint „ez az ügy minden bizonnyal Hruscov és közeli munkatársai lelken szárad...” *Provincia*, 2000. október, 5.

391 MOL, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 63. doboz, IV-148. csomó, 12/Bé-1946. („Észak-Erdély politikai helyzete a különállás idején”).

vezetője, Pásztai Géza hasonlóan fogalmazott az értekezlet elé terjesztett jelentésében: az ODA a szeptember 12-i szovjet-román fegyverszüneti egyezmény alapján áll és Észak-Erdély részére ez a szerződés képezi a jogforrást. Éppen ezért megállapítja, hogy „Észak-Erdély területére a magyar állam szuverenitása megszűnt és e terület fölött a főhatalmat a Szövetségi Ellenőrző Bizottság megbízása alapján a szovjet katonai parancsnokság gyakorolja”.³⁹²

A jogügyi bizottság előterjesztéséhez 14-én maga ifj. Teofil Vescan szólott hozzá. Kijelentette, hogy a testület „nem pazarolhatja drága idejét szubtilisnál szubtilisebb jogi definíciókra” majd hozzátette: „a Vörös Hadsereg nem a *főhatalmat* gyakorolja Észak-Erdélyben, hanem helyesen: a *közigazgatás ellenőrzését gyakorolja* a fegyverszüneti szerződés aláíróinak nevében.” Ezt Goldberger még azzal egészítette ki, hogy a szovjetek ezt az ellenőrzést is csak *ideiglenesen* gyakorolják.³⁹³ (A szerzők kiemelési.)

A „bukaresti-vonalat” követő csoportra gondolva joggal állapítja meg Molnár Gusztáv, hogy „a bukaresti kormány észak-erdélyi hatáskörén kívül eső észak-erdélyi közigazgatási struktúrák kiépítésében ők [ti. a bukaresti/brassói „vonal” – a szerzők megj.] csupán politikai, pontosabban hatalmi kérdést láttak.”³⁹⁴

A kolozsvári egyetem kérdéséről szólván, ifj. Teofil Vescan beszédében leszögezte, hogy: „Egyelőre egy közös magyar-román egyetemi magot létesítünk, hogy abból aztán később, miután megerősödtek, különválva létrehozassuk az önálló román, illetve magyar egyetemet.”³⁹⁵ (A szerzők kiemelési.) Ezzel szemben a felszólaló Jordáky Lajos a *különálló* magyar és román egyetem föllállítását tartotta szükségesnek. A későbbi viták során Vescan javaslatát a bukaresti RKP-vezetést képviselő Nicolae Goldberger és Vescan azzal védték meg, hogy kijelentették: csak egy közös kolozsvári egyetemhez van meg a megfelelő létszámú „demokratikus érzelmű” tanár. Végül a küldöttek határozatot hoztak arról, hogy megalakul a *Kolozsvári Egyetemi Tömb*, mely három autonóm intézményből: külön román és magyar egyetemből és kétnyelvű műszaki egyetemből fog állni. Az Egyetemi Tömbhöz tartozott volna még Kolozsváron egy magyar és egy román mezőgazdasági főiskola és egy román felsőkereskedelmi iskola. Marosvásárhelyen magyar építészeti és erdészeti karok alakultak volna, Nagybányán magyar és román bányászati-kohászati főiskola, Besztercén pedig román erdészeti kar. Az értekezleten arról is határoztak, hogy az egyetemek problémájának további kezelése céljából felállítsanak egy ún. „hatós bizottság”-ot, melynek Tudor Bugnariu, Liviu Telia, ifj. Teofil Vescan, dr. Csögör Lajos, Jordáky Lajos és Jancsó Elemér lettek a tagjai.³⁹⁶

Jóval kevesebb vitát váltott ki a tanácskozáson az *agrárreform* kérdése. Az értekezlet megnyitása előtt két földreform-tervezet készült el: a Iulian Chittáé és a Venczel Józsefé. Rövid vita után az agrárreform albizottság, majd az értekezlet

392 Lásd a 38. sz. dokumentumot.

393 *Világosság* 1945. február 16.

394 *Molnár G.*, 1993., 124.

395 *Világosság* 1945. február 14.

396 *Lázok – Vincze*, 1995. 154–158.

Venczel tervezetét fogadta el. Ez nagy hangsúlyt helyezett arra, hogy ne ismétlődjék meg az, ami az 1921-es földreform idején megtörtént: a magyaroktól veszik el a földet és a románok közt osztják szét. Csakhogy ezt a tervezetet csupán bizonyos helyeken (adataink szerint Kolozs, Maros-Torda, Háromszék vármegyék egyes falvaiban) kezdték végrehajtani, mivel a konferencián „elfogadott javaslatoknak a főispánokra nézve csak tanácsadó jelentőségük van”,³⁹⁷ ezek *nem kötelezően végrehajtandó utasítások*, főleg *nem rendeletek* voltak – annak ellenére, hogy a nyilvánosság előtt azokat rendszeresen rendeletekként emlegették, pedig ezeknek a kiadására csak a főispánok voltak jogosultak.

A kolozsvári „földreform-ajánlás” helyett végül az agrár-kérdést a március 6-án megalakult Groza-kormány által kiadott *földreformtörvény* rendelték. Ezért ugyanaz történt, mint 1921-ben: a birtok-kisajátításból számarányán felül részesedett a magyar kisebbség, míg a földjuttatásból jóval számarányán alul vette ki részét.³⁹⁸

Nemcsak a Venczel-féle földreform „ajánlás” maradt papíron, hanem az új *helyhatósági választásokról* rendelkező jogszabály-tervezet is. A helyhatósági választások előkészítésére a Központi Tanácsadó Testület az év elején öttagú bizottságot küldött ki, amely január közepén kidolgozott egy javaslatot,³⁹⁹ amelyet a februári konferencián el is fogadtak. (A javaslat szerint szavazati joggal rendelkeznek mindazok a 18. éven felüli, 1945. január 15-én Kolozsváron állandó tartózkodási engedéllyel rendelkező férfiak és nők, akiket nem fosztottak meg politikai jogaik gyakorlásától, nem internáltak és politikai okokból nem állnak rendőri felügyelet alatt és nem ítélték el fasiszta magatartás miatt.⁴⁰⁰) Ha sikerült volna megrendezni a helyhatósági választásokat, a községi és városi törvényhatóságok visszaszerezhetnék volna a régóta „elkobzott” közigazgatási autonómiájukat, hiszen a két világháború közt szinte mindvégig a különböző kormányok által kinevezett ún. *időközi*, (*interimár*) *bizottságok* működtek a szabadon választott testületek helyett.⁴⁰¹ (A második világháború utáni első, szabadon választott törvényhatóságok csak 1990-ben alakultak meg Romániában.)

A konferencián megalakították az ODA Észak-Erdélyi (Központi) Végrehajtó Bizottságát, amellyel egy *tartományi kormány* csíráját⁴⁰² hozták létre. A „kormány” élén ifj. Teofil Vescan (elnök) és Jordáky Lajos (társelnök) álltak, az alelnökök Lakatos István és Nicolae Moldovan voltak, a titkár pedig Nicolae Goldberger. A

397 *Világosság* 1945. február 16.

398 Bővebben lásd *Vincze*, 1999. 151–170.

399 *Demeter*, 1975. 352.

400 A javaslat teljes szövege megtalálható: EME Levéltára, Nagy György-hagyaték, Demeter-archívum, polgármesteri iratok csomó, „Javaslat a kolozsvári közigazgatási választásokra vonatkozó kibocsátandó rendelet tárgyában.”

401 *Nagy*, 1944. 176–185.

402 A február 18-i *Világosság* szerint a konferencián záróbeszédekben Goldberger, Vescan és Jordáky „hangoztatták, hogy a konferenciának nemcsak politikai, gazdasági és kulturális jelentősége volt, hanem egy új kormányzatnak a megindulását jelenti.” Érdekes, hogy Bukarestben az RSZDP vezetősége is úgy tekintett erre a grémiumra, mint „Észak-Erdély kormányára”. Lothar Rădescu pártelnök meg is kérdezte Lakatos Istvánt, hogy „végeredményben hány szociáldemokrata miniszter van az észak-erdélyi kormányban?” Lakatos azonban felvilágosította, hogy „Észak-Erdélynek nincsen kormánya”... *Lakatos-kézirat*, 998.

VB-nek Balogh Edgár, Demeter János, Neumann Jenő, Tudor Bugnariu, Vasile Pogăceanu, Pavel Bojan, Gheorghe Timofi, Victor Pocol, Hedvig Medrea (Kolozsvár képviselőjében), Bíró Lajos (Csíkból), Demeter András (Háromszékből), Szilágyi Ignác (Udvarhelyről), Soós József (Maros-Tordából), Csillag András (Biharból), Octavian Buduşan (Beszterce-Naszódból), Nicolae Drentea (Szatmárból) voltak a tagjai. (A VB tizenhat tagjából mindössze hat-hét tekinthető magyar származásúnak.) A „minisztériumoknak” a tizenegy szakosztály felelt meg. Az igazságügyi osztályt Neumann Jenő (RKP), a közigazgatásit Vasile Pogăceanu (RKP), a közlekedésügyit Gheorghe Timofi (RKP), a közoktatásügyit Tudor Bugnariu (RKP), a pénzügyit Demeter János (MNSZ), a sajtó és propaganda osztályt Balogh Edgár (MNSZ), a közmunkaügyi osztályt Bruder Ferenc (RSZDP), az ipar-, kereskedelem- és szövetkezetügyi osztályt Lakatos István (RSZDP), a postaügyit Victor Pocol (RSZDP), az egészségügy- és társadalombiztosítási osztályt Hedvig Medrea (Népvédelem), végül a mezőgazdasági osztályt Pavel Bojan („papíron” Ekésfronti, valójában RKP-tag) vezették.⁴⁰³

A konferencián után sokan abban reménykedtek, hogy a tizenegy észak-erdélyi vármegye integrációja felgyorsul. Február 28-án azonban a bukaresti ODA még mindig azt sürgette, hogy a kolozsvári Végrehajtó Bizottság és a megyei ODA-bizottságok kezdjék meg végre az együttműködést. Mindez arra utal, hogy a konferencián elfogadott elvek és szándékok gyakorlati végrehajtására nem került sor. Jól mutatja ezt a szakosztályok („minisztériumok”) sorsa is: ezek a hátralévő néhány hétben ténylegesen nem működtek,⁴⁰⁴ hiszen az alkalmazásukba kerülő tisztviselők is csupán március 12-én kezdtek volna dolgozni – ekkor azonban *gyökeres fordulat* következett be a bukaresti politikai életben.

Február folyamán ugyanis folyamatos, az RKP vezérkara által szervezett tüntetések, tiltakozások – melyek véres zavargásokba csaptak át – bénították meg az ország életét. A szélsőbaloldali befolyás alatt álló tömegek egy ODA-kormány kinevezését követelték,⁴⁰⁵ míg Rădescu azt állította, hogy az események hátterében „nemzetellenes és istentelen” személyek, „a két jövevény, Ana Pauker és a magyar Luca” állnak, akik „hozzáfogtak, hogy az országot lángba borítsák és vérbe fojtsák.”⁴⁰⁶

A politikai válság csúcspontján, 24-én véres fegyveres összetűzés történt (melyet a kommunisták provokáltak ki) a kormányellenes és a kormánypárti tömegek

403 *Világosság* 1945. február 14., 17. (Demeter János egy korabeli feljegyzésében csupán 9 szakosztályt sorol fel, hiányzik a közigazgatás, és az egészségügy. Lehet, hogy ezt a kettőt ténylegesen csak később szervezték meg. Lásd: EME Levéltára, Nagy György-hagyaték, Demeter-archívum, MNSZ-ODA-csomó, Jegyzetek az ODA észak-erdélyi VB-ának 1945. február 16-i üléséről.)

404 Lakatos István visszaemlékezésében ezzel kapcsolatban azt írja, hogy „különösen az ügyosztályok megalakítását egyes jobboldali körök szerették volna kihasználni, és úgy beállítani, mint ha ezt az erdélyi magyarok agyalták volna ki, hogy titokban előkészítsék egy független Erdély kialakítását, pedig nem volt egyéb, mint egy kétségbeesett gesztus a gazdasági és kulturális élet újrászervezésére.” *Lakatos-kézirat*, 997.

405 Kolozsváron február 15-én tartották az ODA-kormányt követelő naggyűlést. Ezen azt skandálta a tömeg, hogy „ODA-kormányt, ide szabadságot!”

406 *Scurtu*, 1994. 149.

között. 27-én este ismét Bukarestbe érkezett Visinszkij, rögtön a királyhoz hajtattott és kijelentette, hogy „a zavargások veszélyeztetik a Vörös Hadsereg még Magyarországon harcoló csapatainak biztonságát és utánpótlását” és követelte Rădescu elbocsátását.⁴⁰⁷ A miniszterelnök másnap jobbnak látta lemondani és pár nap múlva az angol diplomáciai képviselőre menekült. Visinszkij folyamatosan azt követelte Mihály királytól, hogy jelöltjét, Petru Grozát nevezze ki miniszterelnökké. Amikor az uralkodó napokon keresztül vonakodott ezt megtenni, a külügyi népbiztos-helyettes március 5-én, az újabb kihallgatáson fenyegetően kijelentette: ha Mihály nem nevezi ki Grozát miniszterelnöknek, nemcsak hogy *Észak-Erdélyt veszítik el* véglegesen, de „nem felelhetek azért, hogy Románia, mint független állam fennmarad”.⁴⁰⁸

Moszkva embere, Groza kinevezése sok egyéb mellett azzal a következménnyel is járt, hogy Sztálin – a március 8-i válasz-táviratában⁴⁰⁹ – *engedélyezte, hogy Észak-Erdélybe visszatérhessen a román adminisztráció.* (Tehát az események utólag igazolták a Moszkvából visszatért Gheorghe Gheorghiu-Dejnek, az RKP főtitkárának január végén a királyi audiencián tett kijelentését, miszerint egy baloldali kormány kinevezése esetén Észak-Erdélybe visszatérhet a román adminisztráció.⁴¹⁰)

Az angolszász szövetségesek ezt az éles politikai fordulatot, Visinszkij *fait accompli*-jét *elfogadhatatlannak* tartották. Az volt a véleményük, hogy a népbiztos-helyettes egyoldalúan és önkényesen (erőszakosan) járt el, a szövetségesekkel pedig nem konzultált. („Viselkedésük Romániában a leghamisítatlanabb erőpolitika – szögezi le a moszkvai brit nagykövet –, ami a legkevésbé sem áll összhangban a krími megállapodásban lefektetett alapelvekkel.”⁴¹¹) Bár az új kormányt nem tartották legitímnek, illetve reprezentatívnak (ezért részükről a politikai-diplomáciai elismerés sem történt meg 1946 legelejéig) *érdemi* fellépésre azonban nem került sor. Ez részben azzal magyarázható, hogy az angoloknak a „százalékos egyezmény” kötötte meg a kezüket (ugyanis abban elismerték, hogy Romániában a szovjeteknek van szabad kezük – míg nekik Görögországban⁴¹²), az amerikaiak számára pedig *geopolitikai szempontból* nem volt annyira fontos az ország, hogy emiatt nyílt konfrontációba bocsátkoztak volna a szövetségesükkel.⁴¹³

Kolozsváron természetesen figyeltek arra, hogy mi történik Bukarestben. Például az ODA Észak-Erdélyi Központi Végrehajtó Bizottsága február 21-i ülésén Goldberger javasolta, hogy küldjenek táviratot Bukarestbe a királynak, amelyben

407 Giurescu, 1996. 224–246, és Rădescu, 1992.

408 Rădulescu-Zoner – Buşe – Marinescu, 1995. 68.

409 Orosz–magyar fegyverszüneti..., 1945. 10–11.

410 Giurescu, 1996. 141., és Constantin, 2001. 76.

411 Sir Archibald Clark-Kerr jelentését közli: Mezei, 2001. (Európa kettészakítása...), 34.

412 Görögországban az angolok még brutálisabban avatkoztak bele a belpolitikai eseményekbe, mint Romániában a szovjetek: a kommunistákat fegyveres erővel verték ki Athénból. Sztálin olyan komolyan vette, hogy Görögország brit érdekszférá (míg övé a „maradék” Balkán és Közép-Európa), hogy kisujját sem mozdította azért, hogy megsegítse a görög elvtársakat.

413 Neagoe, 1996.

tiltakoznak „az ottani reakció ellen”.⁴¹⁴ A következő napok eseményei alapján úgy tűnik, hogy a VB tagjai igazából *nem vették (vagy nem akarták) tudomásul venni*, hogy napokon belül a ténykedésük teljesen fölöslegessé válik. Ezt két momentum is jelzi. Egyfelől tovább folytatódtak a helyhatósági választások előkészületei, másfelől Pogăceanu főispán a március 9-én kiadott rendeletében⁴¹⁵ még mindig a Kolozsvári Egyetemi Tömb struktúrájával, oktatói karával foglalkozott.

Ekkor még az ODA Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottsága, valamint az MNSZ kolozsvári, marosvásárhelyi vezetői és a szociáldemokraták abban a reményben élhettek, hogy az ODA-kormány nem fogja csorbítani azokat a vívmányokat, eredményeket, amelyeket az elmúlt három hónapban elértek. Ezt az *optimizmust* tükrözik azok a memorandumok amelyeket a március 13-án a kincses városba – „Észak-Erdély átvételére” – érkező Petru Grozának és Gheorghe Vlădescu-Răcoasa nemzetiségügyi államtitkárnak nyújtottak át.

A 13-i ünnepi miniszterelnökségi ülés⁴¹⁶ alkalmával – az MNSZ Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottsága nevében – Demeter János nyújtotta át Petru Grozának az előző nap összeállított memorandumot.⁴¹⁷ Ebben az egyik legfontosabb követelésnek az tekinthető, hogy: „Észak-Erdély közigazgatási bekapcsolásával kapcsolatban az állami és közigazgatási feladatok elvégzésére olyan *közhivatal* állíttassék fel Kolozsvár székhellyel, amelyben az észak-erdélyi magyarságnak számarányához viszonyított képviselője legyen. Az MNSZ legnagyobb örömmel venné, ha ezt a szerepet a kormány kizárólag az ODA Észak-Erdélyi VB-ára ruházná át.” Emellett kijelentették: azt kívánják, hogy „az Észak-Erdélyben demokratikusan kialakult községi, városi, járási és megyei önkormányzatok teljes mértékben fenntartassanak...”. Jól látható tehát, hogy az MNSZ kolozsvári vezetői szerették volna valamilyen formában átmenteni az előző hónapban felállított kvázi-kormányt, illetve szerették volna megőrizni a helyi erőkből megszervezett (és a legtöbb helyen baloldali dominanciájú) önkormányzatokat. Az addig kiharcolt vívmányok megvédése ugyancsak szerepelt a memorandumban: többek között azt kérték, hogy Erdély egész területén *a magyar is hivatalos nyelv* legyen (a vasútnál, postánál és a hadseregnél is); azokban a községekben, városokban, ahol a lakosság több mint fele magyar, a közigazgatás élére magyart nevezzenek ki, szabadon használhassák *nemzeti színeiket*, himnuszukat. Végül, de nem utolsósorban felmerült egy – mai

414 EME Levéltára, Nagy György-hagyaték, Demeter-archívum, MNSZ-ODA-csomó, Demeter János feljegyzése a február 21-i ülésről.

415 Lázok – Vincze, 1996. 168–173.

416 A kormány tagjai, Mihály király, a megjelent magas vendégek (Visinszkij és a francia követ, Sarret), valamint hozzávetőlegesen 30.000 román és magyar részvételével a Fő téren ünnepi nagygyűlést is tartottak. „Sztálin követe” (miként Balogh Edgár titulálta az aznapi *Világosságban* írt vezércikkében Visinszkijt) beszédében többek közt kijelentette: „Ma [...] a Vörös Hadsereg, miután a németeket Észak-Erdélyből kiűzte, visszaadta azt a román népnek...” Egyébként az elhangzott szónoklatok alatt főleg a román tömegekből nemtetszést váltott ki – mely kisebb-nagyobb incidensekhez vezetett –, mert nem esett szó a királyról, és a nemzeti pártokról, csupán a Vörös Hadsereg dicsőítése folyt. Amikor pedig Visinszkij felolvasta Sztálin 9-i táviratát, melyben „a nemzetiségek jogainak biztosításáról” is szó van, a román tömeg hangosan morajlani kezdett. KmÖL, Kolozsvár-Tordai Cenzúrahivatal, 9/1944–47. csomó, 121–123.

417 Lásd a 43. sz. dokumentumot.

szemmel igencsak utópisztikusnak tetsző – kívánság is: a Vörös Hadsereg oldalán harcoló román hadseregben állítsanak fel olyan külön alakulatot, amelyben magyar a kiképzési nyelv.⁴¹⁸

Ifj. Teofil Vescan az ODA Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottsága nevében adott át egy memorandumot⁴¹⁹ Petru Grozának, amelyben többek között azt kérték, hogy az ODA VB *konzultációja* nélkül a kormány és az ODA-tanács ne hozzon semmi lényegi döntést Erdély kérdésében. Kolozsvár székhellyel állítsanak fel egy, a miniszterelnökség mellé rendelt *államtitkárságot*, amelynek a személyzetét az észak-erdélyi ODA VB biztosítaná. Ismerjék el a jelenleg működő közigazgatást és csak „demokratikus elemekkel” egészítsék ki azt, a korábbi határozatait pedig hagyják jóvá. A székely megyéket lehetőleg magyar vezetéssel kell ellátni. Érvényesítsék a *proporcionalitás* elvét, a nemzetiségi jogokat az előbb ismertetett 12-i MNSZ-memorandumban foglaltak alapján biztosítsák, a Nemzetiségi Statútumot pedig módosítsák.

A kolozsvári szociáldemokraták egy csoportja (Wolf Sándor, Gheorghe Urzica, Solomon Sabin, Pásztai Géza, Bruder Ferenc) Gheorghe Vlădescu-Răcoasa kisebbségügyi/nemzetiségügyi államtitkárt kereste fel és átnyújtottak neki egy elaborátumot,⁴²⁰ melyben többek között azt kérték, hogy a nemzetiségügyi „alminisztériumba”⁴²¹ vegyenek be magyarokat is, készítsék el mihamarább a Nemzetiségi Statútum végrehajtási utasítását, valamint a közintézetekben tartsák be szigorúan az *arányszámokat*. Vlădescu-Răcoasa megígérte a kérések teljesítését, ám heteken belül világossá vált, hogy ez is csak *üres ígéret* volt, – akár a többi, amelyek azokban a napokban hangzottak el a felelős román politikusok szájából.

A kolozsvári MNSZ-vezetés pár nappal később talán úgy érezte, hogy a memorandumukban szereplő néhány követeléssel túllépték a megengedett határt. Ezt valószínűsíti ugyanis az a tény, hogy 24-i dátummal fennmaradt egy Petru Grozához írott levéltervezet, amelyben az aláíró, az MNSZ észak-erdélyi „alközpontja” (Végrehajtó Bizottsága) az idézett 3. pontot utólag *megmagyarázni* akarván, a *decentralizációra* hivatkoznak, valamint arra, hogy a közigazgatást a legtöbb településen a helyi ODA emberei vezetik, tehát az demokratikus és kialakult egy *helyi autonómia* („autonomie locală”!), mivel az emberek saját maguk választották ki a vezetőjüket.⁴²²

418 Ehhez hasonló elképzelés már korábban is fölmerült. 1944. november 19-én, a marosvásárhelyi Magyar Demokrata Szövetség nagygyűlésén Simó Gyula azt javasolta, hogy fel kellene állítani egy – a Tudor Vladimirescu Hadosztályhoz hasonló –, csak erdélyi magyarokból álló, külön alakulatot a Vörös Hadsereg oldalán, amely a „Gábor Áron Divízió” nevet viselné.

419 Közli: *Nastasă*, 2002. 72–74.

420 Az elaborátumot ismerteti: *Erdély*, 1945. március 19. (A Szociáldemokrata Párt küldöttsége nemzetiségi szakértő bevonását és teljes jogegyenlőséget kért Vlădescu-Răcoasa nemzetiségi minisztertől)

421 Gheorghe Vlădescu-Răcoasa szociológia professzort 1944. november 14-én nevezték ki a kisebbségi ügyek minisztériumának (Ministerul Naționalităților Minoritare) élére. Ezt azonban március 6-án „lefokozták” *államtitkárságra* (Subsecretariatul de Stat) – mit a magyar sajtó következetesen „alminisztériumnak” fordított (ferdített).

422 Az EME Levéltára, Demeter-hagyaték, román nyelvű fogalmazvány. Közli: *Nastasă*, 2002. 80–82.

Nagyon hamar rá kellett azonban döbbsen a kolozsvári autonómistáknak, hogy az új baloldali kormány Erdély-politikája lényegében *nem különbözik* a korábbi „reakciós” elődeiétől. Az „Erdély az erdélyieké”-elvé helyett ezúttal is *visszatért Bukarest mindenhatósága*.

A Groza-kormány és a román társadalom egységesen úgy értelmezte, hogy az észak-erdélyi román közigazgatás ügyének rendezése egyúttal a *határkérdés lezárását* is jelenti. Azonban a nagyhatalmak, az USA és a Szovjetunió nem tekintette lezártnak ez a dolgot. Stettinius amerikai külügyminiszter 1945. március 12-én úgy nyilatkozott, hogy Észak-Erdély *végso területi rendezése* a békeszerződéstől függ, vagyis a román közigazgatás bevezetése nem változtatott a terület nemzetközi státusán. A State Departament vezetőjéhez hasonlóan Szuszajkov, a bukaresti SZEB elnökhelyettese hasonló jellegű kijelentést tett és Gyöngyösi János külügyminisztert is úgy informálta Oszukin, szovjet követségi tanácsos, hogy a „román közigazgatás bevezetése Észak-Erdélybe semmiképp sem jelent kötelezettséget a békeszerződésre nézve.”⁴²³

A bukaresti román közigazgatás másodszor – és ezúttal végleg – 1945. március és június közt rendezkedett be Észak-Erdélyben, június végéig visszaállították a román törvénykezést is. Ezalatt a néhány hónap alatt keserűen kellett megtapasztalja az erdélyi magyarság, hogy a visszatért „reakciós, sovinszta közigazgatás szent kötelességének ismerte, hogy apránként lerombolja a nemzeti egyenjogúságnak és megbékülésnek azt a nagy reményekre jogosító művét, amelyet széleslátókörű és humánus szellemtől áthatott férfiak alig egy negyedév leforgása alatt alkottak...”⁴²⁴ A „reakciós” közigazgatás azonban csak azt tudta igazán lerombolni, amit a kormány is lehetővé tett a kiadott jogszabályokkal. Elég ha felsoroljuk és röviden ismertetjük az 1945 márciusa–júniusa közötti, a magyar kisebbséget is érintő fontosabb intézkedéseket, hogy világossá váljék, mekkora *fordulatot* jelentett a korábbi állapotokhoz képest a Groza-kormány megalakulása.

Március 23-án megjelent az új, 187. sz. *földbirtok-rendezési törvény*. Ezt követően az esetben – némileg leegyszerűsítve – az történt, hogy ahol lehetett, ismét csak a magyar birtokosok földjeit sajátították ki és azt a románoknak osztották szét. Például hivatalos adatok szerint Kolozs megyében (csak a mócsi, sármási, gyalui és kolozsvári járások adatai alapján) a kisajátított földterületek 90%-a volt magyar tulajdonosoké, míg a juttatásból csak 15,3%-kal részesedtek a magyar igényjogosultak. (A járásokban a magyarság aránya 45% volt.) Szilágy megyében (ahol a magyarság aránya 36%) a kisajátított összterület 75,6%-át vették el a magyaroktól, az igényjogosultaknak pedig 38%-a volt magyar. Torda-Aranyos megyében – magánygyűjtés adatok alapján – 27, többségében magyarok-lakta településen a kisajátított földek 95%-a volt magyar kézen, a juttatott földeknek pedig 10,7%-kát kapták magyar igényjogosultak.⁴²⁵

423 *Fülöp*, 1994., 26.

424 MOL, a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 63. doboz, IV-148. csomó, 12/Bé-1946. („Észak-Erdély politikai helyzete a különállás idején”) 14.

Március 30-án közzétették a közalkalmazottak sorainak *megtisztításáról* rendelkező 217. sz. törvényt, amelyet igen szelektíven alkalmaztak, gyakorlatilag a román térszeres eszközöként használtak.⁴²⁵

Április 4-én napvilágot látott a 261. sz. *állampolgársági törvény*, amely többek közt nem ismerte el a román állampolgárságát annak a legalább százezer erdélyi magyarnak, akik már 1940 előtt sem juthattak ahhoz hozzá, de annak a több tízezer dél-erdélyi magyarnak sem, aki 1940 és 1944 közt elmenekült és magyar állampolgárságért optáltak.⁴²⁶

Április 5-én kiadták a hírhedt *CASBI-törvény* 3.822. sz. végrehajtási utasítását, amellyel burkoltan *nacionalizálták* az összes magyarországi érdekeltségű erdélyi ipari, kereskedelmi stb. vállalatot, pénztintézetet és az észak-erdélyi illetőségű magyar vállalatokat, valamint – a „vélelmezett ellenség” kategóriájának fölállításával – több tízezer észak-erdélyi magánszemély vagyonát lefoglalták.⁴²⁸ A második bécsi döntés után a Nemzeti Önellósítási Alap segítségével önállósult kisiparosok és kiskereskedők *iparendélyét bevonták*,⁴²⁹ más részüknek pedig CASBI-gondnokság alá helyezték a helyiségeit; sokan a rájuk *duplán kirótt adók* miatt mentek tönkre. (Észak-Erdély magyar lakossága egyébként 1945–46-ban 120%-kal több adót fizetett, mint a regái adófizetők.⁴³⁰)

Május 29-én megjelent a 406. sz. törvény, amely elrendelte, hogy mindazok az iskolák, amelyek 1940. augusztus 30. után „elmenekültek” Észak-Erdélyből, térjenek vissza korábbi székhelyeikre. Ennek következtében nemcsak a volt Ferenc József Tudományegyetem összes épületét kellett *visszaadni* a románoknak, hanem mindazokat az 1920 és '40 közt erőszakkal elkobzott iskolaépületeket is, amelyekben az 1918–19-es impériumváltásig, majd a második bécsi döntés után magyar oktatás folyt.⁴³¹ Helyenként ismét elkezdődött a magyar oktatási intézmények

425 Vincze, 1999. 165.

426 A törvény szelektív végrehajtására példaként megemlíthetjük, hogy „fasiszta magatartás” vádjával 196 magyar és 7 román papot „távolítanak” el véglegesen az állásukból. A július 1-i *Világosság* 30 lelkész, hitoktató stb. elbocsátásáról tudósít, a felsorolt személyek közt van Argay György evangélikus szuperintendens is. (Ezek nagy részét később visszaveszik.) 1945. augusztus 1-vel csak Kolozsváron 186 magyar tisztviselőt bocsátottak el az állásukból.

427 A 2. bécsi döntés előtt korabeli becslések szerint hozzávetőlegesen még mindig 100.000 erdélyi magyarnak nem volt román állampolgársága. (Az 1939-es állampolgársági törvényrendelet indoklásában is elismerték, hogy legalább 100.000 hontalan él Romániában.) 1940 szeptemberétől 1944 februárjáig Dél-Erdélyből mintegy 200.000 magyar menekült el, akiknek valamivel több, mint fele telepedett le Észak-Erdélyben. A menekülteknek – akik automatikusan elvesztették a román állampolgárságukat – csak a kisebbik hányada kapott a négy év alatt magyar állampolgárságot, a többség hontalan volt. Lásd Nagy, 1944. 82–83. és Balogh B., 1999. 250–254.

428 Vincze, 2000. 20–27.

429 A CASBI azzal az ürüggyel kezdte el a kolozsvári kisiparosok és kiskereskedők javait leltározni, hogy azok az Alaptól kapott kölcsönöket különböző „fasiszta bűntettekért” kapták cserébe. (*Világosság* 1946. április 7.) Az RSZDP Országos Magyar Bizottsága jelentése szerint kb. 4.000 magyar iparosnak és kereskedőnek az engedélyét semmisítették meg, részben azon a címen, hogy „a reakciós Baross Szövetség tagjai voltak”. (A Baross-tagság kötelező volt, csak a tagoknak utaltak ki árut.) PIL, az MSZDP Külpolitikai Osztálya iratai, 283. fond, 12. csoport, 82. órszéki egység, sz. n.

430 *Kélemen*, 1946., 20–21. Egy 1947. elején Marosvásárhelyről visszatért szemtanú azt írta Nagy Ferenc miniszterelnöknek, hogy: „A románok hangoztatják is: egy év múlva sem magyar, sem zsidó iparos vagy kereskedő nem lesz Romániában.” MOL, miniszterelnökségi általános iratok, XIX-A-1j, 128. doboz, 38. tétel, 3533. sz.

épületeinek *erőszakos elfoglalása* is.⁴³² Ezek után az egyik kormánypárt, az RSZDP központi lapja mégis kijelenti, hogy március 6. után „a román demokrácia Erdélyben azonnal a kiengesztelődési politikába kezdett.”⁴³³ „Kiengesztelődési politikáról” egyébként igencsak illuzórikus beszélni akkor, amikor ismét megszorodtak a *magyarellenes atrocitások*, a hatóságok pedig ölbe tett kézzel ültek. A vegyes lakosságú Mezőség számos falvában folyt hónapokon keresztül a helybeli magyarság zaklatása, üldözése, szörványosan gyilkosságok is történtek, ám *a csendőrség nem lépett fel az elkövetőkkel szemben*.⁴³⁴ Az internáló táborok kapui sem nyíltak meg azonnal, hogy megalakult a „demokratikus” Groza-kormány. Bár Földváron azonnali közbelépésre lett volna szükség a tifuszjárvány miatt, Groza csak ígéretet tett, az illetékesek pedig halogatták a foglyok szabadon engedését. Târgu Jiuból csak június végén, míg Földvállról csupán 1945. október végén engedték el az utolsó, életben lévőket.

A magyar nyelvnek a románnal való egyenrangúsága a közigazgatásban és igazságszolgáltatásban – amely a „különállás” néhány hónapja alatt az egyik jelképe lehetett a ténylegesen megvalósuló kisebbségi jogegyenlőségnek –, heteken belül *megszűnt*. Leszámítva az akkor még döntően magyar többségű városokat, a kétnyelvű feliratok heteken belül eltűntek a hivatalokból. Egy 1945. augusztus 12-i feljegyzés⁴³⁵ arról számol be, hogy Kolozsváron – a városi hivatalokat kivéve – egyetlen közhivatal sem fogad el magyar nyelven szerkesztett beadványokat, bár a Nemzetiségi Statútum előírásai érvényben voltak. (A statútumról azonban meg kell jegyeznünk, hogy – bár a király aláírásával szentesített jogszabály volt –, számos paragrafusa, az egész szellemisége ellentétben állt a hatályos 1923-as alkotmánnyal – erre hivatkozva pedig bármikor meg lehetett tagadni az alkalmazását.)

A fentiek mellett számos egyéb olyan intézkedés is napvilágot látott, amely azt jelezte, hogy a március elején hatalomra került baloldali kormánykoalíció nem képes szakítani a korábbi jobboldali kormányok centralizációs szemléletével. Ennek volt egyik jele az 1944 novemberében kialakult új közigazgatás személyzetének leváltása. Bár számos nyilvános ígéret elhangzott arra vonatkozóan, hogy Észak-Erdély „visszacsatolása” után az észak-erdélyi ODA által korábban kinevezett személyzet a helyén marad, ez is csak üres ígéretnek bizonyult. Bár három székely megye (Háromszék, Udvarhely, Csík) élén továbbra is magyar (székely) prefektusok álltak, a többi megye vezetését fokozatosan *lecserélték*.⁴³⁶ A korábbi közigazgatási

431 *Lázok* – Vincze, 1995.

432 Többek közt lásd a *Világosság* 1945. április 27-i számában a máramarosszigeti esetet.

433 *Libertatea* 1946. február 6.

434 „A romániai sajtó az erdélyi magyarság ellen elkövetett atrocitásokról.” MOL a Külügyminisztérium Béke-előkészítő Osztálya iratai, XIX-J-1-a, 61. doboz, IV-145. tétel, 40.499/Bé.-1945. és „Adatok az észak-erdélyi román közigazgatás bevezetése után az erdélyi magyarságot ért sérelmekről”. MOL XIX-J-1-a, 62. doboz, IV-146. tétel, 41.080/Bé.-1945.

435 MOL, a Belügyminisztérium iratanyaga, nemzetiségi ügyek, Erdei Ferenc iratai, XIX-B-1-h, 1. doboz, 1. csomó, sz. n. („Egy-két észrevétel a jelenlegi erdélyi közállapotokról”).

436 Mivel a magyar lakosságú vagy magyar többségű vármegyékben az ODA bukaresti vezetésével kötött egyezség ellenére sem nevezték ki „mind a mai napig a megígért alispánokat és főszolgabírákat, sőt ellenkezőleg, helyükbe mindenütt románokat ültettek”, Kurkó Gyárfás, az MNSZ elnöke, március végén

alkalmazottak helyét azonban nem helybeliekkel, hanem – mint az 1919 után is történt – *regátiakkal* töltötték be. Tehát Erdély „gyarmatosítása” ezen a téren is tovább folyt.

A bukaresti centralisták végső győzelmét az autonómisták felett az ODA Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottságának megszüntetése szimbolizálja. A VB 1945. június 15-i kolozsvári ülésén, amelyen megjelent Luka László, az ODA bukaresti főtítkára is, aki „önfeloszlattatta” a grémiumot. A megszűnést azzal indokolta meg, hogy „a bizottság által kitűzött különleges célokat elérték...”⁴³⁷ Tehát miután Bukarestben megalakult az ODA-kormány, az *Észak-Erdély különállását* jelképező bizottságra *semmi szükség* többé.⁴³⁸

Az autonómia szelleme 1945 márciusa után csak a *kolozsvári magyar szociáldemokraták* köreiben élt tovább. Valójában ez törvényszerűnek tekinthető, hiszen a „különállás” időszakában a *legkövetkezetesebb autonómisták* éppen a szocdemek voltak. (Lapjuk beköszöntő vezércikkében Lakatos István kijelentette: „...Erdély különleges kérdéseivel akarunk főképpen foglalkozni.”⁴³⁹) A kolozsvári magyar szocdemek voltak azok, akik a szovjet katonai közigazgatás hónapjai alatt, majd azt követően is egy ideig – ameddig a cenzúra ezt lehetővé tette – a *proporcionalitás*, a *szubszidiaritás* és a *regionalizáció* kérdéskörével foglalkoztak, sőt – *horribile dictu* – a kantonizáció problémáját⁴⁴⁰ is föl merték vetni.

A bukaresti központosítás elleni harcot – ellentétben a kommunista párttól többé-kevésbé *függő* MNSZ-től – március 6. után sem adták fel.⁴⁴¹ Pásztai Géza, az RSZDP Magyar Bizottsága egyik vezetője már a Groza-kormány megalakulása után, az *Erdély* április 3-i számában („Centralizáció vagy decentralizáció?”) fejtette ki centralizáció-ellenes nézeteit.⁴⁴² (A „decentralizációnak még fokozottabb, szinte ideális megvalósítását” a Szovjetunióban látta.) Nyáron pedig párt-társával, Bruder Ferencsel eljuttattak egy-egy elaborátumot a pártvezetéshez.⁴⁴³ Bruder azt javasolta, hogy „Erdélyben a legfelsőbb fórumtól a legutolsó fórumig és helyig, a

töltözö táviratot küldött Groza miniszterelnöknek. Ebben többek között azt is kifogásolta, hogy még a székely megyékben sem azokat az alispánokat nevezték ki, akiket a MNSZ javasolt, magyar szolgabírókat pedig egész Erdélyben egyet sem neveztek ki. Lásd: *Fülöp – Vincze*, 1998. 214–215.

437 *Világosság* 1945. június 20.

438 A másik grémium, a Ionel Pop-féle észak-erdélyi kormánybizottság még a Groza-kormány megalakulása után megszűnt, a kormánybiztos március 10-én lemondott.

439 *Erdély* 1944. december 4.

440 A Nemzetiségi Statútumot kritizálván kijelentették: „a túlnyomó többségben azonos, de nem román nemzetiségű területeket önálló közigazgatási területekké kellene megszervezni, és e kerületek, kantonok számára *biztosítani a teljes belső önkormányzatot*. Magától értetődően ezekben a kerületekben, kantonokban a hivatalos nyelv az illető nemzetiség nyelve kellene hogy legyen.” *Erdély* 1944. december 25. (Eredeti kiemelés.)

441 Figyelemreméltó, hogy a szociáldemokraták lapja, az *Erdély* április 3-án teljes terjedelmében közölte a február elején kiadott 847/1945. sz. nyelv-rendeletet. Mintha ezzel is jelezni akarták volna, hogy nem hajlandók tudomásul venni a megváltozott viszonyokat...

442 Pásztai definíciója szerint decentralizációnak nevezzük, amikor „közbenő vagy helyi szervek saját maguk döntenek az őket érdeklő kérdésekben és a hatalmi központi szerv, a központi hatalom csak általános irányelveket jelöl meg.” (Egyébként Pásztaik ezért a cikkéért Méliusz József, a Propagandaügyi Minisztérium tanácsosa, Kolozsvár főcenzora mintegy följelentette az RKP bukaresti vezetőségénél...) *Lakatos-hézi-irat*, 1039.

443 PIL, az MSZDP Külpolitikai Osztálya iratai, 283. fond, 12. csoport, 82. őrzési egység, sz. n.

proporcionalitás elve alapján kell berendezni az állami, megyei, városi és az összes hivatalokat és intézményeket”, Erdély és a Bánát pedig kapjon *önálló, regionális törvényhozó testületet*. Pásztai pedig részletesen kidolgozta „Erdély autonóm törvényhozó testülete (nemzetgyűlése)” felállításának módját. A pártvezetés Bukarestben persze hallani sem akart ezekről az elképzelésekről,⁴⁴⁴ sőt, mivel az autonómista szellem csak nem tűnt el,⁴⁴⁵ fél évvel később a párt lapjában, a bukaresti *Libertate*-ban hivatalos közleményt adtak ki: „Egyes érdekelt és be nem számítható [sic!] körök az utóbbi időben *Erdély helyi autonómiájának* gondolatát kezdték szellőztetni. [...] A szociáldemokrata párt politikai ügyosztálya megvizsgálva az ún. *erdélyi autonómia* körül keletkezett agitációt, megállapítja, hogy ezt a kérdést felelőtlenek vagy érdekelt körök vetették fel, hogy az állambomlasztó sovinizmust napirenden tartsák és terjesszék és ezzel zavargásokat idézzenek elő. A politikai ügyosztály megállapítja, hogy a szociáldemokrata párt *sohasem volt híve* azon országrészek *területi autonómiájának*, amelyek csatlakozásukkal az egységes és oszthatatlan román állam szerves részei lettek. [...] a szociáldemokrata párt Erdélyt Románia szerves részének tekinti, mint ahogy elismerte ezt a trianoni békeszerződés és a szovjet kormány is.”⁴⁴⁶ (A szerzők kiemelés.)

A fentebb felsorolt intézkedések is jócskán hozzájárultak ahhoz, hogy magyar részről 1945 nyarán nagyon megcsappant a Groza miniszterelnökkel és kormányával szembeni *bizalom*, a korábbi reménykedés *elkeseredésbe* csapott át. Ezt tükrözheti két korabeli dokumentum is. 1945 nyarán a bihari Szalárd község lakói levelet küldtek „a San Franciscóban ülésező nemzetközi konferenciához”. Ebben kifejtették, hogy „nem kívánunk sem a magyar, sem a román államhoz tartozni, mert akármelyik államhoz is csatlakoznánk, az erdélyi népek nyugalma ezzel nem lenne biztosítva.” Éppen ezért kérték, hogy teremtsék meg *Erdély függetlenségét*, hogy ne tartozzon Romániához, mert ott magyarellenesség van, ezért inkább legyen „a Szovjetunió független tagja”.⁴⁴⁷ Nagyjából ugyanebben az időben Márton Áron egy Budapestre küldött feljegyzésében azt írta, hogy „A székely nép annyira eldöntötte magában a román uralomtól való elszakadást, hogy inkább hajlandó szovjet-tagozatállam lenni, mint a románsággal együtt állami életet élni.”⁴⁴⁸ Ha ekkora az elkeseredés a „különállás” bukása után, nem csodálkozhatunk azon, hogy arra a pár „szabad” hónapra a magyarok részéről sokan úgy tekintettek vissza, mint Demeter Béla az egyik 1946 tavaszi jelentésében: „Ez a korszak a háború viharai

444 A bukaresti szocdemek azt gyanították, hogy a két kolozsvári akciója mögött a budapesti elvtársak húzódnak meg, ezért a magyarországi pártvezetés azt tervezte, hogy hivatalos formában biztosítják a románokat arról, hogy nekik semmi közük sincs az akcióhoz.

445 A Propagandaminisztérium kolozsvári tanácsosa, Méliusz József júniusban felháborodottan jelentette, hogy „Az Erdély c. szociáldemokrata újság erőteljes, és a jelek szerint jól meghatározott terv szerint folytatott propagandát kezdett Erdély függetlensége érdekében. [...] Javasolom, hogy az Erdély ellen fogantatásnak határozott intézkedéseket, mert a lap a magyar sovinizmus szítójává és konzerválójává vált.” Idézi *Molnár G.*, 1993. 139.

446 Lásd a *Libertatea*, 1946. február 4-i cikkét Gyárfás László bukaresti MTI-tudósító 68/1946. sz. jelentésében. MOL, külügyminisztériumi adminisztratív iratok Románia, XIX-J-1-k, 19. doboz, 16/b csomó, 374/pol.

447 A levelet korabeli orosz fordításban közli: *Iszlamov*, 2000., 312–317.

448 Közli *Vincze*, 2003. 33.

után valóban békét és nyugalmat hozott Észak-Erdélybe, ebben a rendszerben mindkét nemzet megtalálta boldogulását.”⁴⁴⁹

Vajon mindenki így gondolkozott, gondolkozik erről a kérdésről?

Irredenták, autonómisták: az átmeneti román uralom és a négy hónapos „különállás” eltérő értelmezése

Az 1944. szeptember – 1945. március közötti hét hónap történéseit magyar és román részről nemcsak napjainkban, hanem már a maga idejében is ellenkező előjellel ítélték meg. A szovjet és román csapatok megjelenését a magyarság eleve *nem felszabadításnak*, hanem (újabb) *megszállásnak* fogta fel. Ami pedig a front elvonulata utáni eseményeket illeti, a Bukarestből kivezényelt adminisztráció számukra nem a rendet, a köz- és vagyonbiztonságot hozta el – éppen ellenkezőleg. A visszatért, bosszúsomjas csendőrség vagy tevőleges résztvevője volt a magyar-ellenes kilengéseknek vagy pedig – bár módjában lett volna – nem akadályozta meg azokat.⁴⁵⁰ A november–márciusi autonómista kísérletnek az volt a célja, hogy *megteremtse a két egyenrangú nép közös Erdélyét*, illetve ahogy Daday Loránd dési író megfogalmazta: „az erdélyi népek öncélú és önkormányzatú közös és szabad köztársaságát”⁴⁵¹ Szenczei László kolozsvári író 1946-ban úgy vélte, hogy: „Erdély önkormányzatának ez az újabb kísérlete [...] a magyar–román kérdés megoldásának [...] legideálisabb módja”⁴⁵² volt.

Ezzel szemben a románok a *törvényesség, a rend visszatérését* várták a román csendőrség és a közigazgatás megjelenésétől, valamint a második bécsi döntés következtében kettészakított erdélyi román nemzet újbóli egyesülését. A november 12-i parancsot a román lakosság *mélyseges igazságtalanságnak* érezte,⁴⁵³ és az események illetén alakulása miatt csalódottá, frusztrálttá vált. Úgy vélték, hogy akkor, amikor a Vörös Hadsereg szövetségeseként a román katonák vérüket ontják, Moszkva (még ha csak ideiglenesen is) igazságtalanul megfosztja őket attól a területtől, amelyre „történelmi joguk” van. A román közigazgatás kiutasítása után létrejövő új adminisztrációt a „magyar uralom továbbélésének” tartották, amely alatt – ahogy egy 1945. februári, feltehetően a kolozsvári Román Demokrata Szövetséghez közel álló értelmiségi által készített tájékoztatóban olvasható: „a román lakosság keserves üldöztetést szenved.”⁴⁵⁴ Ráadásul az volt a meggyőződés-

sük, hogy a „kommunizmus álarca alatt” tovább folytatódik „a magyarság irredentizmusa”.⁴⁵⁵ Az „irredenta magyarok” (értsd: akik a szovjet katonai parancsnoksággal szimpatizáltak) – egy 1945. március 1-jei jelentés szerint – állítólag betiltották a román trikolor viselését (börtönbe zárták azokat, akik nemzeti kokárdát hordtak a gomblyukukban), betiltották az összes (román) nemzeti megnyilvánulást, sőt, a románokat kötelezték arra, hogy a hivatalos jelentéseiket „csak magyar nyelven” (eredeti kiemelés) adják be és a románokat, különösképpen az értelmiségieket fasizmus vádjával törvénytelen letartóztatások, megaláztatások, bántalmazások érték.⁴⁵⁶ Ezekről a képtelen vádakról csupán annyit jegyzünk meg, hogy az eddig megismert korabeli közigazgatási és igazságszolgáltatási iratok jelentős része a kérdéses időszakban *román nyelvű*. A hivatalos magyar nyelvhasználat legfeljebb a négy székely megyében (Maros-Torda, Csík, Udvarhely és Háromszék) élt a gyakorlatban. Ami pedig a „fasizmus” vádjával történő bebörtönzéseket illeti, ez nem *speciálisan románellenes* gyakorlat, hanem az itt tárgyalt korszakban a kommunistaellenes személyekkel szembeni leszámolás egyik „bevett” módja – az egész megszállt kelet-közép-európai régióban.

Az ilyen jellegű jelentések (melyek egyébként a bukaresti kormánykörök, illetve a jobboldali pártok véleményének kialakulását nagyban meghatározták) általában a különböző *polgári és katonai hírszerző szolgálatoktól* származtak. Ezek az intézmények (illetve „szakemberek”) azonban nacionalista, sovinszta szemüvegen keresztül nézték az eseményeket, emiatt *jelentéseik valóságtartalma igen csekély* volt. Erre számtalan példát tudnánk felhozni. Példa erre a tordai *Információs Titkosszolgálat* (Servicul Secret de Informații) egyik jelentése,⁴⁵⁷ melyből az derül ki, hogy a februári kolozsvári ODA-konferencia „alkotmányozó gyűlés” volt, a tényleges hatáskör nélküli szakbizottságok szerintük „kormánykörök” („cercurile guvernamentare”), az MNSZ pedig „egy sovén és revizionista párt”, melyet „a demokrácia álarca mögé rejtőző” volt nyilas és egyéb jobboldali elemek hoztak létre. Hasonlóan elfogult a Csendőrség Főfelügyelőségének észak-erdélyi jelentéseket tartalmazó egyik összeállítás is, melyben „magyar irredenta” szervezetnek tartják az MNSZ-t (pontosabban a MADOSZ-t, ugyanis nem figyeltek fel arra, hogy volt egy névváltoztatás).⁴⁵⁸ A román hírszerzők és „informátoraik” a két világháború közötti beidegződéseik foglyai voltak – ráadásul a második bécsi döntés okozta sokk is növelte az előítéleteiket.

A pontosság kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak nemzetiségi hovatarozástól függött, hogy ki miként ítéli meg az eseményeket, hanem *pártpolitikai kötődéstől* is, ugyanis a kommunisták – „nemzetiségre való tekintet nélkül” – elítélték a „reakciós” csendőrség ténykedését és lelkesedéssel fogadták a szovjet katonai közigazgatás bevezetését. Ez érthető, hiszen abban reménykedtek (utólag

449 Közli: *Fülöp – Vincze*, 1999. 96.

450 Lásd a 48. dokumentumot. Elgondolkodtató, hogy egy lemhényi székely – aki úgy tűnik, hogy alig várta a „Horthy-uralom” végét – híres földijének, Luka Lászlónak valamikor a román közigazgatás visszavonása előtti napokban azt mondja, hogy „szabadság helyett a csendőröket kaptuk. Semmi mást, csak a csendőröket és az önkéntes gárdákat. Ma pedig sokkal rosszabb, mint azelőtt [vagyis a két világháború közti román uralom alatt] – a szerzők megj.] volt.” *Népi Egység* 1944. november 17.

451 Idézi *Molnár G.*, 1993., 116.

452 *Szenczei*, 1946. 167.

453 Teodor Sámártean berecki ortodox pópa 1945. január 14-én feljegyzi, hogy „Csalódottan és a jövő iránti aggodalommal telve kérdik tőlem mindennap azok, akikkel találkozom, hogy vajon mi lesz velünk, és mikor térnek vissza a román hatóságok.” Idézi: *Biserica Ortodoxă...*, 1999. 361.

454 *Lăcustă*, 1995. 25.

455 Alexandru Cretzianu 1944. decemberi jelentése. Idézi: *Dobrinescu*, 1996. 42.

456 *Dobrinescu – Pătru*, 2001. 15–16. és *Biserica Ortodoxă...*, 1999. 361.

457 Közli *Nastasă*, 2002. 52–55.

458 RoKTL, a Csendőrség Főfelügyelősége iratai, 1474. fond, 18/1945. csomó, 18.

látjuk: joggal), hogy ezáltal megnő a politikai befolyásuk, gyakorlatilag a korábban marginális csoportoska az események egyik alakítójává válhat. Egyébként a kolozsvári csoporton belül egyesek (Goldberger, Vescan „Fílu”, Jakab Sándor, Balogh Edgár és mások) csupán *politikai-taktikai okokból* támogatták a Bukaresttel szembeni „függetlenedési törekvéseket” és csupán addig, amíg az a fő politikai ellenfél, Sănătescu, majd Rădescu tábornokok (illetve kormányaik) ellen irányult. Amint azonban hatalomra került az ODA – és ezzel együtt az RKP – szó nélkül alávetették magukat a párt centralizációs politikájának (lásd az Észak-Erdélyi ODA VB „önfelosztását”). A bukaresti központi vezetőség – az eddig megismert forrásokból legalábbis úgy tűnik – a szovjet katonai közigazgatás megszüntetéséig (ha lelkesen nem is támogatta) elfogadta a kolozsvári csoport *decentralizációs*⁴⁵⁹ törekvéseit, mivel ezt is a „reakciós” kormányok ellen folytatott *harci taktikaként* értelmezték. A későbbiek folyamán azonban az események irányításában tevékenyen részt vállaló kolozsvári csoport tagjait félreállították, mert a RKP vezetése is a nemzeti egység megbontását látta az előbbieket törekvéseiben.⁴⁶⁰

A kolozsvári, ill. észak-erdélyi politikai eseményekben vezető szerepet betöltő magyarok egy része (többek között Lakatos István, Bruder Ferenc, Jordáky Lajos, Simó Gyula) azonban *őszinte meggyőződésből* folytatta a nemzetállami központ elleni harcát. Nem taktikai, hanem *stratégiai okokból* küzdöttek Bukaresttel szemben, azért, hogy megpróbálják fokozatosan kibővíteni és megerősíteni a régió önállóságát.⁴⁶¹ Törekvésük a *politikai és területi önkormányzat jegyeit* mutatja, de a föderalizmust a román politikai pártok – ideológiai hovatartozástól függetlenül – elutasították. Lakatosék törekvései egyébként tulajdonképpen ellentétesek voltak az augusztus 23. után ismét hatályos 1923-as alkotmánnyal, amely az egységes nemzetállami keretet fogadta el.

Ami napjaink román szakirodalmát illeti, az általunk áttekintett dolgozatok mindegyikénél megfigyelhető két alapvető probléma. Az egyik az, hogy *kizárólag román nyelvű forrásokra támaszkodnak*. Mivel ezek a források a román államhatalom valamelyik intézménye által kibocsátott iratok, ezért nem rendelkeznek olyan információkkal, amelyek *első kézből, hitelesen* mutatnák be a magyar kisebbség gondolkodását, szándékait, törekvéseit. Ezek a hatalmi intézmények azt a *torz magyarsághépet* közvetítik felénk, amelyről korábban már szoltunk.

A másik problémánk az, hogy a szerzők a legtöbb esetben⁴⁶² *nem alkalmaznak semmiféle forráskritikát* sem, ezért egyszerűen *tényként* fogadják el még a legvaló-

459 Ezen mi *adminisztratív decentralizációt* értünk, szervezeti formáját tekintve testületi önkormányzati törekvést. Ez utóbbi törekvés részben az ODA Észak-Erdélyi Végrehajtó Bizottságának március 13-án átnyújtott memorandumában is tetten érhető, ámbar itt a döntések előkészítésében való részvétellel is megelégedtek volna.

460 Lucrețiu Pătrășcanu az észak-erdélyi prefektusok március 29-i bukaresti értekezletén a következő kijelentést tette: „Amit mi végzünk, az nem más mint adminisztratív, politikai és nemzeti bekapcsolás.” Lásd: *Dobrinescu – Pătroiu*, 2001.

461 Ennek a küzdelemnek a gyökerei korábbra nyúlnak vissza, ugyanis a két világháború közt több erdélyi magyar szociáldemokrata politikus is feszegette a közigazgatási decentralizálás, a kantonizáció kérdését. Lásd: *Román*, 1993.

színűtlenebb korabeli híreszteléseket is – feltéve, ha azok beleilleszthetőek az általuk megkonstruált történeti keretbe. Példa erre a kolozsvári Marcela Sălăgean, aki egyik korábbi tanulmányában – korabeli román levéltári forrásokra hivatkozva – azt állítja, hogy „...az Erdélyi [sic!] Magyar Népi Szövetség a debreceni ideiglenes magyar kormány⁴⁶³ utasításait” követte, abból a célból, hogy „megszerezzék a teljes adminisztratív, politikai és gazdasági hatalmat Észak-Erdélyben”, amelynek a „hosszú távú célja az 1940. augusztus 30-án elfoglalt erdélyi területek megtartása lett volna.”⁴⁶⁴ Ez utóbbi állítás alátámasztására félreértelmezik a Központi Tanácsadó Testület és az ODA Észak-Erdélyi VB szerepét, mert bennük egy, a szovjetek utasítására cselekvő, *egész Észak-Erdély fölött rendelkező kormányservert* látnak. A két konzultatív jellegű szervezet esetében rendszeresen felcserélik a kronológiai sorrendet is, vagyis az ODA Észak-Erdélyi VB megalakulását 1944 novemberére teszik és így azt a látszatot keltik, hogy a szovjetek egy *de facto* önálló állami közigazgatás alapjait rakták le már a katonai közigazgatás első napjaiban.⁴⁶⁵ Nemcsak a két, egészen eltérő kompetenciával rendelkező grémiumot (a Központi Tanácsadó Testületet és a VB-t) keverik rendszeresen össze a különböző szerzők, hanem a MADOSZ-t is rendszeresen egybemossák az MNSZ-szel, sőt, olykor még az észak-erdélyi ODA-val is.⁴⁶⁶

Úgy tűnik, a nemzeti önépítkezés szolgálatában álló román történetírás nem tud mit kezdeni az olyan eseménnyel, amely megkérdőjelezi az általuk ideálisnak tartott centralizált román nemzetállamot és ebbe a kontextusba helyezik bele Budapest szerepét is, amely folytonosan, „hátról, titokban utasításokat osztogat” és irányítja a „szakadár törekvéseket”.⁴⁶⁷

Kritikusan ki kell jelentenünk, hogy egy *újabb, hamis történelmi mítosz születésének* lehetünk tanúi, midőn azt olvassuk néhány román⁴⁶⁸ szerzőnél, hogy a budapesti Minisztertanács az augusztus 23. utáni napokban Erdély kérdésében arra utasította a hatóságokat, hogy azok – a jövő hadművelési helyzettől függően – „az összes erdélyi magyar szerveződjön egy kommunista párt köré, intenzíven, sőt, erőteljesen működjön együtt a megszálló szovjet hatóságokkal,

462 Szinte kivételzámba megy Dumitru Șandru, aki az egyik tanulmányában megjegyzi, hogy a csendőrségi és egyéb állami szervektől származó jelentések „nagyértékű szubjektívizmust tartalmaznak” és ezért azokat csak „irányadóknak” tekinti. (Șandru, 1995, 401.) Meg kell azonban jegyezzük, hogy későbbi tanulmányai nem tükrözik ezt a kritikus hozzáállást.

463 Az 1944 decemberében megalakult Ideiglenes Nemzeti Kormányról van szó.

464 Lásd Sălăgean, 1993. 64, 66. Meg kell jegyezzük, hogy a szerző évekkel később az észak-erdélyi szovjet katonai közigazgatás történetét feldolgozó könyvében (melynek alapját a doktori disszertációja képezte) már nem fektet hangsúlyt a debreceni, ill. budapesti kormány „beavatkozására”, elsősorban az események időpontjában szárnyra kelt híreszteléseként fogadja el, illetve idézi a forrásokat. Sălăgean, 2002. 94.

465 Tărău, 1996. 89. Tărău, 1997. 226–227., Vultur, 1994. 201., Sălăgean, 2002. 72., 84.

466 Sălăgean, 1995. 66.

467 Lásd például: Șandru, 1995. 404.

468 Többek közt *Constantiniu*, 2001. 68–69., Sălăgean, 1993. 66., és Sălăgean, 2002., 149. *Vultur*, 2002., Tărău, 1995. 89. Utóbbi három szerző Pușcaș, Vasile: *Conflicte naționale și teritoriale în Europa Centrală și impunerea dominației sovietice (1944–1947)* (*Tribuna*, Új sorozat, IV. évf. 1992. 26. sz., július 2–9. 9.) c. tanulmányából vették át az információt, ez utóbbi írás azonban nem adja meg a levéltári forrást. A többi szerző egyszerűen kész tényként kezelte Pușcaș közlését.

tülcitálva a románokat. Ebben az esetben ők [vagyis az erdélyi magyarság – a szerzők meg.] megszerezhetik az orosz katonai hatóságok szimpátiáját, megnehezítve Erdélynek a román államba való visszaillesztését.”⁴⁶⁹ Az utasítást – az eredeti román forrás szerint – rejtjelesen eljuttatták a magyar követségekhez, innen szerezte meg azt valamilyen rejtélyes módon a finnországi román külképviselet vezetője, George Caranfil. (Az erről szóló jelentés jelenleg az USA-ban található.⁴⁷⁰) Tetszetős történet (legalábbis román szemszögből) – csak éppen *nem igaz*. Az tény, hogy 24-én a Minisztertanács valóban ülést tartott, ám azon napirendi pontként még a bukaresti kiugrás sem szerepelt.⁴⁷¹ Egyébként a Horthy-korszak politikai vezetői ideológiai kötődésének ismeretében megállapíthatjuk, hogy egy ilyen határozatot – az antikommunista, szovjet-ellenes és nácibarát Sztójay-kabinet, valamint Horthy Miklós kormányzó sohasem hozott volna meg. Ismereteink szerint, az egyedüli román történész, aki kételyeinek adott hangot a forrás hitelességét illetően, az maga Florin Constantiniu volt, aki még 1973-ban tette közzé (igaz, kivonatossan) az ominózus dokumentumot.⁴⁷²

Ahhoz, hogy közelebb kerülhessünk ennek a probléma-halmaznak a megoldásához, két kérdést mindenképp föl kell tennünk: 1.) Miért szimpatizált az észak-erdélyi magyar lakosság egy jelentős része a szélsőbaloldallal (a kommunistákkal) és a szovjet megszállókkal? 2.) Végeredményben az itt bemutatott (egyébként meglehetősen heterogén) kolozsvári politikai csoport milyen törekvések, szándékok mentén politizált 1944. novemberre és 1945. márciusa között?

Az első kérdésre a választ részben tulajdonképpen már korábban megadtuk. A román adminisztráció visszatérte utáni atrocitások, a „restitutio in integrum” érvényesítése szerintünk *eleve kizárta*, hogy a magyar lakosság csendes belenyugvással fogadja az újabb impériumváltást. A román történelmi pártok két világháború közötti kisebbségpolitikája, majd az 1944 őszi „bosszúszomjas” sajtónyilatkozatok, illetve az adminisztráció fellépése miatt a magyarság egy része (elsősorban a városi lakosság⁴⁷³) – részben azért, mert kiábrándult a két világháború közötti időszak kisebbségellenes, nacionalista parlamentáris rendszeréből, részben pedig a monopolhelyzetben lévő baloldali sajtónak köszönhetően – *hitt* a nemzeti

jogegyenlőséget és a sérelmek orvoslását hirdető kommunista propagandának, vagyis a döntés háttérében nem ideológiai tényezők húzódtak meg. Az MNSZ-ben egy népfrontos jellegű *érdekvédelmi* szervezetet láttak és a falusi lakosság nagy része kezdetben emiatt sorakozott fel a szervezet mögé.⁴⁷⁴

A második kérdésre nehezebb a választ megadni. A korabeli források ugyanis ebben a kérdésben nem igazítanak el egyértelműen. Több cikkben vagy nem nyilvános dokumentumban a Központi Tanácsadó Testület vezetőit *autonómistáknak* titulálják.⁴⁷⁵ Molnár Gusztáv – sokszor hivatkozott tanulmányában – úgy fogalmaz, hogy „a *politikai önkormányzat* megteremtésére irányuló *szándék*”⁴⁷⁶ (a szerzők kiemelése) erősödik fel, midőn februárban összehívják az észak-erdélyi konferenciát.

Mi úgy véljük, hogy a kolozsvári szándékok pontosabb megragadása akképpen lehetséges, ha – mint tanulmányunk elején is kifejtettük – a korabeli fogalmakkal írjuk le az eseményeket. Mint arról korábban szó volt, Magyary Zoltán *autonómistaként* is értelmezi azt a decentralizációt, melynek egyik változata a politikai önkormányzat. Esetünkben annak lehetünk tanúi, hogy egy (egyébként meglehetősen heterogén) csoport – ha más-más megfontolásból is, arra törekedett, hogy – kihasználva egy ritka történelmi lehetőséget –, a régiót (első lépésben Észak-Erdélyt, hosszabb távon egész Erdélyt) *politikai önkormányzattal* lássa el.

Itt jegyezzük meg, hogy ez a törekvés a XX. században nem volt új keletű. Az első világháború után ugyanis magyar és román részről egyaránt kísérletet tettek arra, hogy regionális autonómiát vívjanak ki Erdély számára. A történelmi Magyarország szétesésekor, Kolozsváron *Erdélyi Magyar Tanácsot* hoztak létre, mely 1918. december 16-án kijelentette: „az erdélyi magyarság nem ismer el sorsa intézésére más tényezőt, mint a maga választotta szervét, az *Erdélyi Magyar Kormánybiztosságot*.”⁴⁷⁷ (A szerzők kiemelése.) Ugyanekkor az erdélyi románok is létrehozta egy regionális közigazgatási-irányítási szervet, a Consiliul Dirigentet, a nagyszebeni *Kormányzótanácsot*. Egyik sem volt hosszú életű. Az előbbi valójában csak papíron létezett, míg a második még 1920 áprilisában, a trianoni békeszerződés aláírása előtt áldozatul esett a francia típusú, szigorúan központosított nemzetállam romániai stratégiájának.

A bukaresti *centralizáció* (melyet a nacionalista, kisebbségellenes kurzus a „nemzeti térnyeréssel” próbált igazolni) a két világháború között nemcsak az erdélyi magyar, hanem az erdélyi román nemzet részérdekeit is sértette⁴⁷⁸ – ez utóbbi azonban nem igazán „lázongott”, hiszen hasznot is húzott ebből. A második

469 Constantiniu, 1998. 56.

470 Hoover Institution on War, Revolution and Peace, fond George Caranfil, box no. 1., dos. 3.

471 Minisztertanács ülések napirendi pontjai 1867–1944. CD-ROM, 1944. augusztus 24. Lásd még *Dálnoki Veress*, 1974. 109–110.

472 Constantiniu, 1998. 56. és uő., 2001. 69.

473 Amint egy 1945 április tagnyilvántartásból kitetszik, Kolozs megyében az RKP tagság döntő részét a városi magyar munkásság alkotta, a falusi földműves magyaroknak csak elenyésző része lépett be a pártba. Kutatásaink alapján úgy tűnik, hogy a többi, magyarok által is lakott erdélyi megyében hasonló volt a helyzet.

Városi és vidéki járáások	Foglalkozás			Nemzetiség			Összesen
	Munkás	Értelmiségi, hivatalnok	Földműves	Róman	Zsidó	Német	
Kolozsvár	2413	376	21	262	189	8	2796
Vidék	90	7	88	26	153	-	185
Kolozs megye	254	369	106	288	195	8	2981
Százalék	84%	12%	4%	10%	84%		100%

(Forrás: KmOL, az RKP Kolozs Tartományának iratai, 1. fond, 1. csomó, 13.)

474 A magyar társadalom jelentős része 1945 őszén – 1946 elején részben azért fordult el az MNSZ-től, mert nem volt elég hatékony érdekvédelme. Az MNSZ válságáról bővebben lásd: *Vincze*, 1999.

475 Például az RDSZ szerint az észak-erdélyi ODA képviselői „észak-erdélyi autonómiát követelnek”. In: *Világosság* 1944. december 17.

476 *Molnár G.*, 1993. 127.

477 *Mikes*, 1996. 185.

478 A Nemzeti Parasztpárt egyik szakértője, Romul Boilea elkészítette „A kiegészített állam átszervezéséről. Alkotmánytervezet az indítékok rövid ismertetésével.” című dolgozatát, amely Kolozsvárt 1931-ben meg is jelent. Boilea tervezetének azonban semmi érdemleges visszhangja sem volt.

bécsi döntés után létrehozott *Erdélyi Párt* ugyan felfogható az erdélyi magyar regionális törekvések képviselőjeként, azonban nyilvánvaló, hogy a Budapesttel szembeni különérdekek képviselője a háborús körülmények közepette nem volt lehetséges.

1944 ősze – legalábbis egy ideig úgy tűnt – kedvező lehetőséget biztosít arra, hogy a régió (pontosabban annak *csak az északi fele!*) a rég óhajtott – ha nem is teljes,⁴⁷⁹ de bizonyos fokú – önállóságot kivívja. A józanul gondolkodók számára ugyanis nyilvánvaló volt, hogy a sikeres román és a sikertelen magyar „kiugrás” eleve eldöntötte azt, hogy Budapest uralmának vége.⁴⁸⁰ Ez után csak az volt a kérdés, hogy miként tudják mérsékelni Bukarest mindenhatóságát. A történelmi helyzet ekkor az autonómistáknak kedvezett. A bukaresti nemzeti pártokat képviselő tábornok-kormányok ugyan egyértelműen a korábbi centralizmust képviselték⁴⁸¹, ám ebből – ki *őszinte meggyőződésből*, ki csupán *taktikai* megfontolásból – az a kolozsvári politikai csoport, amely igyekezett az események menetét megszabni (már amennyire a szovjetek engedték), nem kért. Szerencsájukra a megszálló szovjetek – miként korábban kifejtettük – *pillanatnyi nagyhatalmi érdekeik miatt* a kolozsvári autonómistákat támogatták (a „reakciós”) Bukaresttel szemben. (Meg kell jegyeznünk, szerintünk szó sincs arról – mint ahogy egyesek korábban vélekedtek –, hogy a szovjetek egy *valódi autonómia* megteremtését támogatták volna az 1944 novembere – márciusa közti hónapokban. A katonai közigazgatás feltételei közepette elképzelhetetlen volt egy *tényleges önkormányzat* létrehozása Észak-Erdélyben. Ráadásul a sztálini típusú államberendezkedés eleve kizárja bármiféle autonómia, öngazgatás meglétét.)

Az általunk *autonómistának* nevezett csoport Bukaresttel szemben tulajdonképpen a *politikai autonómia és a közigazgatási decentralizáció* elvét képviselte⁴⁸² – még ha ezt olykor óvakodtak is nyíltan hangoztatni. Ezt jelképezi az ODA VB is (bár az események alakulása nem tette lehetővé, hogy Észak-Erdély egész területén tényleges hatáskörrel rendelkezék), nem csoda, hogy a baloldali koalíció hatalomra kerülése után meg kellett szüntetni. Ahelyett, hogy az új hatalmi csoport március 6. után „bizonyos központi kormányzati jogkörök” újraelosztására törekedett volna, épp ellenkezőleg, a hagyományos bukaresti centralizmust képviselte tovább. Egyet kell értenünk Szenczei Lászlóval, aki 1946 tavaszán csalódottan jelentette ki: „Amíg a kormány nem adja fel a centralizmus elvét, a francia mintára felépített közpon-

479 Ebben az időben is voltak olyanok, akik az önálló Erdélyről álmodoztak, ám nem ők voltak az események meghatározó figurái.

480 A fegyverszüneti egyezmény által nyitva hagyott „kis kapu” miatt azonban legalábbis a Partium magyarsága 1946 tavaszáig nem alaptalanul reménykedett abban, hogy visszakérül magyar fennhatóság alá!

481 Ennek nem mond ellent az észak-erdélyi kormánybiztosság felállítása, mert azt eleve átmeneti intézményként hozták létre.

482 Szenczei László író azonban ezt – a Nemzetiségi Statútum-tervezetet bírálván – ki is jelenti: „Nem hisszük, hogy egy olyan központi közigazgatási szerv, aminő a nemzetiségi minisztérium, ezernyi konkrét panasz ügyében érdemben dönthessen. Ide *decentralizáció* kell...”. In: *Világosság* 1944. december 17. (A szerzők kiemelésé.)

tosított államrendszert, lényegében ugyanazon az úton halad, mint antidemokratikus és diktatórikus elődei.”⁴⁸³

Befejezésül úgy gondoljuk, hogy a közelmúltban elég forrás vált ismertté ahhoz, hogy az itt tárgyalt korszakot – a *sina ira et studio* jegyében – vizsgálva leszámoljunk a különböző *hamis mítoszokkal és illúziókkal*. Kutatásaink alapján úgy gondoljuk, hogy ami a szovjet katonai közigazgatás alatti kolozsvári eseményeket illeti, a továbbiakban tarthatatlanokká váltak azok a vélemények, melyek szerint 1944 végén, 1945 elején – budapesti sugallatra – magukat „a kommunista pártba átmentő irredenták” románellenes aknamunkájáról lenne szó. Valójában az történt, hogy *a szovjet megszállás nehéz körülményei között, folytonos politikai lavírozások közepette egy centralizáció-ellenes, a közigazgatási decentralizációt, erdélyi regionalizmust képviselő csoport próbálta jobb irányba telni az eseményeket*.

Nem rajtuk múlt, hogy ez nem sikerült. De tevékenységük – meggyőződésünk szerint – napjainkban is sok tanulságot kínál.

483 *Szenczei*, 1946. 169.